

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»
ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»

Кваліфікаційна наукова праця
На правах рукопису

КАВАЦЮК Дмитро Іванович

УДК 325.457(=161.2)(436):329.73(477.83/.86) “1861/1897”

ДИСЕРТАЦІЯ
УКРАЇНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ГАЛИЧИНИ В
АВСТРІЙСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ (1861–1897 РР.)

Спеціальність 032 «Історія та археологія»

Подається на здобуття доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Д. І. Кавацюк

Науковий керівник:
Райківський Ігор Ярославович,
доктор історичних наук, професор

АНОТАЦІЯ

Кавацюк Д. І. Українське представництво Галичини в австрійському парламенті (1861–1897 рр.) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 «Історія та археологія». – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» МОН України, Івано-Франківськ, 2021. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» МОН України, Івано-Франківськ, 2021.

Актуальність дисертації пов'язана з тим, що після здобуття Україною незалежності в 1991 р. суттєво зріс інтерес до вивчення історії українського національного руху Галичини “довгого” ХІХ ст., складовою частиною якого була діяльність русинів у представницьких органах влади Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) монархії. Протягом 1861–1897 рр. в австрійському парламенті українські депутати виступали на захист інтересів місцевого населення краю. Хронологічно робота охоплює період від відновлення парламенту в Габсбурзькій монархії 1861 р. до закінчення восьмої каденції 1897 р.

Основою для дослідження стали неопубліковані архівні матеріали (з двох архівів в Україні – ЦДАЛІ України і Держархіву Івано-Франківської обл.), дані стенографічних протоколів парламенту (100 позицій у списку використаних джерел і літератури), австрійських законів, тогочасних періодичних видань та спогадів безпосередніх учасників і свідків подій. Цінну інформацію для роботи почерпнуто з наявної історіографічної бази, насамперед, праць сучасних українських істориків О. Аркуші, А. Кліша, М. Мудрого, О. Сухого, І. Чорновола, австрійського історика Г. Біндера, польського – С. Пія та ін. Щодо архівних матеріалів, то вони стосуються передусім передвиборчих кампаній, тоді як діяльність українського представництва відображають стенографічні протоколи парламенту, що містять відомості про кожного депутата.

У дослідженні розкрито участь українського населення у виборах до австрійського парламенту. Роль керівника передвиборчими кампаніями галицьких русинів взяло на себе засноване в 1870 р. у Львові політичне товариство русофілів (москвофілів) “Русская (далі – Руська) рада”, особливо після запровадження безпосередніх виборів до Палати послів у 1873 р. Товариство визначало кандидатів у послів, займалося друком і поширенням агітаційних листівок серед населення, залучало фінансові ресурси до передвиборчої кампанії і т. п. Русофіли відстоювали ідеї панславізму та єдиного “русского міра”, що охоплювало в їх розумінні “великоруські” (російські) та “малоруські” (українські) етнічні землі. Незважаючи на певний успіх на виборах 1873 р. (15 депутатів), у діяльності “Руської ради” спостерігалися значні недоліки (відсутність комунікації безпосередньо в округах, централізоване призначення кандидатів, пасивність послів у парламенті та ін.), які призвели до поступового падіння чисельності депутатів-русофілів. На виборах 1879 р. русофіли здобули лише три мандати, 1885 р. – один, а 1891 р. – жодного.

Водночас з’ясовано роль галицьких народовців у передвиборчих кампаніях. Уперше народовці організовано взяли участь у виборах 1885 р., коли створили спільний з русофілами комітет – Головний руський комітет виборчий (ГРКВ). До цього часу координація зусиль народовських діячів на виборах безпосередньо не здійснювалася, вони брали участь у складі польського або русофільського передвиборчих комітетів. Однак до початку 1880-х рр. галицькі народовці значно поступалися в ідейно-організаційному відношенні русофілам, не мали власної політичної організації (“Народна рада” виникла лише в 1885 р.). Перелом у народовсько-русофільському суперництві в Галичині остаточно відбувся на зламі 80–90-х рр. XIX ст., що було пов’язано з політикою польсько-українського порозуміння, т. зв. “новою ерою”, при підтримці австрійської влади (1890–1894 рр.). На чергових виборах 1891 р. народовці вперше самостійно створили Руський головний комітет виборчий (РГКВ) та здобули сім мандатів, для порівняння,

русофіли – жодного. Депутатами стали відомі народовські діячі: Ю. Романчук, О. Барвінський, К. Телішевський та ін.

Проаналізовано механізм обрання депутатів парламенту в Галицькому сеймі (1861–1873 рр.). Відповідно до австрійського законодавства одним з обов'язків сейму було обрання депутатів парламенту зі свого складу. Поляки, використовуючи чисельну перевагу на сеймовій арені, що базувалася на куріальній системі виборів на становій основі, свідомо не допускали до Палати послів політично активних і незалежних русинів. Як наслідок, деякі українські представники в той час ставали членами парламентської фракції поляків – Польського кола, більшість із них відзначалися пасивністю (І. Боднар, А. Яновський, М. Кашевко та ін.). Із запровадженням нової системи виборів до парламенту в 1873 р. русини отримали шанс збільшити кількість депутатів парламенту.

Визначено персональний і кількісний склад українського представництва в австрійському парламенті. У Палаті послів у 1861–1865 рр. було 13 русинів, 1867–1870 рр. – шість, 1870–1871 рр. і 1871–1873 рр. – по чотири, 1873–1879 рр. – 16, 1879–1885 – чотири, 1885–1891 рр. – п'ять та 1891–1897 рр. – дев'ять. За цей період депутатами були відомі русофіли – І. Наумович, Т. Павликів, В. Ковальський, Д. Кулачковський та ін., народовці – С. Качала, В. Федорович, Ю. Романчук, О. Барвінський, А. Вахнянин та ін. Враховуючи, що окремі політики по кілька разів здобували депутатський мандат (зокрема, І. Боднар, В. Ковальський, І. Озаркевич тощо), усього русини в Палаті послів упродовж 1861–1897 рр. мали 49 представників. Крім того, чотири греко-католицьких митрополити автоматично були послами Палати панів (Г. Яхимович, С. Литвинович, Й. Сембратович і С. Сембратович). У складі українського представництва до 1891 р. переважали русофіли.

З'ясовано, що головним напрямом діяльності українських депутатів у парламенті був культурно-освітній. В освітній сфері послі, як правило, домагалися відкриття україномовних шкіл і гімназій, створення для русинів

навчальних класів з рідною мовою викладання у вже існуючих польських школах. Поляки, маючи більш численне представництво в парламенті (Польське коло ніколи, починаючи з 1873 р., не мало менше 40-ка членів), всіляко чинили спротив цьому. Вони усвідомлювали небажані для себе наслідки в розвитку україномовного шкільництва в Галичині, що потенційно загрожувало перетворенню краю, по суті, в польську автономну провінцію, при підтримці австрійської влади з 1860-х рр.

Найбільш висока активність українських депутатів в освітній сфері спостерігалася з п'ятої каденції (з 1873 р.), та, особливо, у 80-і рр. XIX ст., коли вони, зокрема, домоглися перевірки навчальних підручників у краї та запропонувати зміни до шкільного законодавства. В. Ковальський в 1876 р. відзначився проектом відкриття української школи у Львові. Українські парламентські депутати з Галичини (І. Озаркевич, Ю. Геровський та ін.) доклали зусиль до відкриття Чернівецького університету в 1875 р. Дуже часто ініціативи русинів губилися в австрійській бюрократичній системі.

Аргументовано, що українських депутатів цікавили також соціально-економічні та релігійні питання. Зокрема, в соціально-економічній сфері вони порушували питання про важке становище народу: необхідність зниження податків, подолання наслідків голоду, весняних повеней тощо. Для прикладу, М. Куземський у 1862 р. виступав за створення ґрунтових книг, щоб зменшити кількість земельних суперечок у Галичині. Депутати-русини п'ятої каденції (1873–1879 рр.) домоглися надання допомоги населенню для подолання наслідків природніх катастроф та з метою уникнення голоду. Українське представництво домагалось покращення матеріального забезпечення греко-католицького духовенства, що було в гіршому становищі порівняно з римо-католицьким (на жаль, в основному безуспішно), підтримало відкриття третього в краї, поряд із Львівським і Перемишльським, Станиславівського єпископства в 1885 р.

Водночас розкрито позицію українського представництва під час обговорення на парламентській арені загальнодержавних законів. Так, послі

щороку брали участь у формуванні та розподілі бюджету монархії. Досить активними були українські послы-депутати під час прийняття законів про вибори 1873 р. і 1896 р. Так, Ю. Романчук та О. Барвінський виступали з промовами під час дискусії над проектами виборчої реформи в 1890-х рр., домагаючись запровадження загального виборчого права, що було реалізовано аж в 1907 р.

Проаналізовано співпрацю українського представництва з іншими депутатами парламенту. Серед найчастіших союзників русинів, що мали порівняно незначне представництво в Палаті послів, були поляки, німці та італійці. Українські діячі, з огляду на порівняно нечисленне представництво, потребували підтримки в парламенті для реалізації своїх вимог, головним у визначенні союзників була позиція в польсько-українському суперництві в Галичині. Українські депутати, які прагнули порозуміння з поляками, вступали до Польського кола, але їх було небагато (С. Качала, В. Федорович та ін.). Натомість українські послы з метою послаблення впливу поляків у краї у 1861–1879 рр. приєднувалися до австро-німецьких лібералів – постійного суперника Польського кола. В. Ковальський в 1882–1891 рр. входив до складу Клубу Короніні – ліберальної фракції Франца Короніні-Кронберга.

Проаналізовано діяльність українського представництва в Палаті панів рейхсрату, склад якої призначав особисто імператор. Єдиним українським депутатом у досліджуваній період, який брав участь у засіданнях верхньої палати парламенту, був С. Литвинович – член фінансового комітету. Троє інших (Г. Яхимович, Й. Сембратович і С. Сембратович) відзначилися пасивністю, часто навіть не приїздили до Відня. Вони отримали мандат автоматично у зв'язку зі вступом на митрополичий престол.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в роботі *вперше*: досліджено багатовекторну діяльність українського представництва Галичини в австрійському парламенті у 1861–1897 рр.; введено до наукового обігу значну частину невідомих і маловідомих архівних матеріалів та

значний обсяг інформації з тогочасних періодичних видань і стенографічних протоколів парламенту; *удосконалено*: знання про діяльність українського представництва в австрійському парламенті; уявлення про перебіг парламентських виборчих кампаній, участь у них українського населення; *отримали подальший розвиток*: вивчення окремих моментів участі політичного товариства “Руська рада” у виборчих кампаніях до Палати послів; дослідження діяльності деяких депутатів парламенту (Ю. Романчук, О. Барвінський, С. Качала та ін).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки та основні положення дисертації можуть бути використані в *науково-дослідній сфері* – під час написання праць з історії України, історичного краєзнавства; *навчально-виховній* – для підготовки до навчальних занять з відповідної тематики, формування національно свідомої молоді; *правовій* – у процесі вдосконалення сучасного виборчого законодавства України; *громадській* – для формування серед громадян почуття відповідальності за свій вибір, громадянського суспільства.

Ключові слова: посол, Галичина, парламент (рейхсрат), Палата послів, Палата панів, петиція, “Руська рада”, народовці, русофіли.

SUMMARY

Kavatsiuk D. I. Ukrainian representation of Galicia in the Austrian Parliament (1861–1897) – Manuscript.

The dissertation for degree of a Doctor of Philosophy (PhD) in the branch of knowledge 03 The humanities on a specialty 032 “History and archeology”. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2021. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2021.

The relevance of the dissertation is that after Ukraine’s independence in 1991, interest in studying the history of the Ukrainian national movement in Galicia “long” XIX century has grown significantly, an integral part of which was the activity of the Ruthenians in the representative authorities of the Austrian (since 1867 – Austro-Hungarian) Monarchy. During 1861–1897, Ukrainian deputies in the Austrian Parliament defended the interests of the local population. Chronologically, the work covers the period from the restoration of the parliament in Habsburg Monarchy 1861 to the end of the eighth cadence in 1897.

The basis for the study were unpublished archival materials (from two archives in Ukraine – CSHAL (Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv) and the State Archives of Ivano-Frankivsk region), data from the stenographic protocols of the parliament (100 items in the list of used sources and literature), Austrian laws, periodicals of that time and memoirs of direct participants and witnesses of the events. Valuable information for the work is taken from the available historiographical base, first of all, the works of modern Ukrainian historians O. Arkusha, A. Klish, M. Mudryi, O. Sukhyi, I. Chornovol, Austrian historian G. Binder, Polish – S. Piiiai, and others. As for archival materials, they relate primarily to election campaigns, while the activities of the Ukrainian representation are reflected in the stenographic protocols of the parliament, which contain information about each deputy.

The study revealed the participation of the Ukrainian population in the elections to the Austrian Parliament. The role of the leader of the election campaigns of the Galician Ruthenians was taken over by the Russophiles (Moscophiles) Political Society “Russkaya (hereinafter – Ruska) Rada” founded in 1870 in Lviv, especially after the introduction of direct elections to the House of Ambassadors in 1873. The society identified candidates for ambassadors, printed and distributed campaign leaflets among the population, attracted financial resources to the election campaign, etc. Russophiles defended the ideas of Pan-Slavism and a single “Russkii mir” (Russian world), which included in their understanding “Velykoruski” (Russian), and “Maloruski” (Ukrainian) ethnic lands. Despite some success in the elections of 1873 (15 deputies), the activities of the “Ruska Rada” were marked by significant shortcomings (lack of communication directly in the constituencies, the centralized nomination of candidates, the passivity of ambassadors in parliament, etc.), which led to a gradual decline in the number of Russophile deputies. In the elections of 1879, the Russophiles won only three seats, in 1885 – one, and in 1891 – none.

At the same time, the role of Galician Populists in the pre-election campaigns was clarified. For the first time, the Populists took part in the organized elections of 1885, when they created a joint committee with the Russophiles – the Main Ruskyi Electoral Committee (MREC). Until then, the coordination of Populists efforts in the elections was not carried out directly, they participated in Polish or Russophile election committees. However, until the early 1880s, the Galician Populists were ideologically and organizationally inferior to the Russophiles, they did not have their own political organization (the Narodna Rada (People’s Council) emerged only in 1885). The turning point in the Populists-Rossophiles rivalry in Galicia finally happened at the turn of the 80s and 90s of the XIX century, which was related to the policy of Polish-Ukrainian understanding, the so-called “New era” with the support of the Austrian government (1890–1894). In the regular elections of 1891, the Populists for the first time independently formed the Ruskyi Main Electoral Committee (RMEC) and won seven seats, for

comparison, Russophiles – none. Well-known people's figures became deputies: Yu. Romanchuk, O. Barvinskyi, K. Telishevskyi, and others.

The mechanism of electing members of parliament in the Galician Sejm (1861–1873) is analyzed. Under Austrian law one of the Sejm responsibilities was to elect members of parliament from among its members. Poles, using the numerical advantage in the Sejm arena, which was based on the curial system of elections on an estate basis, politically active and independent Ruthenians were deliberately barred from entrance to the House of Ambassadors. As a result, some of the Ukrainian representatives at that time became members of the parliamentary faction of Poles – the Polish Circle most of them were noted for passivity (I. Bodnar, A. Yanovskyi, M. Kashevko, and others). With the introduction of a new system of parliamentary elections in 1873, the Ruthenians got a chance to increase the number of members of parliament.

The personal and quantitative composition of the Ukrainian representation in the Austrian Parliament has been determined. In 1861–1865 in the House of Ambassadors were 13 Ruthenians, in 1867–1870 – six, in 1870–1871 and 1871–1873 – four each, in 1873–1879 – 16, in 1879–1885 – four, 1885–1891 – five and 1891–1897 – nine. During this period, the deputies were known Russophiles – I. Naumovych, T. Pavlykiv, V. Kovalskyi, D. Kulachkovskyi, and others, Populists – S. Kachala, V. Fedorovych, Yu. Romanchuk, O. Barvinskyi, A. Vakhnianyn, and others. Given that some politicians have received mandates several times (in particular I. Bodnar, V. Kovalskyi, I. Ozarkevych, etc.), in total, Ruthenians in the House of Ambassadors during 1861–1897 had 49 representatives. In addition, four Greek-Catholic Metropolitan were automatically ambassadors to the House of Lords (G. Yakhymovych, S. Lytvynovych, J. Sembratovych, and S. Sembratovych). Until 1891, Russophiles predominated in the Ukrainian representation.

It was found out that the main activity of Ukrainian deputies in the parliament was cultural and educational. In the education sphere, ambassadors usually sought the opening of Ukrainian-language schools and gymnasiums, the

creation of Ruthenian classes in their language in existing Polish schools. The Poles, with a larger representation in parliament (the Polish Circle has never had less than 40 members since 1873), opposed this in every possible way. They were aware of the undesirable consequences for the development of Ukrainian-language schools in Galicia, which potentially threatened the transformation of the region, essentially a Polish autonomous province, with the support of the Austrian authorities since the 1860s. The highest activity of Ukrainian deputies in the education sphere was observed from the fifth cadence (since 1873), and, especially, in the 80s of the XIX century, when they, in particular, managed to check textbooks in the region and propose changes to school legislation. V. Kovalskyi in 1876 distinguished himself by the project of opening a Ukrainian school in Lviv. Ukrainian parliament deputies from Galicia (I. Ozarkevych, Yu. Herovskyi, and others) made efforts to open the University of Chernivtsi in 1875. Ruthenian initiatives were often lost in the Austrian bureaucratic system.

It was argued that Ukrainian deputies were also interested in socio-economic and religious issues. In particular, in the socio-economic sphere, they raised the issue of the plight of the people: the need to reduce taxes, overcome the effects of famine, spring floods, and more. For example, M. Kuzemskyi in 1862 advocated the creation of soil books to reduce the number of land disputes in Galicia. Ruthenian deputies of the fifth cadence (1873–1879) sought to help the population to overcome the consequences of natural disasters and to avoid famine. The Ukrainian representation sought improvement to the material support of the Greek Catholic clergy which was in a worse position than the Roman-Catholic (unfortunately, mostly unsuccessful), supported the opening of the third in the region, along with Lviv and Przemyśl, Stanislaviv bishopric in 1885.

At the same time, the position of the Ukrainian representation was revealed during the discussion of national laws in the parliamentary arena. Ambassadors annually participated in the formation and distribution of the budget of the empire. Ukrainian ambassadors-deputies were quite active during the adoption of the laws on elections of 1873 and 1896. Yu. Romanchuk and O. Barvinskyi made speeches

during the discussion on the projects of electoral reform in the 1890s, seeking the introduction of universal suffrage, which was implemented only in 1907.

The cooperation of the Ukrainian representatives with other members of parliament was analyzed. Among the most frequent allies of the Ruthenians, who had a relatively small representation in the House of Ambassadors, were Poles, Germans, and Italians. Ukrainian figures, given the relatively small representation, needed support in parliament for implementation of their requirements, the main position in determining allies was the position in the Polish-Ukrainian rivalry in Galicia. Ukrainian deputies, who sought an understanding with the Poles, joined the Poles, joined the Polish Circle, but there were few (S. Kachala, V. Fedorovych, and others). Instead, to weaken Poles influence in the region in 1861–1879, Ukrainian ambassadors joined the Austro-German Liberals, a constant rival of the Polish Circle. V. Kovalskyi in 1882–1891 was a member of the Coronini Club, the liberal faction of Franz Coronini-Cronberg.

The activity of the Ukrainian representation in the House of Lords of the Reichsrat, the composition of which was personally appointed by the emperor, is analyzed. The only Ukrainian deputy in the study period who participated in the sittings of the upper house of parliament was S. Lytvynovych, a member of the Finance Committee. Three others (G. Yakhymovych, J. Sembratovych, and S. Sembratovych) were passive and often did not even come to Vienna. They received the mandate automatically in connection with the accession to the metropolitan position.

The scientific novelty of the obtained results is that in the work *for the first time*: the multi-vector activity of the Ukrainian representation of Galicia in the Austrian Parliament in 1861–1897 was studied; a significant part of unknown and little-known archival materials and a significant amount of information from contemporary periodicals and stenographic protocols of the parliament were introduced into scientific circulation; *improved*: knowledge of the activities of the Ukrainian representation in the Austrian Parliament; ideas about the course of parliamentary election campaigns and the participation of the Ukrainian population

in them; *received further development: the* study of certain moments of participation of the political association “Ruska Rada” in the election campaigns to the House of Ambassadors; study of the activities of some members of parliament (Yu. Romanchuk, O. Barvinskyi, S. Kachala, and others).

The practical significance of the results is that the conclusions and main points of the dissertation can be used in the *research sphere* – while writing works on the history of Ukraine, historical local lore; *educational* – to prepare for training sessions on relevant topics, the formation of nationally conscious youth; *legal* – in the process of improving the modern election legislation of Ukraine; *public* – to form among citizens a sense of responsibility for their choices, civil society.

Keywords: ambassador, Galicia, parliament (Reichsrat), House of Ambassadors, House of Lords, petition, “Ruska Rada”, Populists, Russophiles.

СПИСОК ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації.

1. Kavatsiuk D. Vzťahy rusínskych-ukrajinských poslancov z Haliča so zástupcami iných národov v Poslaneckej snemovni Ríšskej rady (1873–1879). *Studia Historica Nitriensia*. 2020. Ročník 24. Č. 1. S. 172–188.
2. Кавацюк Д. Парламентська діяльність Василя Ковальського (1873–1891 рр.). *Науковий і культурно-просвітний часопис “Галичина”*. 2021. Ч. 34. С. 93–102.
3. Кавацюк Д. Українське представництво австрійського парламенту 1891 – 1897 рр. в умовах політики «нової ери». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2021. №8(50). С. 57–69.
4. Кавацюк Д. Перший парламентський досвід русинів-українців Галичини в австрійському парламенті 1848–1849 рр. *Науковий і культурно-просвітний часопис “Галичина”*. 2019. Ч. 32. С. 33–40.
5. Кавацюк Д. Русини-українці в австрійському парламенті 1867–1873 рр. *Науковий і культурно-просвітний часопис “Галичина”*. 2018. Ч. 31. С. 81–86.
6. Кавацюк Д. Русини-українці Галичини в австрійському парламенті 1861–1865 рр. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2018. Ч. 21. С. 55–62.
7. Кавацюк Д. Діяльність українського представництва в австрійському парламенті на сторінках газети “Діло”. *Вісник Прикарпатського університету. Серія Історія*. 2017. Випуск 29. С. 91–96.
8. Кавацюк Д. Діяльність о. Івана Озаркевича в австрійському парламенті 1873–1891 рр. *Покуття – колыска українського національного державотворення. Матеріали VII науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю утворення Західно-Української Народної Республіки*

та 570-ї річниці надання магдебурзького права містові тисмениці (14 вересня 2018 р.). 2018. С. 225–230.

9. Кавацюк Д. Участь українського населення у виборах до Палати послів австрійського парламенту в 1873 р. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Другі Грабовецькі історичні читання” (З нагоди 90-річчя академіка Володимира Грабовецького)*. 2019. С. 281–290.

10. Кавацюк Д. Парламентська діяльність о. Степана Качали *Добрий пастир*. 2018. № 12–13. С. 400–408.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	17
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. Історіографія, джерела і методологія дослідження.....	24
1.1 Стан наукового вивчення проблеми.....	24
1.2 Джерельна база.....	35
1.3 Методологічні засади.....	46
РОЗДІЛ 2. Українське представництво в австрійському парламенті 1861–1873 рр.	53
2.1 Історичні передумови запровадження парламентського устрою і виборчі реформи в Габсбурзькій монархії в 1860-х – на початку 1870-х рр.....	53
2.2 Виборчі кампанії в Галичині 1861–1873 рр. Соціальна структура українського представництва в парламенті.....	65
2.3 Діяльність українських послів на парламентській арені.....	77
РОЗДІЛ 3. Українські депутати Галичини в рейхсраті 1873–1885 рр....	101
3.1 Парламентські вибори в Галичині 1873 і 1879 рр. та участь у них українського населення.....	101
3.2 Чисельний склад і соціальні характеристики українських депутатів	117
3.3 Українське парламентське представництво в контексті діяльності рейхсрату у Відні	125
РОЗДІЛ 4. Українці Галичини в Державній раді наприкінці ХІХ ст. ...	156
4.1 Виборчі кампанії до рейхсрату в 1885 та 1891 рр., соціальна структура і фракційна приналежність	156
4.2 Парламентська діяльність українського представництва в 1885–1897 рр.	175
ВИСНОВКИ.....	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	200
ДОДАТКИ.....	235

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

арк. – аркуш

ГРКВ – Головний руський комітет виборчий

ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області

з. р. – золотий ринський (гульден)

ім. – імені

м. – місто

о. – отець

обл. – область

оп. – опис

р. – рік

р-н – район

рр. – роки

РГКВ – Руський головний комітет виборчий

РУРП – Русько-українська радикальна партія

с. – село

спр. – справа

ст. – століття

ф. – фонд

ЦДІАЛ України – Центральний державний історичний архів у Львові

ч. – число (номер)

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Після проголошення незалежності України в 1991 р. вітчизняна історична наука повернулася до вивчення тем, які довгий час знаходилися під забороною в умовах партійно-тоталітарного режиму. Відповідно посилювався інтерес до вивчення національного руху на західноукраїнських землях у складі Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) монархії другої половини XIX ст. Ліберальні реформи та перетворення Габсбурзької монархії на конституційну державу дали змогу населенню Галичини брати участь у формуванні та функціонуванні представницьких органів влади. Одним з таких новостворених органів під час революційної “весни народів” 1848–1849 рр. був австрійський парламент, який було відновлено та реформовано на початку 60-х рр. XIX ст.

До складу парламенту в останній третині XIX ст. (з 1861 р.) входили діячі, вивчення роботи яких сприятиме кращому розумінню особливостей розвитку українського національного руху в Галичині. Серед відомих парламентських діячів можна назвати Спиридона Литвиновича, Михайла Куземського, Івана Гушалевича, Амвросія Яновського, Степана Качалу, Івана Озаркевича, Василя Ковальського, Івана Наумовича, Юліана Романчука, Олександра Барвінського, Ксенофонта Охримовича та ін. Діяльність згаданих політиків знаходила відображення в періодичних виданнях того часу: “Слово”, “Діло”, “Vaterland”, “Die Wiener Zeitung”, “Národní listy” та ін, що було свідченням важливості українського представництва на парламентській арені.

Актуальність дослідження полягає в необхідності розкриття особливостей перебігу виборчих кампаній та їх наслідків, позиції українського представництва у вирішенні різноманітних проблем суспільного життя, напрямів його діяльності і взаємодії з іншими депутатами парламенту протягом 1861–1897 рр. Пропонована розвідка дасть змогу краще зрозуміти тенденції розвитку національного руху, становище русинів у Галичині та міжнаціональні відносини в регіоні.

Становлення України як незалежної держави та розбудова демократичного суспільства тісно пов'язана з функціонуванням парламентської системи. Проведення демократичних виборів, досягнення продуктивної діяльності депутатів у парламенті в сучасних умовах складно реалізувати без врахування подій, які відбувалися в попередніх періодах української історії. У цьому руслі виникає необхідність використання історичного досвіду українців Австро-Угорщини участі в представницьких органах влади, вивчення як позитивних, так і негативних явищ.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках загальнонаукової теми кафедри всесвітньої історії: “Центрально-Східна Європа: етнополітичні процеси, соціальні трансформації, міжнародні відносини” (№ 0112U003030, термін виконання 2012–2022 рр., керівник Жерноклеєв О.С.) та кафедри історії України і методики викладання історії “Історія Галичини нового і новітнього часу, історичне краєзнавство, музеєзнавство” (№ 0115U001560, термін виконання – 2015–2022 рр., керівник Райківський І.Я.).

Об'єктом дослідження виступає українське представництво в австрійському парламенті у Відні від історичної, Східної Галичини в 1861–1897 рр.

Предмет дослідження – діяльність українського представництва на парламентській арені в досліджуваній період, взаємодія з іншими депутатами парламенту, підготовка та участь у виборчих кампаніях.

Мета роботи – розкрити особливості й основні напрями роботи депутатів-русинів від Галичини в австрійському парламенті у 1861–1897 рр. Реалізація мети передбачає виконання наступних завдань:

- дослідити наявну історіографічну базу, джерельну та методологічну основу дисертаційної роботи;
- висвітлити особливості формування складу парламенту в 1861–1873 рр. та роль у цьому Галицького крайового сейму;

- розкрити хід виборчих кампаній до Палати депутатів парламенту в 1873, 1879, 1885 і 1891 рр. та участь у них українського населення;
- охарактеризувати персональний склад, фракційну приналежність і соціальну структуру українського представництва в парламенті;
- висвітлити напрями діяльності депутатів-русинів, результати їх роботи та взаємодію з послами інших народів;
- систематизувати отриману інформацію і намітити перспективи подальших наукових досліджень порушеної проблематики.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження охоплюють період 1861–1897 рр. Для висвітлення історичних передумов відновлення парламенту в 1861 р. автор дещо вийшов за пропоновані межі, розкривши перший досвід парламентської діяльності русинів Галичини під час революційної “весни народів” 1848–1849 рр. *Нижня хронологічна межа* зумовлена відновленням парламенту в 1861 р. і переходом у Габсбурзькій монархії від абсолютизму до конституційної форми правління. *Верхня хронологічна межа* – це завершення восьмої каденції парламенту (1891–1897 рр.), проведення в 1896 р. виборчої реформи з введенням п’ятої курії, що було суттєвим кроком до запровадження загального виборчого права в Габсбурзькій монархії та проведення перших виборів за новим законом.

Географічні межі роботи охоплюють територію Східної Галичини в складі Австро-Угорської монархії, де більшість населення становили русини-українці. Поза географічними межами дослідження є хіба що одиничний випадок обрання депутатом Палати послів С. Качали в 1873 р. від округу Тарнів – Бохня (Західна Галичина).

Теоретико-методологічну основу дисертаційної роботи склали принципи об’єктивності, історизму, системності та всебічності. У дослідженні використано методи аналізу, синтезу, дедукції, індукції, проблемно-хронологічний, компаративний та джерелознавчої критики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в роботі *вперше*:

– досліджено багатовекторну діяльність українського представництва Галичини в австрійському парламенті у 1861–1897 рр.;

– введено до наукового обігу частину невідомих і маловідомих архівних матеріалів та значний обсяг інформації щодо теми дослідження з тогочасних періодичних видань і стенографічних протоколів парламенту;

удосконалено:

– знання про діяльність українського представництва в австрійському парламенті;

– уявлення про перебіг парламентських виборчих кампаній, участь у них українського населення;

отримали подальший розвиток:

– вивчення окремих моментів участі політичного товариства “Руська рада” у виборчих кампаніях до Палати послів;

– дослідження діяльності деяких депутатів парламенту (Ю. Романчука, О. Барвінського, С. Качали та ін).

Понятійно-термінологічний апарат. Нижня палата парламенту – німецькою мовою Abgeordnetehaus – можна перекладати як Палата депутатів. Враховуючи, що в Галичині у XIX ст. на означення члена парламенту використовували слово посол, а відповідно – Палата послів – в дисертаційному дослідженні здебільшого використовуємо останній термін.

Українське населення австрійської Галичини мало самоназву русини, що вживалася в тогочасній офіційній документації, але наприкінці XIX ст. поступово переросла в сучасний етнонім українці, русини-українці. У всіх законодавчих актах, законах, постановах, історичних і публіцистичних працях німецькою мовою щодо русько-українського населення використовувався термін – Ruthenen. У дисертаційному дослідженні використовуємо термін русин і похідне – руський, а сучасні назви українці, український, як правило, – під час узагальнення та аналітики.

Перетворення Австрійської імперії на дуалістичну в 1867 р. стало причиною зміни офіційної назви держави. У внутрішньому діловодстві

використовувався термін *Die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder und die Länder der heiligen ungarischen Stephanskrone* (в дослівному перекладі з німецької мови на сучасну українську – Королівства і землі, представлені в рейхсраті і Землі Священної Угорської корони Святого Стефана). Зважаючи, що офіційна назва досить велика та доволі складна для частого використання, в дисертаційній роботі вживаємо наступні терміни-синоніми: Австро-Угорська монархія, Австро-Угорщина та Габсбурзька монархія.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки та основні положення дисертації можуть мати своє продовження в різних напрямках, а саме: *науково-дослідній сфері* – використання матеріалів дисертації під час написання праць з історії України, історичного краєзнавства та парламентаризму; *навчальній* – підготовки до навчальних занять з історії національного руху на західноукраїнських землях періоду Австрійської (Австро-Угорської) монархії; *правовій* – удосконалення сучасного виборчого законодавства України; *громадській* – на негативних прикладах з виборів до австрійського парламенту формувати в громадян почуття відповідальності за волевиявлення; *виховній* – для формування національно свідомого і відповідального підростаючого покоління.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження презентовано на звітно-наукових конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, на міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференціях: “Покуття – колыска українського національного державотворення” (м. Тисмениця, 2018 р.); “Єпископ Юліян Пелеш в релігійно-церковному і громадському житті України. (до 175-річчя від дня народження)” (м. Івано-Франківськ, 2018 р.); “Західно-Українська Республіка: революція, державність, соборність. До 100-річчя утворення ЗУНР” (м. Івано-Франківськ, 2018); “Другі Грабовецькі історичні читання. З нагоди 90-річчя академіка Володимира Грабовецького” (м. Івано-Франківськ, 2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Основні ідеї, наукові положення та теоретичні висновки дисертації були сформовані автором особисто. Напрацювання, що належать співавторам, у роботі не використовувалися.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено у десяти статтях, з яких дві опубліковані у фахових виданнях категорії В. Крім того, одна стаття вийшла друком у закордонному виданні, що входить до наукометричної бази SCOPUS.

Структура роботи побудована за проблемно-хронологічним принципом. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, змісту, вступу, чотирьох розділів, що містять 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (422 найменування) та 15 додатків. Основний обсяг роботи становить 185 сторінок, загальний – 254.

РОЗДІЛ 1.

Історіографія, джерела і методологія дослідження

1.1 Стан наукового вивчення проблеми

Парламент як головний представницький орган Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) монархії був у центрі уваги багатьох істориків, починаючи з сучасників подій, та не зникає до сьогодні. Під час опрацювання і використання наукового доробку використано класичну схему класифікації історіографічних джерел на українську та зарубіжну. Водночас доробок вітчизняних істориків можна умовно поділити на кілька періодів: 1) до 1939 р.; 2) кінця 80-х рр. ХХ ст.; 3) після 1991 р.

Одним з перших, хто звернув увагу на виборчі рухи та початки парламентаризму в Галичині, був представник львівської історичної школи М. Грушевського Іван Кривецький. Свою наукову розвідку він опублікував у 1906 р. в “Записках Наукового Товариства імені Шевченка” під назвою “З виборчого руху у Східній Галичині в 1848 р. (Вибір Івана Капущака)”. Історик вже на початку ХХ ст. звернув увагу на важкість у визначенні персонального складу першого українського представництва. Крім того, на прикладі виборів у Солотвинському окрузі він розкрив механізм виборчої системи Австрійської імперії часів “весни народів” [359]. Михайло Лозинський в ряді праць науково-популярного характеру [320–322] сверджував, що поляки повністю витіснили українців з парламенту. Виборчу систему монархії вважав несправедливою по відношенню до окремих народів [320, с. 56].

Анатоль Вахнянин, відомий народовський діяч, перший голова культурно-освітнього товариства “Просвіта”, в книзі “Причинки до історії руської справи в Галичині в літах 1848–1870” повністю розкритикував політичний курс українського представництва в парламенті. Він звинувачував українських депутатів у надмірній кількості поданих петицій та меморандумів, від яких, на його думку, не було жодної користі. Заслугою

А. Вахнянина став детальний аналіз політичного становища українського представництва в Палаті послів 1861–1865 рр. крізь призму внутрішньополітичних процесів [316, с. 43–65].

Позитивну оцінку діяльності українського представництва 1861–1865 рр. у Палаті послів дав Ф. Свистун. Історик належав до русофільського суспільно-політичного руху, тому виправдовував політику депутатів-русофілів, які до 1891 р. становили абсолютну більшість українського представництва [323]. Варто виділити публіцистичну брошуру одного з лідерів галицьких русофілів Богдана Дідицького “Якъ и кого выбрала Галицкая Русь до Думы державной дня 2. Червня 1885 г.”, написана одразу ж після виборів до Палати послів 2 червня 1885 р. Праця містила статистичну інформацію про голосування у всіх виборчих округах Східної Галичини в 1885 р. у порівнянні з попередніми результатами парламентських виборів 1879 р. Б. Дідицький подав цікаві дані про процес висування кандидатів у депутати, діяльність виборчого комітету “Руської ради” та способи агітації серед населення [317]. Водночас праці сучасників досліджуваних подій були цінним джерелом з історії українського національного руху.

Для української історіографії кінця XIX – початку XX ст. була характерна досить негативна оцінка діяльності українських депутатів у парламенті, що була обумовлена розчаруванням через недосягнення очікуваних національно-культурних цілей русинів. Історики не звертали уваги на позитивні сторони парламентаризму, а робили акцент на постійний тиск поляків на русинів, невиконання урядом обіцянок тощо. Поступово формувався комплекс меншовартості українського представництва, який на початкових етапах існування Державної ради підсилювався фактом про незнання німецької мови українськими селянами, які входили до Палати послів.

В українській історіографії міжвоєнного періоду однією з перших праць була “Історія політичної думки галицьких українців. На підставі споминів” К. Левицького, яку можна віднести і до джерел, бо в ній

використані спогади політика, і до історіографії. На нашу думку, інформація про австрійський парламент 1848–1870-х рр. – це дослідницька робота, що поступово перейшла в спогади. Книжка написана у формі коротких нарисів, з яких окремі стосуються парламенту та мають назви: “Становище вижидуюче, 1891. р.”, “Прощанне з централістами та посольська трійця, 1879. р.”, “Обізвались наші послы в парляменті, 1877. р.” та ін. Водночас К. Левицький був схильний негативно оцінювати діяльність українських депутатів через непогодженість дій, відсутність стратегії тощо [364, с. 155, 174, 243].

Наступна праця К. Левицького “Українські політики Галичини” розкриває біографічні відомості багатьох політиків, які входили до складу австрійського парламенту. У книжці можна знайти біографії Спиридона Литвиновича, Степана Качали, Сильвестра Сембратовича, Юліана Романчука, Олександра Барвінського, Костянтина Телішевського та ін. К. Левицький в обох вище названих працях подав надзвичайно цінну інформацію про склад українського представництва протягом усіх 12-ти каденцій парламенту. До заслуг автора можна віднести той факт, що розвиток українського національного руху Галичини він подавав крізь призму парламентської і сеймової боротьби [365; 366].

У міжвоєнний період зацікавленість діяльністю українського представництва в австрійському парламенті серед дослідників, не враховуючи К. Левицького, знизилася. Зокрема, Іван Крип'якевич в одній з своїх праць констатував, що галицькі українці боролися за свої права в Державній раді в м. Відень [361, с. 75]. Досить побіжно згудував рейхсрат у своїх працях історик Богдан Барвінський [335, с. 100]. Василь Ваврик у 1926 р. дав позитивну оцінку діяльності І. Наумовича в парламенті [338]. Зменшення інтересу істориків міжвоєнного періоду до парламентської діяльності українців у минулому можна пояснити зневірою в легальні, демократичні методи боротьби, поширенням інтегрального українського націоналізму, особливо в 1930-х рр.

Радянські історики займалися дослідженням діяльності австрійського парламенту через призму вузькокласової марксистської методології, що спотворювало висвітлення діяльності українського представництва в парламенті. Зокрема, зверталася увага на роботу селянства в рейхстазі 1848 р. (Ф. Стеблій, Є. Косачевська та ін.) [358; 382]. Зазначалося, що селянські депутати від русинів, поляків та чехів об'єднувалися в парламенті задля боротьби за свої права через подання спільних заяв (петицій) з метою особистого захисту від свавілля поміщиків. Яскравим прикладом цього служить монографія Єлени Косачевської під назвою “Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г.” [358]. Львівський дослідник Володимир Кульчицький був автором праць про адміністративний устрій та правові відносини в Галичині. У монографії “Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX – початку XX ст.)” він одним з перших подав чітку структуру та схему повноважень австрійського парламенту [363].

Повернення до вивчення історії українського парламентаризму відбулося після здобуття Україною незалежності в 1991 р. Історики почали цікавитися темами, які в радянський період були під заборонаю або спотворені марксистсько-ленінською ідеологією. Одним з перших, хто в часи незалежності України звернув увагу на австрійський парламент, був Мар'ян Мудрий, опублікувавши невелику статтю про посольську діяльність С. Качали [374; 403, с. 98]. Львівська дослідниця Олена Аркуша стала автором розділу “Українці в представницьких органах Габсбурзької монархії” у багатотомній монографії “Історія українського парламентаризму”. У дослідженні було відображено основні моменти функціонування Галицького сейму та Державної ради, розкрито основні напрями роботи українського представництва, залучено широке коло джерельного та історіографічного матеріалу [349]. Загалом у працях О. Аркуші присутня позитивна оцінка діяльності українських депутатів. Представницькі органи влади, на її думку, сприяли формуванню політичної свідомості населення та громадянського суспільства [412, с. 79–89].

Заслугою львівського дослідника Олексія Сухого стало відображення головних напрямів політичної діяльності русофілів у монографії “Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті)”. Зокрема, історик звернув увагу на підготовку та участь русофілів у виборах до парламенту (1873, 1879 та 1885 рр.), дав оцінку союзу русофілів з євреями тощо. О. Сухий слушно зауважив, що консервативна політика керівництва “Руської ради” негативно впливала на передвиборчі кампанії та “стримувала розвиток масового руху, бо у провінції працювала лише з обмеженим колом своїх прихильників”. Крім того, історик ввів до наукового обігу велику кількість архівних матеріалів, які розкривають передвиборчу організацію русофілів [384, с. 159–165].

Значним науковим доробком у проблематиці українського парламентаризму відзначається коломийський дослідник Юрій Плекан. До здобутку історика можна віднести ряд статей та монографію під назвою “Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)”. Він одним з перших звернув увагу на боротьбу українського представництва за реформу виборчого законодавства, опрацював значну частину архівних матеріалів, що давали уявлення про послів-українців у вищому законодавчому органі Габсбурзької монархії. В. Плекан визначив кількість українських депутатів у парламенті від Гуцульщини і Покуття [376–379; 416].

Протягом 1861–1873 рр. парламент формувався з представників місцевих сеймів. У зв’язку з цим використано здобутки в українській історичній науці, які стосувалися Галицького сейму. Зокрема, слід відзначити роботи сучасного львівського історика Ігоря Черновола. У книзі “Українська фракція Галицького крайового сейму (1861–1901 рр.)” він висвітлив хід подій під час засідань, вибори до сейму, формування делегацій до парламенту тощо [392]. І. Черновол став автором біографічного довідника послів Галицького сейму та рейхсрату. Науковець запропонував розглядати український

національний рух Галичини крізь призму сеймової та парламентської боротьби [393]. Окремі аспекти виборів депутатів до парламенту в Галицькому сеймі розкрили дослідники М. Мудрий [373; 331] та О. Аркуша [332; 395].

Окрему увагу варто приділити проблемі хронологічного окреслення парламентських каденцій у рейхсраті. В українській історіографії подаються дані, які частково не відповідають реальності. На нашу думку, це виникло через перенесення хронологічних рамок каденцій Галицького сейму на парламент. Наприклад, більшість вітчизняних істориків датують першу каденцію 1861–1866 рр. Хоча парламент в 1866 р. не скликався, про що свідчить, зокрема, відсутність стенографічних протоколів. Крім того, 27 липня 1865 р. імператор своїм указом розпустив рейхсрат, а наступну каденцію особисто відкрив 20 травня 1867 р. тому хронологічні рамки першої каденції – 1861–1865 рр., а другої – 1867–1870 рр.

Об'єктом дослідження істориків часто виступала парламентська діяльність окремих українських депутатів. У цьому руслі необхідно згадати про статтю Андрія Королька “Культурно-просвітницька і громадсько-політична діяльність о. І. Озаркевича (1826–1903) в контексті українського національного відродження”, в якій на основі матеріалів у періодичній пресі зроблено докладну характеристику роботи І. Озаркевича в Державній раді. Історик одним з перших дав характеристику спробам українського посла укласти союз з чеськими депутатами у 80-х рр. XIX ст. [357]. Про діяльність І. Озаркевича в Палаті послів писав Петро Арсенич, зробивши підрахунок промов депутата на основі статей у періодичних виданнях [333].

Зі складу українського представництва в парламенті найбільшу увагу істориків отримав Ю. Романчук. Львівські дослідники Ігор Мельник та Андрій Мельник стали авторами цілої серії статей про парламентську діяльність Ю. Романчука, його участь у виборчих кампаніях та керівництво Головним руським виборчим комітетом у 1891 р. Їх заслугою став повний та всебічний аналіз окремої постаті (Ю. Романчука) в складних політичних

процесах Австро-Угорської монархії [368; 369]. Про участь Ю. Романчука у парламентському житті писали також Ігор Дейчаківський та Володимир Булачек [337; 342].

Парламентську діяльність О. Барвінського розкрили тернопільські дослідники Іван Зуляк та Андрій Кліш [348]. А. Кліш – автор цілого ряду сучасних розвідок, в яких досліджено участь політиків християнсько-суспільного руху Галичини (О. Барвінського, А. Вахнянина, К. Охримовича та ін.) у роботі Державної ради, їх співпрацю з слов'янськими депутатами тощо. Заслугою О. Барвінського, аргументовано вважав А. Кліш, було помітне зростання авторитету українського представництва в національному русі, починаючи з 90-х рр. XIX ст. [353; 354; 421]. Ставлення австрійського уряду до українського питання в 1889–1891 рр. розкрив київський історик Богдан Янишин, зробивши аналіз листів барона Ерба до посла Т. Павликова [394].

Проблема діяльності українського представництва в австрійському парламенті та перебіг виборчих процесів у Галичині цікавить не тільки істориків. Оскільки обрана тема знаходиться, по суті, на стику різних наук, на сучасному етапі з'являються праці юристів і політологів. Науковим доробком кандидатів юридичних наук Наталі Єфремової та Анжеліки Баран є розвідки щодо становлення та реформування виборчого законодавства в Австрійській (Австро-Угорській) монархії [334; 346; 420]. Крім того, тернопільська дослідниця А. Баран у своїй дисертаційній роботі дала історико-правовий аналіз діяльності українських депутатів у рейхсраті 1897–1918 рр. [420]. До теми виборів та виборчого законодавства зверталися Іван Монолатій [370], Віктор Євдокимов [345], Лідія Федик [386] та ін. Загалом науковці критикують австрійську виборчу куріальну систему, що забезпечувала доступ до парламенту заможним верствам населення [340].

Розвиток парламентаризму в Галичині відображено в узагальнюючих виданнях авторства Я. Грицака [414], В. Сарбея [417] О. Сухого [383] та ін. О. Аркуша – автор підрозділу з назвою “Українське представництво в

австрійських державних (Державна рада) і крайових (Галицький і Буковинський сейми) парламентських установах” у навчальному посібнику колективу львівських авторів “Час народів. Історія України ХІХ ст.”. Вона дала структурну характеристику основних моментів діяльності русинів в австрійському парламенті [412, с. 79–89].

Українська еміграційна історіографія традиційно не випускала австрійський парламент зі сфери своїх наукових зацікавлень, хоч і не ставила його на перше місце. Одним з головних дослідників українського парламентаризму згаданого періоду був Теодор Богдан Цюцюра, який у 1980 р. опублікував статтю в журналі “Український історик” під назвою “Боротьба українців у віденському парламенті за загальне виборче право і національну автономію (зокрема в роках 1905–1907)”. Діаспорний історик вийшов за хронологічні рамки 1905–1907 рр. та, по суті, дав нарис основних віх діяльності українського парламентського представництва, починаючи з 1861 р. [390]. Матвій Стахів досліджував розвиток українського національного руху в Галичині та помітне місце відводив виборчій системі, в якій вбачав інструмент утиску русинів-українців [381]. Окремі моменти, які стосувалися депутатів-русинів Державної ради, розкрили І. Лисяк-Рудницький [367], І.-П. Химка [388] та ін.

З розвитком біографістики з’явилися праці, присвячені відомим галицьким політикам, послам до парламенту. У 1967 р. в еміграції вийшла книга Михайла Ломацького про Костянтина Лепкалюка, в якій зазначено, що останній входив до складу Палати послів першої каденції 1861–1865 рр. І. Чорновол також визначив К. Лепкалюка та Ю. Лаврівського членами парламенту [392, с. 82, 108]. У ході опрацювання стенографічних протоколів, на жаль, не вдалося знайти підтвердження їх участі в засіданнях. Можливо, вони не брали активну участь у роботі парламенту та не виступали з промовами. У такому випадку їх прізвища було б відображено в реєстрах та покажчиках, але цього не вдалося виявити. З великою обережністю можна припустити, що згадані діячі виконували свої приватні справи у Відні або

мали якісь доручення до депутатів парламенту та були присутніми на засіданнях, але на місцях відведених для журналістів та глядачів.

Велику частину в дисертаційній роботі становить зарубіжна історіографія, представлена, головним чином, працями австрійського історика Гарольда Біндера [396; 397] та польських дослідників Станіслава Пія [403] й Івана Бушка [398]. Крім згаданих вище науковців, частково окремі аспекти діяльності українського представництва, в контексті діяльності у рейхсраті представників інших народів (поляків, чехів, словенців та ін.), розкрили А. В. Вендланд [339], Г. Румплер [405; 406], Ф. Адлгассер [418; 419], В. Мелік [400] та ін.

У 2006 р. вийшов польською мовою збірник статей “Українська парламентська традиція XIX–XX ст.”, в якому було розміщено праці С. Пія “Посли русинів у віденському парламенті в 1848–1879 рр.” [403] та Г. Біндера “Українське представництво в австрійській Палаті послів 1879–1918 рр.” [397]. Дослідники розкрили поіменний склад українського представництва, висвітлили фракційну приналежність та політичну орієнтацію депутатів. С. Пія, розкриваючи діяльність українського представництва в парламенті, звернув увагу на персональний склад у рейхсраті русинів польської нації [403].

Австрійський дослідник Г. Біндер – автор монографії “Галичани у Відні: партії, вибори, фракції і депутати на шляху до масової політики”, яка розкриває діяльність галичан (русинів, поляків, євреїв) у австрійському парламенті протягом 1861–1918 рр. Щоправда, проблемам русинів в рейхсраті протягом 1861–1897 рр. з 700 сторінок свого дослідження присвячено тільки 20. Він зображував українське представництво як структурну частину складної парламентської системи з її внутрішніми міжфракційними та особистими зв’язками. Особливо науковець виділяв співпрацю русинів з австро-німецькими лібералами (1873–1879 рр.) та вплив політики “нової ери” в 90-х рр. XIX ст. Г. Біндер став одним з перших

зарубіжних дослідників, який об'єктом свого дослідження поставив діяльність українського представництва в австрійському парламенті [396].

С. Піяй – автор статті, яка розкриває особливості та перебіг виборів до австрійського парламенту у Львові 1873 р. Історик використав архівні матеріали органів влади – прокуратури і поліції, що дало змогу розкрити виборчу кампанію. Однак, враховуючи соціальну структуру міста Львова з переважаючим польським та єврейським населенням, наукова розвідка, в основному, стосувалася діяльності польського Центрального виборчого комітету. Незважаючи на те, що предметом статті виступав польський національний рух, С. Піяй звернув увагу на руських виборців, які розділили свої симпатії між всіма тогочасними кандидатами [402, с. 96–114].

Значну увагу діяльності русофілів у парламенті приділяла німецька дослідниця історії Східної Європи Анна Вероніка Вендланд у праці “Русофіли в Галичині. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915”. Розкриваючи діяльність русофілів, дослідниця навела надзвичайно цікаві факти, які дають змогу краще зрозуміти діяльність українського представництва в 1861–1879 рр. Авторка надзвичайно детально охарактеризувала вибори до парламенту в 1873 та 1879 рр., дала характеристику виникнення та поширення терміну “галицькі вибори” в Австро-Угорській монархії як символу корупції та політичного свавілля. Показово, що А. В. Вендланд вважала головною причиною поразки русофілів у виборах до Палати послів 1879 р. (здобули три мандати) саме слабку організацію [339].

Про діяльність русинів у Палаті послів згадували історики Отто Урбан (Чехословаччина) [410] та Алан Скед (Англія) [408]. Останній у праці “Занепад та падіння Габсбурзької монархії” в 1995 р. дійшов до висновку, що наявна виборча система в Австро-Угорській монархії обмежувала права русинів на користь поляків [408, с. 257].

Окремо хотілося б згадати історичні праці, що розкривають становище та функціонування австрійського парламенту загалом, допомагаючи

зрозуміти середовище, в якому були вимушені діяти депутати-русини. У цьому руслі варто згадати австрійського історика Е. Цольнера [389] та англійського – Д. Тейлора [385]. Характеризуючи Державну раду 1861–1865 рр., Е. Цольнер, зокрема, писав: “Єдина варта уваги слов’янська група – русини – підтримувала “німецьких лівих”. Таким способом Е. Цольнер намагався виділити русинів, оскільки вони єдині, з-поміж усіх слов’ян, підтримували уряд у 1861–1865 рр. [389 с. 394]. Польський науковець С. Піяй був автором статті “Проблема співпраці чеських і польських депутатів у 1874–1879 рр.”, в якій розкрито перебіг тимчасового союзу між чеськими та польськими депутатами в досліджуваній період п’ятої каденції [404].

Грунтовним доробком у сфері парламентаризму відзначався австрійський історик Гелмут Румплер [405]. Зокрема, йому належать статті про рейхсрат у процесі перетворення монархії на конституційну в 60-х рр. XIX ст. Австрійська академія наук у 2015 р. видала збірник статей до 150-річчя парламентаризму в країні, де, на жаль, немає жодної статті, яка б стосувалася безпосередньо діяльності українського представництва в Державній раді у Відні. Серед розвідок з історії австрійського парламентаризму варто виділити творчий доробок австрійських дослідників Гелмута Румплера та Франца Адлгассера [418]. Потрібно відзначити також статтю австрійця Петера Урбанітша про парламентські вибори в Австро-Угорській монархії в 1873 р., де розглядається хід виборчої кампанії зокрема в Галичині [411].

Таким чином, на сьогодні наявна досить широка українська та зарубіжна історіографічна база, що частково висвілює склад і чисельність українського представництва в австрійському парламенті в 60-х рр. XIX – на початку XX ст., виборчі кампанії до Палати послів, діяльність окремих депутатів та ін. Найбільшу увагу до порушеної проблематики приділяли сучасні історики О. Аркуша, М. Мудрий, А. Кліш, О. Сухий, В. Плекан та ін., зарубіжні – Г. Біндер, С. Піяй тощо. Враховуючи здобутки в історіографії, приходимо до висновку про відсутність комплексного дослідження

діяльності українського представництва на парламентській арені в другій половині XIX ст. Поза увагою істориків частково залишилися питання здобутків українського представництва; співпраці з іншими депутатами, фракціями та ін. Працям сучасного австрійського історика Г. Біндера, що проявив чи не найбільший інтерес до українського представництва в австрійському парламенті, бракує використання україномовних джерел, зокрема тогочасної преси, його розвідки спрямовані на розкриття позиції депутатів-русинів у Палаті послів, але нехтують конкретикою стосовно тем виступів, основних напрямів роботи тощо. На сьогодні немає жодного дослідження, що комплексно, з урахуванням різнопланових джерел і фахової літератури, характеризує діяльність русинів у складі Палати панів 1861–1897 рр.

1.2 Джерельна база

Діяльність австрійського парламенту викликала жвавий інтерес серед значної частини населення Габсбурзької монархії, що поступово посилювався у зв'язку із запровадженням безпосередніх виборів до Палати послів в 1873 р., зростанням політичної свідомості населення та кристалізацією громадянського суспільства. Вибори до рейхсрату супроводжувалися резонансними подіями, нерідко навіть за участю поліції та регулярної армії, а дебати між депутатами час від часу переростали в особисті суперечки або образи. Загалом, при дослідженні проблеми можна виділити кілька типів писемних джерел, в яких присутня інформація щодо теми дисертації: 1) нормативні документи (акти), що виникли в процесі функціонування держаних органів влади, тобто стенографічні протоколи засідань рейхсрату, закони тощо; 2) документи політичних організацій; 3) публіцистичні твори сучасників подій; 4) джерела особистого походження – спогади, мемуари; 5) періодичні видання.

Джерелом до вивчення проблеми слугують насамперед архівні справи. У Центральному державному історичному архіві, м. Львів (далі – ЦДАЛ

України) у фонді 196 “Політичне товариство “Руська рада” знаходяться справи про участь товариства у виборах до австрійського парламенту [5–19]. Зокрема, справа 8 містить текст агітаційної листівки “руською” мовою з 1873 р., що поширювалася в Коломиї, в якій була інформація про надання грошової допомоги в округи для здійснення агітаційних заходів. У справі 36 розміщена відозва до сільських громад Східної Галичини перед першими прямими виборами до Палати послів у 1873 р. [6].

Справа 7 фонду 196 ЦДІАЛ України містить текст петиції “Руської ради” до депутатів австрійського парламенту з приводу засилля польських магнатів, підписана членами товариства 21 березня 1871 р. Петиція свідчить про прагнення лідерів національно-культурного руху русофільського спрямування вирішувати українське питання у Відні [5]. У справі 21 цього ж фонду розкрито агітацію товариства в 1879 р. із закликами вибрати “доброчесного посла”. Справа 75 надає інформацію про хід парламентських виборів у Коломиї 3 липня 1879 р. Надзвичайно цікава інформація знаходиться в справі 91, де в докладній формі описано виборчий порядок, послідовність голосування та визначено коло осіб, які допускалися до участі у виборах або могли стати депутатами [12; 18; 19]. Судові справи про зловживання на виборах свідчать про порушення виборчого законодавства [2–4]. Зразки заяв з проханням до Станиславського магістрату допустити до участі у виборах містяться в справах 64 та 79 ф. 7 Державного архіву Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.) та допомагають краще зрозуміти виборчий процес (*Див. Додаток І*) [20; 21].

Більшість архівних документів у ЦДІАЛ України, що мають відношення до діяльності австрійського парламенту, починаються з 1900 р. (проведення виборів до Палати послів), виходять за хронологічні межі дисертаційного дослідження. Серед документів можна знайти звіти староств про результати виборів, докладну інформацію про перебіг виборчих кампаній в 1901, 1907 та 1911 рр.

Стенографічні протоколи парламенту надзвичайно великі за своїм обсягом німецькою мовою і докладно подають інформацію про хід і зміст дискусій. Наприклад, II каденція (1867–1870 рр.) містить 7388 стор. засідань Палати послів та 2512 стор. – Палати панів. З часом кількість документів тільки збільшувалася, оскільки депутати, з одного боку, набули відповідного досвіду та брали більш активну участь під час засідань рейхсрату, а з іншого – інколи свідомо збільшували розмір своїх доповідей. V каденція (1873–1879 рр.) парламенту налічує вже 14 852 стор. засідань Палати послів і 1487 стор. – Палати панів. На VIII каденцію (1891–1897 рр.) припадало вже 29356 сторінок (розділених на 23 томи) Палати послів, 1257 – Палати панів [80; 122; 123; 124].

Дослідник історії Галицького сейму І. Чорновол у вступі до своєї монографії “Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму)” слушно зауважив: “... Найбільша перешкода у дослідженні історії Галицького сейму полягає в обсязі джерельної інформації. Підозрюю, не один мій попередник був відляканий лише одним розміром стенографічних звітів”. Ідентичне враження справляють стенографічні протоколи засідань парламенту, які набагато більші за розмірами та, на відміну від протоколів Галицького сейму, охоплюють не тільки Галичину, а й усі коронні краї багатонаціональної Австрійської (Австро-Угорської) монархії і написані німецькою мовою [392, с. 6–7].

Стенографічні протоколи парламенту містять інформацію про час початку і закінчення засідання, тривалість перерв тощо. Важливу складову документів становлять результати голосувань депутатів. Під час обрання в парламенті секретарів, членів та голів комітетів результати голосувань мали структурний характер з кінцевим результатом (зокрема, подавалося ім'я депутата та кількість голосів, які він отримав). Водночас голосування над законами або важливими рішеннями містять повний поіменний список всіх, хто був за і проти або утримався. Завдяки цьому можна отримати інформацію

про участь українського представництва в голосуванні за всі законопроекти, які приймали депутати в парламенті.

Усі стенографічні протоколи парламенту друкувалися у віденській королівсько-імператорській державній друкарні, після об'єднання в томи, окремо для Палати панів та Палати послів. Як правило, один том включав у себе приблизно 30–50 засідань Державної ради. Для зручності зберігалася загальна нумерація сторінок протоколів протягом цілої каденції. Записи велися німецькою мовою з використанням характерного для XIX ст. готичного письма (*Див. Додаток Й*) [54–130]. У випадках, коли депутат виступав іншою мовою, то робився переклад на німецьку, який долучали до протоколів, а в дужках зазначалося, якою мовою був виступ. Інколи в протоколах парламенту розміщували петиції мовою, якою вони були подані. При цьому доповідач робив короткий витяг про її зміст по-німецьки. Наприклад, 12 березня 1896 р. О. Барвінський представив Палаті послів петицію від греко-католицького деканату м. Броди. Депутат презентував німецькою мовою основні пункти, а повний зміст петиції був розміщений у протоколах після закінчення засідання – “руською” [119, с. 23334, 23407].

Для зручності користування стенографічними протоколами парламенту, після закінчення каденції створювалися покажчики (*Index*). Вони містили список всіх депутатів, поділених за територіальним принципом із зазначенням виборчого округу та професії. Далі йшов список депутатів в алфавітному порядку із списком промов, петицій та інтерпеляцій з номерами сторінок, де ця інформація знаходиться в протоколах. Потім подавався список петицій та інтерпеляцій та ім'я депутата, який її подав. Інколи в покажчиках публікувалися реєстри відвідуваності засідань парламенту відповідної каденції [31–44]. Вони містять інформацію про склад парламентських комітетів та час їх обрання. В окремих випадках зазначалися основні завдання, які ставилися перед членами того чи іншого комітету. В документі знаходяться списки секретарів палат та списки депутатів

парламенту станом на перше та останнє засідання каденції. Розміри покажчиків коливаються в межах від 40 до 900 стор. [30; 44].

На початкових етапах функціонування парламенту (1861–1869 рр.) паралельно до стенографічних протоколів велися короткі протоколи (німецькою мовою – Kurzprotokolle), де в структурній формі подавалися найважливіші події в діяльності рейхсрату. Ці документи значно менші за розмірами і становили 1–2 сторінки на одне парламентське засідання (пізніше їх перестали складати) [46]. Значну цінність для дисертаційного дослідження становлять додатки до стенографічних протоколів парламенту, які склали важливу частину його діяльності. До додатків входили проекти нових законів, ширші за обсягом письмові звернення громадян монархії, звіти парламентських комітетів тощо. Під час VIII каденції Палати послів 1891–1897 рр. назбиралося 1702 додатки. Першим і останнім додатком кожної каденції, як правило, були промови Франца Йосифа I з нагоди відкриття і закриття парламенту [29; 130, с. 974–977]. Однак особисті промови послів парламенту, незважаючи на їх розмір, ніколи не переносили до додатків [29]. Визнання вибору Т. Павликіва в 1873 р. супроводжувалося тривалим дослідженням ситуації легітимаційною комісією. Великий за обсягом висновок комісії був зачитаний на засіданні 28 лютого 1874 р., але до протоколів не потрапив, а був розміщений у додатках [67, с. 764].

Депутатів нижньої палати парламенту – Палати послів протягом 1861–1873 рр. обирали депутати місцевих сеймів між собою. У зв'язку з цим виникла необхідність опрацювання стенографічних протоколів засідань Галицького сейму, що почав функціонувати в 1861 р. Вони несуть інформацію, зокрема, про персональний склад галицького представництва в Палаті послів, перебіг голосувань і дискусій навколо обрання представників до Державної ради, присутня також інформація з результатами голосування. Щоправда, необхідно відзначити набагато нижчий рівень упорядкування сеймових протоколів у порівнянні з парламентськими [48–53].

Важливими для дисертаційної роботи виступають закони, які регулювали проведення виборів та повноваження парламенту. Закони про вибори від 1861 та 1873 рр. були опубліковані у “Вѣснику законѡвъ державныхъ для Королевствъ и краєвъ въ Дердавной думѣ заступленныхъ”, містять інформацію про кількість мандатів для Галичини та межі виборчих округів. Виборчий порядок встановлював мінімальний вік для виборців чоловічої статі (жінки до виборів не допускалися) та вік, в якому громадянин держави отримував право висунути свою кандидатуру. Закон чітко регламентував процес двоступеневих виборів у четвертій курії [22–28].

Для деяких каденцій парламенту сучасник подій Зігмунт Ган (Sigmund Hahn) видав спеціальні альманахи (Reichsraths-Almanach), в яких містилися біографічні довідки на всіх депутатів парламенту та міністрів. Інформація, що там зазначалася, інколи включала в себе етнічну (національну) та релігійну приналежність, що є, враховуючи складність ідентифікації національності депутатів Галичини досліджуваного періоду (тогочасні переписи населення не містили графі “національність”), важливим додатковим джерелом для характеристики українського представництва. Завдяки таким довідковим альманахам, які вийшли у 1867, 1873 та 1885 рр., можна дізнатися окремі аспекти біографії депутатів парламенту загалом та українського представництва зокрема [327–329].

Окремою групою джерел для вивчення діяльності українського представництва в австрійському парламенті є спогади сучасників подій, які зазвичай були депутатами або ж активними учасниками політичного процесу. Спогади народовського діяча О. Барвінського, посла парламенту 1891–1918 рр., містять інформацію, що стосується діяльності австрійського парламенту. Найдетальніше він описує події 90-х рр. XIX ст., в яких брав безпосередню участь. Натомість парламентські події до 1890 р. розкриті у спогадах дуже схематично. Між іншим, О. Барвінський дав характеристику діяльності українського представництва в 1873–1879 рр. в якій звинуватив депутатів за надмірну співпрацю з австрійсько-німецькими лібералами.

Автор наводить дані про відносини всередині Руського клубу в 1891–1897 рр., свої офіційні та приватні зустрічі з міністрами тощо [310, с. 266].

Спогади О. Барвінського цінні тим, що дають уявлення про діяльність австрійського парламенту в досліджуваній період “зсередини”, від безпосереднього учасника подій, хоч вони і не позбавлені суб’єктивізму. О. Барвінський дав опис звичайного режиму роботи Палати послів. “Бували, однак часто случії, – писав він, – що й конечно потрібну до правосильности ухвал сотню послів (для прийняття рішення необхідними були мінімум 100 голосів депутатів) доволі трудно було удержати в салі нарад, бо й ті розбігалися то по кулоарах, то по клюбам, пересиджували в писарні, в читальнях, або їдальнях. Отже, в хвилі голосованя над якоюсь предлогою предсідник або його заступник скликував послів електричним дзвінком, злученим з клюбовими салями, писарнями, читальнями і з їдальнями і тоді випорожнена в часі деколи скучних розправ саля наповнялася послами”. Політик розкрив вплив політики “нової ери” 1890–1894 рр. на діяльність українського представництва [311, с. 314].

Не менш цінними є “Записки пароха Старих Богородчан” Олексія Заклинського. Будучи депутатом Палати послів у 1873–1879 рр. та виконуючи функції перекладача в 1848–1849 рр., він розкрив окремі моменти діяльності українського представництва в австрійському парламенті, які оминула увагою тогочасна преса. Насамперед, це стосується ситуації, в якій були змушені працювати русини у Відні, зважаючи на спротив поляків-міністрів у тогочасних урядах, зокрема Агенора Голуховського 1873–1879 рр. О. Заклинський у спогадах досить схематично розкрив свою роботу в парламенті. “Не буду описувати свою діяльність у соймі й парламенти, – зауважив він, – бо про неї можна знайти сліди в стенографічних записках і періодичних виданнях” [313, с. 102].

Водночас О. Заклинський залишив цікаві замітки про парламентські вибори в окрузі Станиславів – Богородчани – Надвірна – Тлумач в 1879 р., що закінчилися поразкою політика. Він зазначив, що за результатами

голосування здобув перемогу. Однак через його промову в Палаті послів 5 травня 1879 р., в кінці п'ятої каденції (1873–1879 рр.) на підтримку відкриття у Станиславові окремого греко-католицького єпископства міністр Ф. Земляковський особисто віддав наказ не допустити О. Заклинського на наступних виборах до парламенту. У зв'язку з цим, на переконання політика, виборча комісія оголосила переможцем Ю. Пузину. “Ця моя промова, – зауважив він, – викликала глибоке враження в посольській палаті державного парламенту, та й задля неї саме міністр Земляковський ужив засобів, щоб мене при наступних виборах до парламенту туди не допустили” [313, с. 118].

Спогади Є. Олесницького “Сторінки з мого життя” містять інформацію про вибори до австрійського парламенту в 1885 і 1891 рр. Відомий народовський діяч дав негативну оцінку передвиборчим кампаніям за участю русофілів, критикував митрополита С. Сембратовича за втручання у виборчу кампанію 1885 р. до Палати депутатів. Будучи одним із прихильників польсько-українського порозуміння 1890–1894 рр., Є. Олесницький доводив, що поляки жодним чином не допомагали русинам у 1891 р. (під час перших парламентських виборів після проголошення польсько-українського порозуміння 1890 р.), таким чином порушили домовленості “нової ери” [314, с. 188, 233, 253–254].

Хотілося б згадати брошури народовського діяча С. Качали публіцистичного характеру, які вийшли як додаток до журналу “Правда” у Львові 1873 р. під псевдонімом Микола Загорний. Зокрема, будучи прихильником федералізму, політик прагнув налагодити українсько-польські відносини шляхом укладання різноманітних домовленостей, виступав проти проведення виборчої реформи. У його розумінні, безпосередні вибори до Палати послів принесуть русинам тільки невдачі. На його думку, повноцінне українське представництво в австрійському парламенті необхідно забезпечити союзом з поляками в Галицькому сеймі. Цю позицію він розкрив у статті “Безпосередні вибори до Ради Державної і русини” в 1873 р. Позиція С. Качали викликала шквал критики в його адресу з боку русофілів, тому

невдовзі вийшла ще одна публікація автора під назвою “Політика русинів” з метою більш детально аргументувати свою позицію [318; 319].

Важливу групу писемних джерел, використаних у дисертації, становлять періодичні видання. Оскільки увага до діяльності австрійського парламенту з боку населення Галичини в умовах конституційних і демократичних реформ у Габсбурзькій монархії з 1861 р. постійно зростала, відповідно редактори газет сприяли детальнішому висвітленню парламентського життя на шпальтах періодики. У більшості українських газет відповідна інформація розміщувалася в рубриці “Новини”, підрубрика “З Відня”, як правило, на першій та другій сторінках. Дуже часто на першій сторінці публікувалися аналітичні статті щодо діяльності парламенту, що викликала значний інтерес читачів. Інформація в рубриці “Новини” зазвичай відставала від реальних подій на два-три дні в залежності від місця видання [193–198].

Серед періодичних видань, що стали джерелом для дослідження, насамперед потрібно назвати русофільський часопис “Слово”, що виходив з 1861 р. у Львові. Газета прискіпливо слідкувала за подіями в парламенті, публікувала в повному обсязі окремі промови українських депутатів Галичини. “Слово” традиційно повідомляло про зміст виступів русинів на засіданнях різних комітетів парламенту в залежності від суспільної значущості проблем, які розглядалися. Протягом 60–80-х рр. XIX ст. газета “Слово” (виходила до 1887 р.) довгий час була фактично єдиним періодичним виданням, що регулярно інформувало галицько-руське населення про перипетії парламентського життя в монархії, з акцентом на питання, найбільш актуальні для краян [228; 230; 231].

Ситуацію в Палаті послів висвітлювала газета “Русская Рада”, що виходила з 1871 р. в Коломиї. Однак статті в “Русской Раді”, що була друкованим органом русофільської політичної організації “Руська рада”, заснованої у Львові в 1870 р., про парламентські події не мали періодичний характер. У газеті тільки час від часу оглядово висвітлювалися події в

рейхсраті. Редакція звертала увагу на окремі, актуальні в її розумінні, аспекти парламентської діяльності, що могли стосуватися навіть дрібних, але важливих для читачів питань. Наприклад, у часописі висвітлювалося лобіювання послом І. Озаркевичем 1873 р. інтересів жителів села Ковалівки (нині – с. Ковалівка Коломийського району Івано-Франківської області) для купівлі землі, обрання депутатів у Коломийському повіті тощо [211].

У 1880 р. почав виходити народовський часопис “Діло” у Львові, що перехопив першість у висвітлюванні парламентських подій. У часописі друкувалося набагато більше промов українських депутатів у парламенті, ніж у газеті “Слово”, що в той час переживала не найкращі часи і невдовзі перестала існувати. Крім того, в “Ділі” з’являлися ґрунтовні аналітичні статті щодо позиції українського представництва в парламенті та обраного ним курсу. У газеті подавалися тексти виступів міністрів на засіданнях парламенту. Наприклад, за нашими підрахунками, протягом 1880–1885 рр. в газеті “Діло” вийшло 46 великих за обсягом статей у 86 номерах, не враховуючи коротких заміток [134; 135; 142; 260]. Важливими для розкриття предмету й об’єкту дисертації були аналітичні статті в часописі під назвою “Рускѣ послы въ Радѣ державнѣй”, де давалася оцінка політичної платформи українських депутатів та результати їх діяльності. Газета “Діло” публікувала окремі замітки та статті, що вийшли у віденських та празьких часописах і мали відношення до діяльності українських депутатів. Зокрема, набули поширення короткі замітки на останній сторінці в рубриці “З телеграфу”, отримані редакцією безпосередньо перед друком газети. Так жителі віддалених регіонів монархії могли вранці дізнатися про прийнятий парламентом закон напередодні пізно ввечері [260].

Інтерес до парламентського життя проявляв “Народ” – часопис Русько-української радикальної партії (РУРП), що виходив у Львові з 1890 р. Редакція звертала увагу на події в Палаті послів, піддавала критиці парламентську діяльність українського представництва в парламенті, до якого входили народовці. Зокрема, редакція часопису особливо виступала

проти народовців на виборах до парламенту в 1891 р., що проходили в руслі подій, відомих як “нова ера”, коли народовці пішли на тактичну співпрацю з поляками [267].

Періодичні видання, що виходили в Галичині українською мовою, ставали інструментом боротьби під час передвиборчих змагань. У пресі публікувалися звернення до громадян з метою переконати населення вибрати “руського” кандидата. Редакція подавала повний список кандидатів-русинів до парламенту, висвітлювала передвиборчі кампанії в кожному окрузі Галичини. Україномовні газети в цілому відстоювали позиції тої чи іншої течії національно-політичного руху, до якої вони належали. Так, русофільське “Слово” в більшості випадів ігнорувало діяльність народовця С. Качали в 1873–1879 рр., водночас “Діло” як друкований орган народовців практично не висвітлював роботу В. Федоровича, який на парламентській арені тісно співпрацював з поляками і входив до Польського кола. Водночас радикальний часопис “Народ”, будучи опозиційним і до старшого покоління галицьких народовців, і до русофілів, активно критикував українських депутатів за поміркованість, відстоював соціалістично-радикальні погляди.

Велику підгрупу джерел, використаних у роботі, складають іншомовні періодичні видання. Насамперед, необхідно виділити чеський часопис “Народні листи” (“Národní listy”) [300; 308; 309], німецькомовні: “Батьківщина” (“Vaterland”) [282], “Віденська газета” (“Wiener Zeitung”) [303] та ін. Статті характеризували русинів, як правило, нейтрально або крізь призму політичних вподобань самих редакторів. Особливо велика кількість згадок про українських депутатів в іншомовній пресі у Габсбурзькій монархії стосується періоду 1873–1879 рр., що було пов’язано із співпрацею русинів з німецькими лібералами. Пізніше особлива увага віденських часописів була прикута до особи В. Ковальського – радника двору, працівника найвищих судових інстанцій монархії. Про ставлення тогочасного суспільства до австрійського парламенту свідчать численні гумористичні видання. Так, у Відні 1913 р. вийшла книга під назвою “Висока Палата в карикатурах” (“Das

Hohe Haus in der Karikatur”), де розміщувалися карикатури багатьох авторитетних політиків того часу, в т. ч. представників від Галичини і Буковини Агенора Голуховського та Миколи Василька [326, с. 60, 150].

Таким чином, джерельну базу дисертаційної роботи складають: стенографічні протоколи засідань парламенту, судові справи, закони про вибори; документи політичних організацій, зокрема “Руської ради”; публіцистичні твори сучасників подій; спогади; періодичні видання. Архівні справи ЦДІАЛ України висвітлюють проведення агітацій, організацію передвиборчих кампаній товариством “Руська рада”. Найбільш репрезентативні стенографічні протоколи, оскільки вони докладно розкривають зміст промов, заяв та петицій всіх депутатів, у тому числі русинів, результати голосувань, хід дебатів тощо. Газети дають змогу зрозуміти погляд тогочасного суспільства на парламентські події (оцінка діяльності українського представництва празькими, віденськими та львівськими газетами). Спогади важливі, оскільки несуть інформацію про те, що не потрапило до офіційних документів, включаючи кулуарні домовленості послів тощо.

1.3 Методологічні засади

Всебічне дослідження діяльності українського представництва в австрійському парламенті вимагало використання головних методологічних принципів історичного пізнання. Залучено загальнонаукові (аналізу, синтезу, індукції та дедукції), спеціально-історичні (проблемно-хронологічний, компаративний, типологічний, математичний) і джерелознавчі методи (джерелознавчий аналіз, джерелознавчий синтез). Методологія дисертаційної роботи визначена специфікою теми, наявною українською та зарубіжною історіографічною і джерельною базою з великою кількістю статей в періодичних виданнях та обширними за обсягом стенографічними протоколами.

До методологічних принципів історичного пізнання, які використовувалися під час підготовки дисертаційної роботи, можна віднести принципи об'єктивності, історизму, системності та всебічності [336, с. 13–15]. Об'єктивність полягає в абстрагуванні історика від об'єкту дослідження задля ефективного розкриття теми. Тому під час написання враховано різноманітні погляди на роботу українського представництва в парламенті. З цією метою було залучено періодичні видання, стенографічні протоколи, спогади сучасників подій та наявну історіографічну базу. Крім того, важливим було бачення українського представництва з боку інших народів Габсбурзької монархії (поляків, чехів, німців). Саме відображення позитивних і негативних поглядів на діяльність депутатів-русинів у рейхсраті, на наш погляд, допомагає дійти до об'єктивних висновків.

Принцип історизму полягає в дослідженні конкретних подій крізь призму процесів та явищ, в яких вони відбуваються. За Л. Зашкільняком принцип історизму спонукає розглядати соціум як “цілісну систему, всі елементи якої взаємопов'язані та узгоджено розвиваються в часі і просторі” [347, с. 65]. Згаданий принцип надзвичайно важливий для дисертації. На діяльність українського представництва в парламенті мали вплив політична, економічна та культурна ситуація в Галичині зокрема та цілій Австро-Угорщині, стан українського національного руху, відносини з поляками та євреями. Врахування ситуації в Королівстві Галичини і Лодомерії дало змогу пояснити результати виборів до Палати послів, а зважаючи на склад уряду – зайняття опозиції українського представництва або входження до коаліції.

Важливими у роботі виступають принципи системності та всебічності. Парламент виступає як цілісна система зі складною структурою соціальних і політичних зв'язків всередині. Політичні і соціальні зв'язки проявлялися у взаємодії різних політичних фракцій (Польське коло, Чеський клуб, Клуб Гогенварта, Клуб Короніні, Руський клуб та ін.), великої кількості парламентських комітетів і особисто депутатів. Крім того, склад фракцій постійно змінювався, послы приєднувалися то до одного, то до іншого клубу.

Тому результати діяльності українського представництва напряду залежали від ситуації в парламенті, складу уряду тощо. З метою досягнення принципу всебічності в дисертації використано різноманітні тогочасні періодичні видання, спогади сучасників та стенографічні протоколи.

Під час підготовки дисертації використано загальнонаукові методи: аналізу, синтезу, індукції та дедукції [347, с. 68]. За допомогою загальнонаукових методів зроблено аналіз змісту промов депутатів, виділено основні закономірності. Метод індукції допоміг виділити ряд основних тем, які піднімало українське представництво. Встановлено, що інтереси українських депутатів найбільше торкалися освітньої сфери: відкриття шкіл, введення предметів з українською мовою викладання, модернізацію програм підготовки вчителів тощо.

Методи аналізу та синтезу виступають складовими спільного процесу наукового пізнання. Завдяки аналізу історичних джерел дослідник отримує факти [360]. Наприклад, аналіз статей про Руський клуб у чеських газетах дав повну картину, яка розкриває погляд чехів на українське представництво в парламенті, розуміння потреб русинів Галичини тощо. Історичний факт не виступає кінцевим продуктом пізнання, тому за допомогою синтезу дослідники приходять до нових обґрунтованих висновків. Методи аналізу та синтезу використовувалися під час опрацювання текстів промов депутатів, заміток в пресі тощо.

До спеціально-історичних методів, використаних під час написання дисертаційної роботи, віднесено проблемно-хронологічний, компаративний, типологічний, математичний [347, с. 71]. Проблемно-хронологічний метод є одним з головних для дослідження теми дисертації. Діяльність українського представництва відображено в хронологічній послідовності, починаючи з відновлення парламенту в 1861 р. Завдяки цьому виділено декілька періодів функціонування рейхсрату: 1) 1861–1873 рр., 2) 1873–1885 рр., 1885–1897 рр. Цей принцип покладено в основу формування структури дисертаційної роботи.

Компаративний метод використано в порівнянні парламентських каденцій між собою та діяльності окремих депутатів українського представництва [356, с. 186]. Заслугою такого підходу є можливість, за допомогою співставлення, виділити конкретні переваги та недоліки діяльності кожного депутата зокрема та цілого українського представництва загалом. Наприклад, порівняно активність українських послів за кількістю промов, поданих петицій та членству в комітетах тощо. Цікавим стало співставлення українських, чеських, польських та австро-німецьких депутатів.

Типологічний метод полягає у впорядкуванні та узагальненні історичних фактів. Він використовується при наявності великої кількості однотипної інформації [347, с. 71–72]. Прикладом використання типологічного методу може служити опрацювання великої кількості промов, інтерпеляцій та петицій з приводу збільшення матеріального забезпечення греко-католицького духовенства, яку подали депутати в 1873–1879 рр. Тому виникла необхідність виділити основні вимоги українського представництва.

Важливим елементом виконання дисертаційної роботи було встановлення національної приналежності депутатів парламенту від Галичини. Як відомо, в Габсбурзькій монархії не існувало графі “національність” при переписах населення, а сучасні дослідники традиційно беруть за основу визначення того, до якої нації можна віднести ту чи іншу особу, мову спілкування і релігійну ідентифікацію. Для вирішення цього та багатьох інших завдань використано цілу групу загальнонаукових (індукції, дедукції) та спеціально-наукових (порівняльний, логічний) методів щоб проаналізувати наявну історіографічну літературу, виступи депутатів та статті в періодичних виданнях.

Певна трудність виникала при ідентифікації депутатів-селян від Галичини, які не виконали жодної промови в парламенті. При цьому варто наголосити, що фракційна приналежність, зважаючи на реалії XIX ст., не була свідченням приналежності до певного народу. Тобто депутата

Польського кола не можна автоматично вважати поляком або Чеського клубу – чехом. В окремих випадках використано дані віденських часописів “Vaterland” та “Salzburg Vaterblatt”, в яких існувала традиція подавати списки депутатів парламенту та сеймів із зазначенням у дужках національності (Ruth., Pol.).

На проблематичність визначення національної приналежності депутатів у представницьких органах Австро-Угорщини другої половини XIX ст. звернув увагу І. Чорновол під час дослідження історії Галицького сейму. Історик зазначив, що “не всі українські послі входили до складу “Руського клубу”, деякі з них належали до “Польського кола”. Очевидно, з певною натяжкою, – наголошував І. Чорновол, – треба трактувати як українців у сучасному розумінні й москвофілів, частина яких, особливо з кінця XIX ст. ідентифікувала себе не з панрусським простором, а власне з “великоросами”, росіянами. З іншого боку, чимало членів “Польського кола” мали подвійну польсько-українську ідентичність (“gente Rutheni, natione Poloni”). Тому розмежувати сеймових послів на поляків та українців не так вже й просто” [392, с. 8–9]. Зазначимо, що у більшості випадків послі Галицького сейму, яких ідентифікував І. Чорновол, були депутатами парламенту. Трудність з визначення національної приналежності депутатів відзначав також польський дослідник С. Піяй [403, с. 101].

Наступним важливим елементом дисертаційної роботи є оцінка роботи українського представництва в парламенті протягом кожної каденції та досліджуваного періоду 1861–1897 рр. в цілому. Для цього виникла необхідність використання біографічного методу, щоб з’ясувати можливості та наявність політичного досвіду в кожного депутата. З цією метою в кожному розділі подаємо короткі біографічні дані, що, на наш погляд, були визначальними в парламентській діяльності послів. На результативність роботи кожного окремого посла безумовно впливали наявність в кожного політика знань з законодавчої, економічної та інших сфер функціонування

монархії. Особливу увагу приділено володінню українськими послами німецької мови.

На наше переконання, професія депутата перед його обранням та інтелектуальний рівень мали вирішальний вплив на якість роботи в Державній раді. Логічно випливає, що український селянин, не звиклий до міського життя, потрапляючи до столиці монархії – Відня, де протягом другої половини ХІХ ст. кількість населення збільшилася втричі” – від 500 тисяч до 1,5 мільйона, відчував певний психологічний тиск. Цьому, безумовно, сприяла вишукана архітектура Відня, розвинута, в порівнянні з провінцією, інфраструктура тощо. У випадках, коли страх перед невідомим поєднувався з незнанням німецької мови та доповнювався відсутністю знань в області австрійського законодавства, продуктивність посла була близькою нулю. Водночас позитивно відзначалося на парламентській діяльності тривале перебування у Відні або іншому великому місті держави в роки перед здобуттям мандату. Наприклад, це могло бути навчання у Віденському університеті чи в духовній семінарії у Львові. Допомогала в депутатській роботі праця в столиці. У цьому аспекті взірцем був В. Ковальський – редактор “Вісника законів державних”, який зробив блискучу кар’єру в судовій сфері, мешкав у Відні та був особисто знайомий з правлячою верхівкою держави.

За допомогою математичного методу в дисертаційній роботі виконано ряд підрахунків, що мали на меті систематизувати роботу українського представництва в австрійському парламенті. Насамперед, визначено кількість виголошених промов, поданих петицій та інтерпеляцій депутатами-русинами на засіданнях Палати послів рейхсрату.

До джерелознавчих методів, які використовувалися в роботі, відносимо критичний, який включає в себе джерелознавчий аналіз та джерелознавчий синтез [415, с. 143]. Метод полягає в перевірці достовірності окремих документів. Наприклад, порівняно інформацію стенографічних протоколів з спогадами та даними періодичних видань. Співставлення даних джерел

надзвичайно важливе, оскільки уможливило перевірку достовірності інформації.

Таким чином, під час написання дисертаційної роботи використано принципи об'єктивності, історизму, всебічності та системності. Висвітлення теми вимагало використання загальних та спеціально-наукових методів: аналізу, синтезу, індукції, дедукції, проблемно-хронологічного, компаративного, типологічного та ін. За допомогою згаданих методів визначено чисельність українського представництва Палати послів і Палати панів 1861–1897 рр. (вісім каденцій), основні напрями діяльності (освітня і релігійна сфери), організаційну структуру передвиборчих кампаній русинів тощо. Завдяки проблемно-хронологічному методу визначено структуру дисертаційної роботи та виділено наступні періоди: 1861–1873, 1873–1885 і 1885–1897 рр. Аналіз української та зарубіжної історіографії допоміг виділити малодосліджені питання з теми дисертаційного дослідження (напрями діяльності русинів, їх відносини з іншими депутатами парламенту та ін).

[1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 134, 135, 142, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 211, 228, 230, 231, 260, 267, 282, 300, 303, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 342, 345, 346, 347, 348, 349, 353, 354, 356, 357, 358, 359, 361, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 373, 374, 376, 377, 378, 379, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 388, 389, 390, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 410, 411, 412, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421]

РОЗДІЛ 2.

Українське представництво в австрійському парламенті 1861–1873 рр.

2.1 Історичні передумови запровадження парламентського устрою і виборчі реформи в Габсбурзькій монархії в 1860-х – на початку 1870-х рр.

Протягом першої половини XIX ст. Австрійська імперія була абсолютною монархією з необмеженою владою цісаря. Австрійський уряд у 1821–1848 рр. очолював консерватор і прихильник жорсткої централізованої політики канцлер князь Клемент фон Меттерніх. Він запровадив закони, відомі в історіографії як “система Меттерніха”. Державна цензура всіляко обмежувала свободу друку і зборів, поліція контролювала усі сфери суспільного життя, а реальна влада в імперії належала групі придворних політиків на чолі безпосередньо з канцлером [341, с. 245–246].

Революційні події “весни народів” 1848 р., що сколихнули цілу Європу, принесли демократичні перетворення до володінь Габсбургів. Передумовою подій 1848 р. стало поширення ідей Великої французької революції кінця XVIII ст., що пройшла під гаслом “Свобода, рівність, братерство” (Liberté, Égalité, Fraternité). У різних частинах імперії почали лунати заклики до ліберальних реформ. Очільник угорського національного руху Лайош Кошут відкрито висунув вимогу демократичної представницької конституції [389, с. 345]. У Празі чехи та німці виступили за скасування панщини, цензури і створення загальноавстрійського парламенту. Аналогічні вимоги прозвучали у Відні, де з березня 1848 р. почалися протести студентів і на вулицях з’явилися перші барикади [385, с. 59].

Ситуація, що склалася в той час, вимагала швидких політичних рішень з боку центральної віденської влади. Вона відреагувала досить оперативно, вже 15 березня 1848 р. було проголошено конституцію, а 25 квітня її офіційно опубліковано [389, с. 347; 385, с. 59]. Парламент мав складатися з

двох палат, коло виборців обмежувалося податковим цензом, а імператор міг накласти вето на будь-яке парламентське рішення. Революційні сили, відчувши свою перевагу, виступили з критикою окремих пунктів конституції. Як наслідок, 15 травня 1848 р. конституцію, яка сильно обмежувала демократичні виборчі права, було скасовано. Парламент названо Установчими зборами (рейхстагом), на який покладался обов'язок власними силами підготувати нову конституцію. Водночас він став однопалатним і складався з 383 депутатів [364, с. 12; 389, с. 347; 385, с. 61].

Територію Габсбурзької монархії було поділено на виборчі округи за принципом об'єднання декількох повітів. При цьому в сільських округах вибори проходили в два етапи. Спочатку, на так званих правиборах, 400–500 селян (як правило, одне село) обирали свого представника, який потім голосував б на другому етапі виборів. Вибори до парламенту відбулися в першій половині червня 1848 р. [359, с. 74, 82–85]. Серед обраних послів парламенту 96 представляли Галичину – і східну, населену в більшості русинами, і західну, переважно польську частину провінції [364, с. 32]. Досить високою була частка в парламенті слов'ян, що гуртувалися навколо керівників чеського національного руху Франтішека Палацького та Франтішека Ладислава Рігера [389, с. 347].

Українське представництво рейхстагу в 1848 р. складало, за даними української дослідниці О. Аркуші та польського історика С. Піяя, 26 осіб. У свою чергу, К. Левицький писав про 35 депутатів, а І. Кривецький – 37 (разом з депутатами від Буковини). Порівнявши всі списки, приходимо до висновку, що дослідники назвали вісім представників греко-католицького духовенства, серед яких були Кирило Блонський, Іван Ломницький, Михайло Ганкевич, Михайло Гнідковський, Олександр Добрянський, Григорій Левицький, Григорій Шашкевич та Григорій Яхимович. З середовища української світської інтелігенції Галичини до парламенту потрапили Євстафій Прокопчиц, Іван Федорович і Кирило Вінковський [349, с. 15; 359, с. 75; 364, с. 32].

Набагато складніше визначити національну приналежність селян у рейхстазі через відсутність необхідної для ідентифікації інформації. Зі списків, наведених К. Левицьким та І. Кревецьким, випливає, що до парламенту в 1848 р. були обрані наступні селяни: Григорій Андрущак, Йосиф Динець, Андрій Дзіваковський, Стефан Гой, Василь Гармацій, Йосиф Григорук, Іван Капушак, Панько Козар, Іван Круховський, Стефан Лесюк, Матвій Мазуркевич, Григорій Ничипорук, Гринь Петришин, Констянтин Посацький, Іван Ришко, Іван Ставарський, Матвій Лейчак, Федір Фурек та Йосиф Савка (пізніше парламент не визнав його обрання через порушення виборчого законодавства). Отже, українське представництво рейхстагу в 1848 р. налічувало 30 депутатів, з них 19 селян, вісім греко-католицьких священиків і три – від світської інтелігенції [364, с. 32–33; 403, с. 102].

Новостворений представницький орган (рейхстаг) урочисто відкрив 22 липня 1848 р. популярний серед населення фельдмаршал австрійської армії, дядько імператора Фердинанда I ерцгерцог Йоганн [341, с. 255]. Установчі збори (парламент), на які покладалося обговорення та прийняття конституції, не змогли одразу приступити до виконання свого головного завдання, оскільки австро-німецький депутат Ганс Кудліх 26 липня 1848 р. вніс пропозицію про скасування панщини. Після цього рейхстаг неповних два місяці (до початку вересня 1848 р.) займався законодавчим вирішенням цієї проблеми, яка мала гостре суспільне значення [389, с. 347]. Зазначимо, що в Галичині з метою запобігти революційним виступам селянства панщину було скасовано 15 травня 1848 р. указом імператора від 17 квітня, на самому початку революції. Проте залишався невирішеним механізм проведення реформи [362, с. 32; 364, с. 13].

Обговорення питання звільнення селянства від панщини спричинило гострі дебати в стінах парламенту. Участь у дискусії взяв також представник русинів у рейхстазі від солотвинського округу селянин Іван Капушак. Він єдиний серед українського селянства більш-менш володів (за іншими даними тільки розумів) німецькою мовою. Під час свого виступу депутат звинуватив

дідичів (поміщиків) у надмірній експлуатації селянства і вимагав скасування панщини без викупу. Іван Франко у своїй статті “Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині” зазначив, що промова І. Капуцака справила сильне враження на сучасників і була надрукована в ряді тогочасних періодичних видань. І. Франко навів рецензії на виступ сучасників подій: “Жодна промова у часі довгої дебати над знесенням панщини й відшкодуванням не зробила такого мудрого враження, як оті слова простого галицького хлопа. Від першого до останнього слова тут не було пустої балачки, а тільки правда, мужеський гнів; обурення й ненависть мільйонів проривалися з кожного речення” [387, с. 87–88].

Хід дискусій у рейхстазі між усіма депутатами поступово зводився до скасування панщини без викупу. Однак впевнена перемога військ генерала Йозефа Радецького в битві біля містечка Кустоццо 25 липня 1848 р., завдяки чому повернуто Габсбургам Мілан, стабілізувала внутрішню ситуацію у державі. Крім того, військовий підрозділ князя Альфреда Віндішгреца у середині червня того ж року захопив Прагу і придушив повстання в Богемії. Це, безумовно, зміцнило позицію імператора і проурядових сил, що дало змогу на початку вересня 1848 р. депутату Йозефу фон Ляссеру запропонувати інший варіант законопроекту, в якому було змінено тільки один, але надзвичайно важливий пункт про відшкодування поміщикам. Закон прийнято 7 вересня 1848 р. 174 голосами (проти 114), а вже 18 вересня його підписав імператор Фердинанд I. 95 депутатів (24,8 %) з невідомих причин взагалі не брали участі в історичному голосуванні. Представники галицьких русинів у парламенті, в більшості селяни, категорично не підтримували запровадження викупу з панщини, тому голосували проти [389, с. 348; 358, с. 99].

Після прийняття парламентом закону про механізм скасування панщини імператор видав маніфест, який визначив процес виходу кріпосного селянства з підневільного становища. Викуп визначався в розмірі двох третіх від загальної суми збитків, завданих поміщикові, який у рівній мірі

сплачували держава та селяни [379, с. 389]. На початку жовтня 1848 р. у Відні знову спалахнуло повстання, імператорський двір переїхав до Оломоуц, а рейхстаг – до Кромержижа (обидва міста зараз знаходяться в Чехії), де представницький орган 22 листопада відновив свою діяльність [389, с. 348; 364, с. 35].

Кінець 1848 р. – перша половина 1849 р. стали періодом докорінного перелому всередині Австрійської імперії. 2 грудня 1848 р. імператор Фердинанд I зрікся влади на користь молодого 18-річного Франца Йосифа, якого було короновано того ж дня. Революційні настрої у всіх частинах імперії, крім Угорщини, пішли на спад. Селянство, отримавши звільнення від панщини, поступово втрачало зацікавленість у продовженні революції. У Кромержижі 27 листопада 1848 р. парламент затвердив склад уряду, сформованого князем Феліксом Шмерлінгом, до складу якого ввійшов поміркований консерватор граф, губернатор Галичини Франц Стадіон та колишній керівник революційного руху у Відні Олександр Бах. Зважаючи на репутацію більшості членів уряду як лібералів, рейхстаг без особливих дискусій затвердив його склад [389, с. 348–349].

3 грудня 1848 р. рейхстаг працював над розробкою нової конституції, для чого було створено спеціальний конституційний комітет. Законопроект вийшов досить ліберальним, для прикладу, уряд ставав відповідальним перед парламентом, а імператор отримував тільки право вето на рішення парламенту. Тому уряд виготовив власний проект конституції та за допомогою армії 7 березня 1849 р. примусив рейхстаг прийняти його. У цей же день парламент було розпущено і проголошено повернення до абсолютизму, а прийняту конституцію опубліковано у формі імператорського маніфесту. На думку англійського дослідника Джорджа Тейлора, скликання рейхстагу означало досягнення компромісу між лібералами, які прагнули демократичних перетворень, та імперією, що намагалася зберегти існуючий консервативний лад. Проте “цей компроміс

грунтувався не на переконаннях, а на слабкості (лібералів та уряду – *Д.К.*) та побоюваннях” [385, с. 69, 77–79].

Після поразки революційної “весни народів” у монархії в 1850-х рр. відбулися зміни, що отримали в історіографії назву неоабсолютизм. Усередині держави було здійснено реформи у всіх сферах соціально-економічного та політичного життя. Особливим стало створення в 1849 р. жандармерії з метою повністю контролювати внутрішню ситуацію в монархії. Влада фактично зосередилася в руках міністра-президента Фелікса Шварценберга, міністра внутрішніх справ Франца Стадіона та міністра-президента (з 1852 р.) Олександра Баха. Джордж Тейлор, характеризуючи Австрійську імперію 50-х рр. XIX ст., слушно писав, що “усі історичні вимоги і привілеї підлягали скасуванню. Австрійська імперія, вперше і востаннє, стала цілком унітарною державою” [389, с. 388; 385, с. 82]. Український рух поступово пішов на спад, в 1851 р. припинила існування Головна руська рада, а новий намісник Галичини граф А. Голуховський проводив колонізацію краю [414, с. 73].

Особливістю історичного розвитку Габсбурзької монархії в другій половині XIX ст. було постійне загравання з національними рухами поневолених народів у внутрішній політиці та боротьба з Пруссією за першість серед німецьких князівств на зовнішньополітичній арені. Поступово політичні поразки скеровували напрям розвитку Австрійської імперії до лібералізму. Ситуація, в якій опинився Франц Йосиф після поразки в австро-італо-французькій війні 1859 р., не дозволяла нехтувати думкою більшості. Невдала війна спричинила видання імператорського “жовтневого диплому” 20 лютого 1860 р., згідно з яким рейхсрат (парламент) мав вирішувати питання тільки у військовій та фіскальній сферах. Щоправда, Франц Йосиф ще у Лаксенбургському маніфесті від 22 серпня 1859 р. оголосив про створення парламенту, який мав контролювати державні витрати [389, с. 392–393; 334, с. 55].

Проте, повернення до лібералізму в Габсбурзькій монархії не було простим. Протягом першої половини 1860 р. у вищих колах імперії розроблялася ідея скликання загальнодержавного парламенту, що мав запропонувати Францу Йосифу шлях розвитку Австрійської держави та допомогу у виході з кризи. Щоправда, парламент мав ознаки станового, оскільки до нього мали входити члени дому Габсбургів та 38 делегатів від усіх провінційних сеймів разом. Оскільки крайових сеймів тоді ще не було, щоб зекономити час в умовах політичної нестабільності, імператор самостійно призначив по два представники від кожного коронного краю імперії. Ідея створення парламенту, яку почали реалізовувати в березні 1860 р., не знайшла прихильності серед широких верств населення, яке прагнуло ліберальних змін. Однак у липні 1860 р. парламент зібрався на засідання та запропонував імператору доповідь про перебудову монархії на принципах аристократичного федералізму. На переконання Франца Йосифа перебудова монархії на федерацію було не на часі, він вимагав конституційного закону [385, с. 95]. Імператор прагнув конституційних змін, оскільки утворення представницьких органів (парламент і місцеві сейми) на тривалий час би задовольнило вимоги численних національних рухів Австрійської імперії.

Доповненням до “жовтневого диплому” 1860 р. став “лютневий патент” 1861 р., який, між іншим, закріпив положення про відновлення парламенту. Згідно нових законів, представницький орган Австрійської імперії – рейхсрат (німецькою мовою *Reichsrat*) – складався з двох палат: нижньої Палати послів (депутатів) (*Abgeordnetenhaus*) та верхньої Палати панів (*Herrenhaus*) (Див. Додаток 3). Перша формувалася депутатами місцевих крайових сеймів і нараховувала 343 депутати, а склад другої визначав особисто імператор. Зазвичай до Палати панів входили ерцгерцоги та представники найбагатших родин. До верхньої палати входили також митрополити всіх церков монархії (“вірилісти”) та ректори університетів (їх кількість змінювалася) [389, с. 392–393; 400, с. 21; 25, с. 72–73].

До “лютневого патенту” був виданий *Дадаток II, о*), що регламентував діяльність Галицького сейму. В ньому, зокрема, зазначалося, що обов’язком сейму було обирати 38 представників до парламенту зі свого складу. Далі подавався список всіх виборчих округів. Зазначалося, що “вірилісти” (особи, які потрапили до сейму автоматично) та депутати, обрані з першої курії великих землевласників, яких налічувалося 44, відправляли 13 послів до Палати депутатів. Представники міської курії та промислових палат обирали сім депутатів, а з сільської – 18 послів у 14 округах. Таким способом відбувалося формування галицького представництва австрійського парламенту [25, с. 295–296].

Парламент традиційно був повністю підконтрольний імператору Францу Йосифу I, кожен прийнятий закон був дійсний тільки після підпису монарха. Угорці, які також потрапили до рейхсрату, намагалися блокувати його роботу, зовсім не з’являючись на засідання. Вони мали в своєму розпорядженні в Палаті послів 85 з 343 голосів, тому могли собі дозволити такі дії. Коли в 1865 р. перша каденція парламенту завершилася провалом для Габсбургів, так і не прийнявши важливих для імперії законів, наступну не було скликано аж до вирішення “угорського питання” в 1867 р. [400, с. 25; 27, с. 72].

В 1866 р. Австрійська імперія зазнала поразки у війні з Пруссією. Невдачі на зовнішньополітичній арені примушували імператора йти на поступки найсильнішим національним рухам, які знаходилися в опозиції – чеському, польському та угорському. У результаті австро-угорської угоди 1867 р. утворилася дуалістична Австро-Угорська монархія, а Галичина увійшла до австрійської частини [414, с. 73; 375, с. 46]. Перетворення держави на дуалістичну позначилося на діяльності австрійського парламенту. Від 1867 р. він став представницьким органом тільки для однієї частини монархії – Ціслейтанії. Кількість депутатів Палати послів зменшилася з 343 до 203. Натомість угорська частина монархії – Транслейтанія – отримала свій представницький орган, що також складався з двох палат. Один раз на рік

спеціально вибрані в парламентах представники зустрічалися для обговорення спільних загальнодержавних фінансових, військових та зовнішньополітичних питань [389, с. 401].

Груднева конституція 1867 р. чітко визначала права та повноваження парламенту австрійської частини монархії, які, між іншим, були досить широкими. Зокрема, Державна рада займалася складанням, розподілом та затвердженням бюджету; встановлювала розміри податків; регулювала діяльність митниці, залізниці, банків, страхових компаній та ін.; затверджувала міжнародні договори; визначала чисельність армії, строки військової служби; приймала закони в сфері освіти, судочинства і релігії. Кожен нормативний документ проходив затвердження в Палаті послів, а потім – Палаті панів, після чого відправлявся на підпис монарха, який мав право вето. Між сесіями парламенту імператор отримував особливе право самостійно видавати закони [26, с. 391].

З 1868 р. в урядових колах Австро-Угорської монархії з'явилася тенденція до запровадження прямих виборів до нижньої палати за куріальною системою. Такі пропозиції періодично подавалися депутатами парламенту. Вперше в Палаті послів проект закону про безпосередні вибори до рейхсрату з'явився 25 травня 1868 р., але проти нього категорично виступили поляки і тирольці (населення Тиролю – однієї з провінцій монархії), яких влаштовувала поточна ситуація, оскільки обидві групи політиків займали панівне становище в місцевих крайових сеймах. 5 березня 1870 р. міністр внутрішніх справ Карл Гіскра (Іскра) представив депутатам проект реформи, згідно якої вводилося голосування в чотирьох куріях, а Палата послів мала налічувати 406 депутатів. Через два місяці імператор розпустив парламент через непродуктивну роботу, тому проект не було розроблено до кінця [225, с. 1; 226, с. 1].

Палата послів повернулася до обговорення питання щодо безпосередніх виборів до парламенту в липні 1872 р. Активна фаза дискусій припала на кінець грудня того ж року, коли поляки, чехи та словенці

погрожували покинути парламент, якщо обговорення не припиняться. До цього процесу було залучено широкі верстви населення через посилення петицій як “за”, так і “проти” прийняття відповідного закону. Зазначимо, що сильніші національні рухи (поляки, чехи та ін.) виступали проти зміни виборчого законодавства, оскільки були задоволені існуючою системою та побоювалися втратити перевагу при безпосередніх виборах. Остаточне голосування в Палаті послів відбулося 10 березня 1873 р. З 203 депутатів були присутні 137, з яких 120 підтримали закон про безпосередні вибори (2 – проти, решта – утрималися) [243, с. 1; 191, с. 1; 180, с. 1–2].

Франц Йосиф дав згоду на реформу виборчої системи через запровадження прямих виборів до парламенту та підписав 2 квітня 1873 р. відповідний закон. Це було зроблено після майже двохрічної безрезультатної роботи парламенту через постійні блокування з боку різних фракцій, що з різних причин виступали проти прямих парламентських виборів (поляків, австро-німецьких централістів та ін.). Щоправда, цей закон пройшов голосування в обох палатах парламенту і торкався тільки Палати послів [389, с. 407; 24, с. 161; 346, с. 83].

Відповідно до нової виборчої ординації кількість депутатів Палати послів було збільшено з 203 до 353, що було розділено між всіма коронними краями монархії. Найбільша за територією і кількістю населення провінція Габсбурзької монархії Королівство Галичини та Лодомерії з князівством Краківським та князівствами Освенцима та Затору, згідно цього поділу, отримало 63 мандати. Виборче право мали всі громадяни монархії чоловічої статі, яким на день голосування виповнилося 24 роки, та обмежувалося податковим цензом, який станом на 1873 р. становив 5 з. р., однак з часом змінювався у бік збільшення. Жінки, що мали диплом про вищу освіту або були власниками маєтку, допускалися до голосування в першій курії, але тільки за посередництва їх представників (чоловіків). Бути вибраним міг будь-який мешканець Австро-Угорщини, який підпадав під описані вище умови та досяг 30-ти річного віку [334, с. 56; 24, с. 161–162].

Обрання депутатів Палати послів на куріальній основі передбачало створення чотирьох курій. Перша курія – великих землевласників, друга – міська, третя – торгівельних і промислових палат, а четверта – сільська. У перших трьох куріях вибори були прямими. У сільській курії вони залишалися двоступеневими та проходили в два етапи. Спочатку на так званих “правиборах” громада, що налічувала 500 жителів, на зборах вибирала між собою одного виборця. Якщо громада була більшою (але не більше 1000 жителів) то вона обирала двох виборців (1000–1500 – трьох і т. д.). У той же час громади з меншою кількістю жителів, ніж 500, отримали право на одного виборця. У визначений день виборці, як правило, в повітовому місті обирали депутата парламенту [24, с. 161–162; 22, с. 167].

У виборчому законі також було закріплено розподіл мандатів по куріях для кожного коронного краю окремо та перелік виборчих округів. Для Галичини він був наступним: I курія великих землевласників – 20 мандатів та 20 округів, II міська курія – 13 мандатів та 11 округів (у Львові та Кракові вибирали по два депутати), III курія торгівельних і промислових палат – три мандати і три виборчі округи, IV курія сільських громад – 27 мандатів і стільки ж округів. З 63 мандатів для цілої провінції на Східну Галичину припадало 39 [24, с. 162; 22, с. 182–184].

У перших трьох куріях голосування було таємним, а у сільській – відкритим (“явним”), через називання імені та прізвища кандидата виборчій комісії. Безпосередньо в день виборів перед виборцями проводили збори, на яких називали імена всіх кандидатів, нерідко агітували за того чи іншого політика. Безумовно, відкрите голосування не сприяло розвитку громадянського суспільства, проте в тогочасних реаліях, враховуючи малоосвіченість абсолютної більшості селянства (рівень грамотності навіть на кінець XIX ст. не перевищував 30%), це було цілком обґрунтованим рішенням, оскільки залучало ширші верстви населення до політичного процесу [334, с. 56].

Недосконалість виборчого законодавства для четвертої, сільської курії стало основою для масових зловживань, особливо в тих регіонах Австро-Угорщини, де селяни були найбільш малограмотними. Двоступеневий виборчий процес тільки збільшував можливості для порушень. Як показала практика, на особи, яких вибрали селяни на першому етапі і які відправлялися до міста, щоб виявити волю громади, дорогою піддавалися маніпуляціям та нападам виборчих агентів.

Таким чином, у Габсбурзькій монархії на середину XIX ст. сформувалися головні передумови для запровадження парламентського устрою. Насамперед, це був розвиток національних рухів та прагнення до національно-політичного самовизначення в руслі демократичних ідей Просвітництва, Великої французької революції кінця XVIII ст. та романтизму. Головним каталізатором цього процесу стала Європейська демократична революція 1848–1849 рр., що увійшла в історію як “весна народів”. На початку 60-х рр. XIX ст. через постійні провали на зовнішньополітичній арені австрійський імператор та уряд уже не могли ігнорувати національні прагнення народів, оскільки, як ніколи, потребували їхньої підтримки для збереження єдності монархії, подолання тенденції дезінтеграції. В силу таких обставин відбувся перехід у способі управління державою від абсолютизму до лібералізму. Однак цей процес розтягнувся на довгі десятиліття, оскільки правляча верхівка на практиці виявилася неготовою до докорінних змін.

Заснований в 1861 р. австрійський парламент був далеко недосконалим, бо зберігалися численні обмеження, які зменшували потенційну кількість виборців, вибори проходили з порушенням законодавства тощо. Протягом 1861–1873 рр. відбулося коригування розмірів Палати послів, виведення угорців з рейхсрату як найбільш деструктивного елемента загальноавстрійського парламенту, які виступали за свою національно-державну автономію, та перетворення монархії в 1867 р. на дуалістичну. Завершився період проведенням виборчої реформи 1873 р. –

запровадженням куріальної системи, на становій основі, для формування нижньої палати рейхсрату. За словами австрійського вченого Гаральда Біндера, в період 1861–1873 рр. Палата послів була швидше своєрідним представництвом крайових сеймів, а не виявляла інтереси самих виборців.

2.2 Виборчі кампанії в Галичині 1861–1873 рр. Соціальна структура українського представництва в парламенті.

Право формувати парламент протягом 1861–1873 рр. було невід’ємною прерогативою місцевих сеймів. Імператор у той час чотири рази доручав їм обрати депутатів Палати послів – у 1861 р., 1867 р., 1870 р. та 1871 р. Кількісний та особистісний склад послів, які представляли в рейхсраті Галичину, напряму залежав від результатів виборів до Галицького сейму. Сама процедура обрання депутата або, як тоді називали, делегатів (послів) до рейхсрату була доволі складною та регламентувалася окремим додатком до “лютневого патенту” 1861 р. [403, с. 109].

Стенографічні протоколи засідань Галицького сейму під час других виборів депутатів у 1867 р. містять детальну інформацію про саму процедуру обрання послів. Територія провінції Королівства Галичини та Лодомерії з князівством Краківським та князівствами Освенцима та Затору була поділена на окремі округи [48, с. 167–170; 49, с. 217–219, 224–228]. Як правило, виборчі округи до парламенту територіально включали в себе три–чотири округи, в залежності від кількості населення, що були створені для формування Галицького сейму. Депутатів Палати послів обирали послі сейму з осіб, які представляли той чи інший округ. Зберігався уже притаманний для сеймових виборів поділ на чотири курії. Складність для дослідження становить той факт, що окремі депутати були кандидатами одночасно в двох округах. Можна навести приклад Миколи Ковбасюка, депутата парламенту в 1861–1865 рр., ім’я якого двічі знаходилося серед кандидатів у депутати. Відповідно до протоколів сейму 1867 р. він в окрузі Заліщики – Чортків – Гусятин – Косів отримав один голос, тоді як в окрузі

Коломия – Городенка – Косів – Заболотів – Обертин – Снятин випало 25 голосів [48, с. 164–170].

Національна структура Галицького сейму в 1861 р. була наступною: русини становили третину (50) членів від загальної кількості депутатів – 150. Напередодні голосування в Галицькому сеймі проходили переговори українських і польських представників у помешканні графа Володимира Дідушицького. Віл русинів були єпископ Спиридон Литвинович, Михайло Куземський та Іван Борискевич. Поляків заступили Володимир Дідушицький, Антоній Голєєвський, Олександр Дідушицький, Кароль Рогавський та князь Адам Сапіга [392, с. 86–87].

Остання зустріч українських і польських політиків відбулася 25 квітня 1861 р., на якій було досягнуто компроміс. Поляки зобов'язувалися обрати С. Литвиновича депутатом парламенту від I курії (землевласників). Натомість у Палаті послів єпископ С. Литвинович мав підтримувати розширення автономії Галичини та витіснення німецької мови з навчальних закладів. “Руське” (українське) питання як внутрішньогалицьке повинно було залишатися виключно в компетенції Галицького сейму [349, с. 225; 392, с. 87; 352, с. 57].

На шостому засіданні Галицького сейму 23 квітня 1861 р. до порядку денного було включено питання обрання послів до парламенту. Проте безпосередньо сейм зайнявся цим аж на своєму дев'ятому засіданні 26 квітня. Тривали довгі переговори, депутати часто вимагали перерви, очевидно, домовлятися в кулуарах було набагато простіше. Голосування стало таємним і почалося в третій годині після обіду, тривало до сьомої години 43 хвилин вечора. На жаль, протоколи сейму називають тільки імена переможців виборчої кампанії і не дають інформації про географічні межі округів, кандидатів до Палати послів від кожного округу та конкретних результатів голосування [47, с. 232, 529–541].

До парламенту було обрано сім представників греко-католицького духовенства: Спиридона Литвиновича, Антіна Могильницького, Юліана

Негребецького, Лева Полевого, Антонія Юзичинського, Михайла Куземського та Олександра Добрянського. Крім греко-католицьких священиків, було обрано вісім селян, шість з яких газета “Слово” ідентифікувала як “руських”, тобто українських. Це були Микола Ковбасюк, Іван Русецький, Іван Карпинець, Симон Тарчановський, Адам Стоцький та Валентин Білевич [403, с. 110; 47, с. 529–541]. Щоправда, останнього сучасний львівський історик І. Чорновол, розглядаючи сеймову діяльність української фракції в монографії “Українська фракція крайового сейму 1861–1901 рр. (нарис історії парламентаризму)”, не відносить до українського представництва [392, с. 82–83].

Проте, як свідчать протоколи засідань, у парламенті В. Білевич повністю підтримували позицію русинів. Польський історик С. Піяй вважає його та А. Стоцького “русинізованими (українізованими) польськими селянами”. Твердження, на наш погляд, цілком ймовірне, оскільки депутати походили із сіл Тернопільщини, де в сільській місцевості проживали в абсолютній більшості русини. І. Лісяк-Рудницький з цього приводу справедливо зауважив, що в Галичині “сотні тисяч польських селянських переселенців непомітно змішувалися з навколишніми українцями” [403, с. 110; 367, с. 424].

Зразу ж після голосування 26 квітня 1861 р. польський депутат Міхаель Віталіс й українські парламентські представники С. Тарчановський та І. Карпинець почали просити своїх колег у сеймі зняти з них “цей депутатський обов’язок”. І. Карпинець заявив: “Я теж до Відня не можу іти, я дома на господарстві, ... прошу мене також увільнити від того обов’язку”. С. Тарчановський висловлював аналогічні думки: “Мої сили мені не дозволяють їхати до Відня. Тому прошу Високі Збори, аби були ласкаві мене звільнити від того” [47, с. 535–536].

Позиція українських селян свідчить, що їх обрання стало для них, як це не парадоксально, повною несподіванкою, мабуть, вони не прагнули бути депутатами парламенту. Очевидно, домовленості С. Литвиновича з поляками

про обрання русинів до парламенту не поширювалися на ціле українське представництво. З іншого боку, це свідчить про відсутність політичної свідомості та нерозуміння своєї відповідальності перед виборцями. Хоча, можливо, вони розуміли свою некомпетентність, яку тільки поглиблювало незнання німецької мови, тому прагнули відмовитися від мандату, хоч відкрито про це не заявляли. Однак депутати сейму виступили категорично проти будь-яких змін персонального складу делегації до Палати послів.

Причина того, що до парламенту інколи обирали політика, який цього не бажав, крилася в самому процесі обрання. Кожен депутат Галицького сейму, відповідно до тогочасного законодавства, під час формування галицького представництва до Палати послів автоматично ставав кандидатом на посольський мандат Державної ради. Все вирішувало таємне голосування, тому траплялися випадки, коли переможець явно цього не очікував та не бажав їхати до Відня.

Таким чином, до нижньої палати парламенту в квітні 1861 р. було обрано 13 русинів Галичини, що становило приблизно третину (34,2%) від усіх депутатів (38 чол.), яких обрав Галицький сейм та тільки 3,8% від усіх депутатів Палати послів (343 чол.). Протягом першої каденції кількість русинів у рейхсраті змінювалася (зокрема, депутатський мандат втратив Ю. Негребецький), але газета “Слово” далі зазначала, що русини “розпоряджалися в парламенті 13 голосами” [213, с. 353]. Насамперед, це було пов’язано з тим, що деякі депутати парламенту настільки тісно співпрацювали з українським представництвом, що їх вважали членами однієї групи (тобто залишалось 13 мандатів). Серед союзників українського представництва Галичини були польські депутати Міхаель Віталіс і Антон Рогальський та руський посол Буковини Георгій Турецький [403, с. 111, 112].

Водночас Ю. Негребецького, який склав присягу в Палаті послів 4 липня 1861 р., було позбавлено депутатського мандата 2 жовтня 1861 р. у зв’язку з невідвідуванням засідань парламенту. С. Литвинович втратив право входити до нижньої палати парламенту в 1864 р., коли його обрали

митрополитом Греко-католицької церкви. Він автоматично став депутатом верхньої палати Державної ради. Олександр (Александр) Добрянський, якого було обрано від курії землевласників, в 1861 р. вступив до Польського кола [60, с. 1509; 403, с. 112].

Щоправда, ім'я останнього часто плутають з діячем українського національного руху в Галичині греко-католицьким священиком Антіном Добрянським. Така помилка виникла внаслідок збігу прізвищ та першої літери в іменах політиків. Антін Добрянський був депутатом Галицького сейму в 1861–1866 рр., але ніколи протягом цього часу не обирався до рейхсрату. Водночас у протоколах парламенту зазначено ім'я греко-католицького священика *Alexsandra Dobrzanskeho*. Щоб виключити можливість друкарської помилки в протоколах парламенту та одночасно існування депутата під іменем Александр Добрянський, в протоколах засідань сейму нам вдалося віднайти фрагмент, де два імена використовуються одночасно на засіданні сейму 16 квітня 1861 р. [47, с. 42; 393, с. 130].

У 1867 р. Франц Йосиф I прийняв рішення відновити роботу парламенту після деякої перерви, спричиненої бойкотом угорськими представниками. Це було пов'язано з виборами до крайових сеймів і досягненням порозуміння з угорцями, що проявилось в перетворенні Австрійської монархії в дуалістичну Австро-Угорську з центрами у Відні та Будапешті. Відповідно передбачалося скликання двох представницьких органів, внаслідок чого кількість депутатів Палати послів зменшилася з 343 до 203, що залишалося без змін до виборчої реформи 1873 р. У тексті цісарського послання імператор звернувся до депутатів сеймів вибрати між собою делегатів у парламент, що скликався на 18 березня 1867 р. [227, с. 1].

Результатом виборів до Галицького сейму в січні 1867 р. стало обрання 36 русинів, що було на 14 менше від попередньої каденції та становило 24% від загального числа депутатів. Під час передвиборчої кампанії вперше були зафіксовані махінації, організовані польським Центральним виборчим

комітетом. Поляки, в деякій мірі несподівано для себе, виявили значні розбіжності з українськими послами з багатьох питань у Галицькому сеймі та австрійському парламенті, тому взяли курс на їх поступове витіснення з представницьких органів [392, с. 107–108]. Зауважимо, що значна частина поляків (не всі) вважала русинів частиною польської нації, не розуміла їх національних прагнень і вперше в парламенті та сеймі побачила відмінності між двома представництвами. Як наслідок, у середовищі русинів спостерігалася зневіра в майбутніх виборах до парламенту. До цього додавалося незадоволення населення оскільки їх життя не покращилося, а основне з кінця 1860-х рр. почалося засилля русофілів у Галичині. “Мы будемо опять ограничены лишь на курію селянську, и тутъ буде наша побѣда, если лишь съ большими трудностями соединени” – писала газета “Слово” [228, с. 1].

На десятому засіданні першої сесії другої каденції Галицького сейму в 1867 р. відбулися вибори делегатів до Палати послів. Газета “Слово” зазначила про вибір трьох депутатів русинів: греко-католицького священника Івана Гушалевича та двох селян – Івана Боднара та Івана Монастирського. Німецькомовна віденська газета “Das Vaterland” подала список депутатів Галицького сейму в 1867 р., поділивши їх за національною (етнічною) ознакою. Крім названих вище депутатів, до русинів у парламенті відносили селянина Івана Томуса, при цьому зазначаючи, що його кандидатуру запропонував і підтримував під час перевиборчої кампанії польський Центральний виборчий комітет [302, с. 1; 48, с. 167; 229, с. 1].

До парламенту в 1867 р. потрапив селянин Михайло Дзялошинський, який помер через дев'ять днів після відкриття парламенту 29 травня. Замість нього на нових виборах 25 вересня 1868 р. було обрано Василя Маковича, який від 27 жовтня брав участь у засіданнях рейхсрату. Обоє депутатів історик І. Чорновол справедливо відносить до членів української фракції Галицького сейму [53, с. 530–531; 61, с. 4181; 392, с. 107–108].

Українське представництво в Палаті послів 1867–1870 рр. загалом складало шість депутатів, що становило 15,8% від усіх послів Галичини та 2,96% від членів Палати послів (*Див.* Додаток Б). У соціальній структурі воно складалася з греко-католицького священника (16,7%) та п'яťох селян (83,3%). С. Піяй назвав І. Монастирського і М. Дзялошинського збіднілими дрібнопомісними шляхтичами (поміщиками) [403, с. 115]. У такому випадку структура українського представництва мала наступний вигляд: священники – 16,7%, шляхта – 33,4%, селяни – 50,1%. У порівнянні з першою каденцією парламенту значно зменшилася частка греко-католицького духовенства, що в 60-х рр. ХІХ ст. мало негативний вплив на розвиток національного руху русинів. Мінімальною умовою продуктивної парламентської діяльності було більш-менш нормальне знання німецької мови, що в умовах тодішньої малограмотності українського простолюду залишалося проблематичним. Мовний бар'єр, що виникав перед українськими селянами в парламенті, унеможлилював активну участь у роботі Палати послів, а обмежував тільки пасивною участю – голосуванням.

Протоколи засідань сейму містять набагато детальнішу інформацію, в порівнянні з попередніми виборами, про хід голосування. Наприклад, в окрузі Заліщики – Тлусте – Косів послі сейму вибирали між Іваном Монастирським, Іваном Борискевичем та Миколою Ковбасюком. Право голосу мали 126 депутатів. Вибори виграв Іван Монастирський, що отримав 99 голосів, а інші кандидати: Іван Борискевич – 23, Микола Ковбасюк – один, утрималися – три депутата. Від округу Стрий – Калуш – Долина – Миколаїв – Сколе перемогу здобув Іван Гушалевич (96 голосів з 125). Його основними конкурентами стали греко-католицькі священники Михайло Куземський та Антоній Петрушевич [48, с. 167–168].

Друга сесія другої каденції рейхсрату (14 грудня 1869 – 21 травня 1870 рр.) виявилася менш продуктивною, ніж перша, через блокування роботи Палати послів чехами та ігнорування поляків, які навіть не приїхали до Відня на знак протесту проти політики уряду. Як наслідок, імператор

Франц Йосиф I 21 травня 1870 р. розпустив парламент та всі крайові сейми і призначив нові вибори. До Галицького сейму в 1870 р. було обрано 36 русинів (так само, як в попередній каденції), що становило 24% від загальної кількості депутатів [392, с. 135, 136].

Під час десятого засідання першої сесії третьої каденції Галицького сейму 1 вересня 1870 р. було обрано до Палати послів чотирьох українських депутатів. В окрузі Коломия – Городенка – Косів – Снятин переміг Василь Цалковський, що отримав 60 голосів з 114, обігнавши Івана Озаркевича (25 голосів), Івана Левицького (29 голосів) та Матвія Кашевка (один голос). З округу Станиславів – Богородчани – Монастирецьк – Надвірна – Тисмениця вибрано Михайла Демківа 79 голосами (з 111) між послами сейму Гаврилом Крижанівським, Олексієм Заклинським, Корнилом Мандичевським і Михайлом Кожановським. Івана Боднара було обрано 86 голосами з 120 в окрузі Жовква – Буськ – Лопатин – Залізці, де суперниками виступили польські депутати і греко-католицький священник Гаврило Крижанівський. В окрузі Жовква – Белз – Любачів – Рава переміг Амвросій (Амброзій) Яновський (107 голосів з 111) [49, с. 225–227].

Загалом русини становили 10,5% від парламенського представництва Галичини та 1,97% від усієї Палати послів. Уперше від створення рейхсрату в 1861 р. у Палаті послів не було жодного греко-католицького священника. У соціальному плані українське представництво складалося з одного світського інтелігента – А. Яновського та трьох селян – В. Цалковського, М. Демківа, І. Боднара (Див. Додаток В).

Третя каденція парламенту тривала тільки 11 місяців (вересень 1870 р. – серпень 1871 р.) та виявилася найкоротшою в діяльності рейхсрату. Палата послів не виправдала очікувань уряду та особисто імператора, тому парламент невдовзі було розпущено. Новий парламент, як виявилось пізніше, востаннє обирали місцеві сейми, сформовані в 1870 р., послі яких вже один раз відправляли своїх делегатів в 1870 р. до головного представницького органу австрійської частини монархії [403, с. 117]. Депутатами Палати послів

від русинів у вересні 1871 р. стали Матвій Кашевко, о. Йосип Завадовський, Амвросій Яновський та Іван Боднар, що знову ж дало такий самий відсоток русинів Палати послів, як у попередній каденції: 10,5% від представництва Галичини та 1,97% від усієї Палати послів (Див. Додаток Г). Соціальна структура українського представництва мала наступний вигляд: духовенство – 25%, інтелігенція – 25% та селянство – 50% [50, с. 33; 51, с. 24–25].

Окремо слід назвати представників в австрійському парламенті, що належали до особливої групи *gente Rutheni, natione Poloni* (“русини за походженням, поляки за національністю”). Таких депутатів в окремих випадках досить важко ідентифікувати, оскільки своє подвійне самоусвідомлення вони могли не афішувати. Однак, в другій половині XIX ст. їхня чисельність між політичними та суспільними діячами була досить значною, особливо в середовищі світської і духовної, греко-католицької інтелігенції Галичини. Проте серед політиків з подвійною самоідентифікацією спостерігалися певні відмінності, на наш погляд, їх можна поділити на дві підгрупи. До першої належали депутати, які були нащадками давніх руських князівських і боярських родів Галичини, але в різний час під польським пануванням сполонізувалися. Для них було характерним ведення своїх родоводів від часів середньовіччя, по-друге, такі представники шляхти полонізувалися перед входження Галичини до складу Австрійської монархії, в часи Речі Посполитої [349, с. 226].

До другої підгрупи *gente Rutheni natione Poloni* відносимо депутатів, у яких подвійна етнічна ідентифікація проявилася в XIX ст. За твердженням М. Мудрого конституційні перетворення в Австрійській імперії у 60-х рр. XIX ст. стали переломними для окремого кола осіб “з великою внутрішньою суперечкою про себе, про своє призначення і роль у суспільстві” [371, с. 83–84]. Зазвичай вони були першим поколінням у своїх родинах, яке визнавало свою приналежність до польської нації. Характерною особливістю було гарне володіння та використання ними “руської” (української) мови, періодичні спроби переконати імператора, уряд і парламент, що тільки вони

представляють інтереси русинів. Члени обох підгруп, як правило, входили тільки до Польського кола в парламенті. Поділ на підгрупи має умовний характер і використовується нами виключно задля більш проблемного висвітлення становища “русинів польської нації” в австрійському парламенті.

Протягом 1861–1873 рр. у рейхсраті з членів першої підгрупи *gente Rutheni natione Poloni* були Казимир Грохорльський (I, II, III, IV каденції; 1861–1865, 1867–1870, 1870–1871, 1871–1873 рр.), Микола Зублікевич (I, II, III, IV каденції; 1861–1865, 1867–1870, 1870–1871, 1871–1873 рр.), Володимир Баворський (II, III, IV каденції; 1867–1870, 1870–1871, 1871–1873 рр.), Любомир Цінський (II каденція; 1867–1870 рр.), Ян Євсей Чайковський (II, IV каденції; 1867–1870, 1871–1873 рр.), Станіслав Поляновський (II каденція; 1867–1870 рр.), Флоріан Зем’ялковський (II каденція; 1867–1870 рр.) [403, с. 110, 115, 117; 407, с. 298].

До другої підгрупи, на наш погляд, можна віднести таких депутатів: Теодор Шмельовський (I каденція; 1861–1865 рр.), Фома Баревич (II каденція; 1867–1870 рр.), Євсей Черкавський (II, III, IV каденції; 1867–1870, 1870–1871, 1871–1873 рр.), Фома Полянський (II каденція; 1867–1870 рр.), Сигізмунд Савчинський (II, III, IV каденції; 1867–1870, 1870–1871, 1871–1873 рр.) [403, с. 110, 115, 117]. Зрозуміло, що цей поділ досить умовний, бо група *gente Rutheni, natione Poloni* не була сформована, а її представники не відчували свою приналежність до цієї групи. Мабуть, єдина організація цієї формації, що проявилася в Галичині на індивідуальному рівні, – це “Руський собор”, створений на протипагу Головної руської раді в 1848 р. [372]

Депутати другої підгрупи часто намагалися видавати себе в парламенті за законних представників від русинів, через що отримували публічне засудження з боку діячів українського руху. Наприклад, у праці К. Левицького “Історія політичної думки галицьких українців 1848–1918. На підставі споминів” було піддано критиці позицію Т. Шемельовського через невизнання ним у парламенті існування української нації та відкриті заяви,

що всі питання Галичини мали вирішуватися в місцевому сеймі. “Отсе був тип тогочасних Русинів, – писав К. Левицький, – що не визнавав самостійности нашої нації, признаючи одну націю польську”. Особливо К. Левицького обурили слова Т. Шмельовського в парламенті німецькою мовою: “Я русин за народженням і обрядом. Ми русини і поляки будемо як брати домовлятися” [364, с. 82].

Львівська газета русофільського спрямування “Слово” після чергових виборів до парламенту в 1867 р. назвала двох греко-католицьких священників Ф. Баревича та Ф. Полянського і представника світської інтелігенції С. Савчинського “перекинчиками” [170, с. 1]. На нашу думку, під час виборів депутатів Палати послів у Галицькому сеймі поляки вели складну політичну гру. Вона полягала в мінімізації ролі русинів у рейхсраті через обрання менш активних і схильних до співпраці з поляками діячів українського національного руху. Очевидно, зважаючи на офіційно проголошену політику Відня, що закріплювала рівноправність усіх народів монархії, поляки не мали змоги повністю витіснити русинів із представництва Галичини в парламенті. В умовах, коли в Галицькому сеймі абсолютну більшість становили поляки, обрання українських сеймових послів до парламенту ставало швидше винятком або відбувалося в тому випадку, коли обрання іншого кандидата було практично неможливим (у місцевостях, де кандидатами були тільки русини).

Заплутана система створення виборчих округів до Палати послів підвищувала можливість вибору депутатом поляка. Як наслідок, окремі депутати були кандидатами в послы до рейхсрату одночасно в декількох округах. Така заплутаність проявлялася тільки в четвертій, селянській курії. У першій курії, великих землевласників, судячи з протоколів засідань Галицького сейму, вибори проходили досить швидко. Причому в перших трьох куріях обирали декілька депутатів одночасно, а в курії великих землевласників – тільки одним голосуванням (депутати вибирали 13 послів з 44 кандидатур) [48, с. 166].

Обрання депутатами сейму представників до Палати послів не відображало в повній мірі бажання населення кожного конкретного округу. Національний (етнічний) чинник майже завжди був вирішальним при виборі депутатів до парламенту чи сейму. Для прикладу, в парламентському окрузі Коломия – Городенка – Косів – Заболотів – Обертин – Снятин, згідно з протоколами Галицького сейму, в 1867 р. депутатами були представник генерації “русин польської нації” Любомир Цінський та русини: Кость Лепкалюк і посол в Палаті послів у попередній каденції Микола Ковбасюк. Крім того, сейм не визнав обрання Василя Кузика, ще одного українського посла, який мав би брати участь у виборах до парламенту (на додаткових виборах обрано о. Івана Озаркевича). У самому окрузі переважало українське населення, проте після голосування до Палати послів потрапив кандидат від поляків Любомир Цінський. Звісно, не можна стверджувати, що при прямих виборах населення голосувало б тільки за представника власної національності, але наявна система призводила до того, що в реальності за послом парламенту стояли виборці тільки одного малого округу до Галицького сейму, що становило четверту частину тієї території, яку політик презентував у Палаті послів.

У 1867 р. поляки не допустили обрання до парламенту політично активних кандидатів, тому досвідчені Михайло Куземський, Іван Борискевич, Юліан Лаврівський і молодий амбітний політик Василь Ковальський не потрапили до рейхсрату. Серед обраних в 1867 р. шести депутатів парламентського досвіду не мав жоден. Ситуація повторилася в 1870 і 1871 рр., коли без парламентських мандатів опинилися Юліан Лаврівський, Степан Качала, Григорій Шашкевич, Олексій Заклинський, Василь Ковальський та ін.

Винятком було хіба що трьохразове обрання селянина-русина з Топорова (тепер – село Буського району Львівської області) Івана Боднара до Палати послів, що, однак, щоразу входив до Польського кола. Він заслужив у середовищі русинів реноме, за словами газети “Слово”, “засмакованого въ

райхсратныхъ діѣтахъ”, тобто зарплатах депутата. Інший посол, Амвросій Яновський, якого обирали двічі – в 1867 р. та 1870 р., під час першої для нього каденції відзначився пасивністю в парламенті, саме тому, на наш погляд, поляки без проблем допустили його обрання вдруге. У 1861–1873 рр. Галицький сейм, у якому більшість мали поляки, жодного разу не обрав депутатом русина вдруге, якщо той у своїй попередній каденції відзначався активною діяльністю проти посилення польської монополії влади в краї.

Таким чином, протягом 1861–1873 рр., на першому етапі своєї діяльності, Галицький сейм 27 разів обирав русинів депутатами Палати послів австрійського парламенту. Враховуючи, що І. Боднара обирали тричі, а А. Яновського – двічі, то в нижній палаті парламенту в згаданий період було 24 українські депутати. Це надзвичайно мала кількість, враховуючи соціальну структуру населення Галичини – найбільшої провінції Габсбурзької монархії. У відсотковому співвідношенні українське представництво до всіх депутатів від краю найбільше становило 34,2% у першій каденції (1861–1865 рр.) та найменше – 10,5% у третій та четвертій каденціях (1870–1873 рр.). За соціальною структурою 13 осіб (54,1%) становили селяни, 9 (37,5%) – греко-католицькі священники та 2 (8,4%) – представники світської інтелігенції.

2.3 Діяльність українських послів на парламентській арені.

Перша каденція австрійського парламенту в 1861–1865 рр. розпочалася 29 квітня 1861 р. і складалася з трьох сесій, між якими були тривалі перерви. За згаданий період відбулося 365 засідань Палати послів (I сесія – 197, II сесія – 87, III сесія – 91) та 160 засідань Палати панів (I сесія – 95, II сесія – 32, III сесія – 33). Після відкриття рейхсрату Франц Йосиф I 1 травня 1861 р. виступив з урочистою промовою перед членами обох палат, в якій відзначив, що Австрійська імперія стала на шлях конституціоналізму, де всі народи визнаються рівноправними. Загальноавстрійський парламент повинен був вирішувати нагальні проблеми, серед яких формування бюджету та розробка

і прийняття нового податкового закону [62, с. 4895; 63, с. 2261; 64, с. 2732; 125, с. 1399; 126, с. 682; 127, с. 867].

Львівська газета “Слово”, що опублікувала першотравневе 1861 р. звернення імператора, прихильно ставилася до Франца Йосифа I та висловлювала надії на успішну діяльність українського представництва в парламенті [215, с. 1]. Вирішення назрілих проблем русинів було можливе, на думку редакції газети, тільки в столиці: “Не разъ примѣчали мы, що спасенъе наше въ Вѣдни, а не во Львовѣ, и вѣдь собылось сказанъе наше”. У 60-х рр. XIX ст. серед української громадськості набула поширення думка, що польська адміністрація Галичини не допоможе русинам, тому діячі українського національного руху вбачали у Відні плацдарм для задоволення потреб народу, на противагу домінуючим у краї полякам [192, с. 1].

Уже на першому засіданні 29 квітня 1861 р. під час зачитування президентом рейхсрату Францем фон Гейном регламентних документів прозвучав заклик із зали засідань дозволити виступи на “руській”, тобто українській мові. Щоправда, заклик одразу порушував зовсім іншу проблему – термінологію. Невідомий депутат (у протоколі написано “голос із зали”) вимагав використання “Russinische Sprache” (“руської” мови), оскільки відомо, що русинів в Австрійській імперії офіційно називали “Ruthene”, а мову – відповідно “Ruthenische Sprache”. Президент відповів, що “russinisch ist ruthenisch”, після чого прямо заявив: “Я дозволяю використовувати “руську” мову в усній та письмовій формі, оскільки тут присутні депутати, які представляють цей народ” [54, с. 2–3].

У парламенті депутати виголошували промови, які стосувалися безпосереднього розгляду питань чи законів, серед яких найчастіше – формування бюджету на наступний рік. Крім того, послы регулярно подавали петиції та інтерпеляції. Перші були широкі за обсягом та містили конкретні вимоги певної групи людей (наприклад, міста чи села) або цілого народу до уряду. Обов’язковою умовою були підписи 25 депутатів під змістом петиції. У свою чергу, інтерпеляції – це були короткі за змістом питання окремому

міністру з вузької проблематики, які передбачали відповідь на неї одразу або на наступних засіданнях парламенту [57, с. 689; 59, с. 2891; 58, с. 708–710].

Русини на чолі з С. Литвиновичем з перших засідань парламенту відмовилися вступати до Польського кола та створили власне неофіційне об'єднання Руський клуб, яке сучасники називали “групою єпископа Литвиновича”, що налічувало 13 депутатів (*Див.* Додаток А.). Формально українське представництво входило до фракції австро-німецьких лібералів. Відхід русинів від співпраці з поляками видається, на наш погляд, доволі дивною тактикою політичної боротьби, оскільки політики двох народів домовилися ще у Львові про спільну парламентську діяльність. Ймовірно, у Відні С. Литвинович знайшов набагато сильніших союзників в особі австро-німецьких лібералів. І. Чорновол вважає, що єпископа ГКЦ після прибуття до Відня політична верхівка монархії просто примусила відмовитися від співпраці з поляками з метою запобігти значному політичному посиленню останніх [54, с. 2–3; 392, с. 88].

Греко-католицький єпископ був помітною політичною фігурою і часто фігурував у статтях часописів, що видавалися німецькою і чеською мовами. І. Чорновол у дослідженнях Галицького сейму, спираючись на архівні матеріали, довів, що вище греко-католицьке духовенство часто нехтувало своїми депутатськими обов'язками та взагалі не з'являлося на засідання. Усупереч цій несприятливій для українського руху тенденції С. Литвинович став керівником об'єднання русинів у Палаті послів та взяв активну участь у роботі парламенту [304, с. 1; 282, с. 2; 306, с. 2; 392, с. 54].

Частина українського представництва не володіла німецькою мовою, тому не розуміла хід дебатів у парламенті. Під час третього засідання 3 травня 1861 р. президент Ф. фон Гейн відкрито порушив цю проблему. Серед депутатів, які не знали німецької мови, в протоколі зазначено І. Русецького та В. Білевича. Відомо, що не знав німецької мови також війт с. Вербіжа (нині – с. Верхній Вербіж Коломийського району Івано-Франківської області) М. Ковбасюк. Під час голосувань він, як правило, чекав від С. Литвиновича

знаку, як голосувати (кивок головою, піднята вгору рука тощо), що стало приводом до насмішок у німецькомовній пресі. Очевидно, проблема пошуку перекладачів для окремих малоосвічених депутатів була вирішена за кулісами парламенту напередодні, оскільки президент Палати послів Ф. фон Гейн назвав осіб, які не володіють німецькою та зразу ж повідомив, що обов'язки перекладача бере на себе С. Литвинович (*Див. Додаток Ж.*) [57, с. 15].

К. Левицький, один з лідерів народовської течії кінця ХІХ – початку ХХ ст., зазначив, що русини в парламенті мали тільки двох “справжніх заступників”: С. Литвиновича та А. Могильницького [364, с. 81–82]. Стенографічні протоколи засідань парламенту містять інформацію, що в дебатах, крім згаданих двох депутатів, брали також активну участь А. Юзичинський, М. Куземський, А. Добрянський, С. Тарчановський. Крім того, М. Куземський звернувся до уряду з двома інтерпеляціями в 1862 р., одна з яких була удостоєна відповіді міністерства. С. Литвинович, як керівник фракції русинів виголосив у Палаті послів 13 промов (з них три, як член фінансової комісії), А. Могильницький – шість, М. Куземський – п'ять (з них три, як член петиційної комісії), С. Тарчановський і А. Добрянський – по дві та А. Юзичинський – дві (з яких одну, як член фінансового комітету). Всього українське представництво 30 разів взяло участь у парламентських дебатах [35, с. 109, 119, 122–123, 139; 31, с. 88, 98, 102–103, 119; 36, с. 131, 136–137, 156].

Натомість українські депутати Л. Полевий І. Карпинець, І. Русецький, А. Стоцький, М. Ковбасюк, В. Білевич та Ю. Негребецький в 1861–1865 рр., за нашими підрахунками, не взяли активної участі в роботі парламенту та не виголосили жодної промови чи петиції, щоправда, брали участь у голосуванні. З них тільки Л. Полевий 8 жовтня 1863 р. був обраний (72 голосами з 129-ти) до комісії, що займалася оптимізацією роботи парламенту; 19 листопада 1863 р. його обрали секретарем Палати послів, 11

травня 1865 р. – членом податкової комісії [35, с. 104, 120–121, 126, 128, 133, 137; 31, с. 108; 36, с. 142; 54, с. 330, 921; 56, с. 1714].

Представника Руської фракції в парламенті А. Юзичинського 23 липня 1863 р. було обрано членом фінансової комісії, внаслідок роботи в якій він виступив як доповідач 1 грудня 1863 р. з проектом бюджету на 1864 р. Посол презентував розподіл коштів окремо для кожного коронного краю та у відповідності до всіх державних сфер, які фінансувалися з бюджету [31, с. 98; 63, с. 1118–1125]. А. Юзичинський двічі був секретарем Палати послів та від 25 листопада 1864 р. входив до податкової комісії парламенту, що мала завдання здійснити реформу в цій сфері [36, с. 131; 55, с. 63, 750].

Протягом другої сесії в 1863–1864 рр. А. Могильницький був членом наступних комісій: з регулювання житлових умов, залізничного сполучення Львів – Чернівці та допомоги єврейській громаді Чернівців. Під час третьої сесії його обрали секретарем Палати послів [31, с. 102; 36, с. 137]. У свою чергу, С. Литвинович був обраний 23 липня 1863 р. до фінансової комісії, яку й очолив. Працюючи там він через півроку, 15 січня 1864 р., відповів на інтерпеляцію депутата від Штирії Карла Рехбауера про отримання кредиту для коронного краю Штирія в розмірі 10 мільйонів з. р. [63, с. 1823].

Членом найбільшої кількості різноманітних робочих груп у парламенті став М. Куземський. Зокрема, його було обрано до адресної, петиційної, нотаріальної і податкової комісій одразу після відкриття другої сесії парламенту протягом червня–жовтня 1863 р. Під час третьої сесії в 1864–1865 рр. він знову входив до складу адресної і фінансової комісій на 1865 і 1866 рр. [31, с. 102; 36, с. 136]. Водночас С. Тарчанвський та А. Добрянський під час свого перебування у Відні не були членами жодної комісії Палати послів [31, с. 88, 119].

До обов'язків депутатів входило передавати петиції своїх виборців до Палати послів, де їх у короткій формі зачитували секретарі. Протягом 1861–1865 рр. українські послы подали 186 петицій, з яких абсолютна більшість – 156 (83,8%) під час першої сесії парламенту. Тематика петицій була

надзвичайно широка: від вимог відкриття українських шкіл, збільшення зарплат учителям та священикам до вирішення земельних спорів між селянами. Після зачитування в Палаті послів петиції, як правило, відправляли у відповідне міністерство для відповіді [35, с. 44–93].

Зважаючи на кількість поданих петицій окремим депутатом можна судити про контакти з виборцями. Показово, що найактивнішими в цій сфері парламентської діяльності серед українського представництва виявилися селяни. Для прикладу, І. Русецький подав 40 петицій, М. Ковбасюк – 31, а І. Карпинець – 20 (*Див. Додаток А1*). Названі послы практично всі петиції представили під час першої сесії в 1861–1862 рр. На нашу думку, це пояснюється високим рівнем довіри до рейхсрату та очікуванням швидких та ефективних рішень на початковому етапі парламентської діяльності, що в подальшому викликала розчарування серед широких верств суспільства, а відповідно – суттєве зниження кількості петицій. Українське населення, головним чином селянство, очікувало радикальних змін у своєму становищі в перші ж місяці існування парламенту. Оскільки надії не були виправдані, то помітний інтерес до парламенту, як органу державної влади поступово зникає [35, с. 44–93; 31, с. 47–73; 36, с. 48–102].

Становище русинів у Палаті послів, за визначенням русофільської газети “Слово”, було важке, пов’язано з надто малою кількістю послів, щоб стати впливовою політичною силою, з якою були б змушені рахуватися власті. Природними союзниками русинів, на переконання редакції, мають виступати чеські, моравські і словенські депутати з тих, що прихильно або лояльно ставилися до українського національного руху. “Природними и историчными союзниками нашихъ послѣвъ въ Вѣдни суть безъ всякого сомнѣнія послы славянскіи ...”. Щоправда, певну перешкоду на шляху встановлення продуктивної співпраці становили розбіжності в матеріальному становищі депутатів [274, с. 244].

25 червня 1861 р. слово в парламенті взяв С. Литвинович, заявивши про потребу розмежування між загальноавстрійським парламентом і крайовими

сеймами в питаннях освіти та релігії. На його думку, надто багато законів не підходили для всіх коронних країв, тому окремі питання мали б бути віддані під юрисдикцію місцевої адміністрації. Проте, влада повинна була контролювати ситуацію, щоб отримані права не стали засобом встановлення гегемонії одного народу над іншим [57, с. 370–371]. С. Литвинович прямо заявив, що русини бажають автономії, оскільки автономія передбачає розвиток та свободу дій на місцях. “Я желаю, абы школы народныи отдати не самому ино соймови краевому, но въ справѣ ихъ най скаже свое слово такожь повѣтъ, округъ. Однакожь надежить тое постановити по закону” [270, с. 254]. Наведені цитати з виступу єпископа були підтримані вигуками депутатів. У кінці С. Литвинович промовив фразу, що стала крилатою – “Кожному своє і нікому кривда” (*переклад – К. Левицький*), що була опублікована в багатьох газетах імперії [57, с. 373, 376; 271, с. 259; 297, с. 2].

Невдовзі, 27 червня 1861 р. в рейхсраті виголосив промову А. Могильницький. Депутат зазначив, що не має на меті висувати інтереси окремих парламентських партій, а прагне звернути увагу уряду на місцевих русинів, які є окремим народом, частиною русько-українського простору обабіч кордону і нараховують у Галичині близько 3 мільйонів осіб. Вони мають свою 1000-літню історію, власну мову і назву. “Тоть рускій народъ має свою бесѣду, и то бесѣду не въ 1848 роцѣ вынайдену, выкликану изъ замертвѣнія пробужену” [268, с. 239; 57, с. 391]. А. Могильницький зазначив: “... Я желалъ бым, абы дипломъ нашего вселаскавѣйшого Монарха стался дѣломъ въ найполнѣйшомъ смыслѣ, абы у всѣхъ народностей Австріи сіе природне, неотъемлемое право: учитися въ школах, справу вести по урядахъ в рѣдномъ своемъ языцѣ – стало дѣломъ ...”. Ця репліка, за згадкою львівської газети “Слово”, викликала хвилю овацій та численні викрики в залі на підтримку депутата [268, с. 240].

А. Могильницький заявив, що не бажає, щоб закони, які мають стосуватися існування шкіл з різними мовами викладання в Галичині, готувалися в самому Відні. Центральний уряд, на переконання депутата, мав

доручити це місцевим віділам крайового сейму та тільки здійснювати контроль за процесом виконання. Хотілося б відзначити досить високий рівень промови з розрахунку на наявні політичні сили в парламенті. Вигуки схвалення лунали як з лівої, так і з правої сторони залу. Цей факт був надзвичайною рідкістю в парламенті, оскільки депутати, поділившись на табори, як правило, підтримували тільки “своїх”. А. Могильницькому вдалося досягти компромісу щодо “руського”, тобто українського питання [269, с. 243; 57, с. 392–394].

Наступну свою промову в Палаті послів А. Могильницький виголосив через місяць, 26 липня 1861 р., у зв’язку з дебатами над змінами вотчинного землеволодіння, внаслідок якого селяни захищалися від посягань поміщиків у земельному питанні. Депутат Польського кола М. Зублікевич, перед черговою промовою А. Могильницького, наголосив у виступі, що послы з Галичини проти такого закону (поляки захищали інтереси великих землевласників) А. Могильницький вважав своїм обов’язком заявити про підтримку положень закону 13 депутатами з 38 та розкритикував позицію поляка М. Зублікевича. Після довгої дискусії з чехом Франтішеком Августом Браунером та А. Могильницьким М. Зублікевич покинув приміщення парламенту [57, с. 648–650; 293, с. 1–3].

Українські депутати в парламенті 30 вересня 1861 р., щоб звернути увагу на проблеми русинів, звернулися до уряду із заявою-проханням (“Прохання руських послів у Відні про виконання прав руського народу в сфері його мови”). У тексті, зокрема, акцентувалося, що Східна Галичина є “руським краєм, а не польським”, що було підтверджено Головною руською радою ще в 1848 р., яку всі визнавали законним органом. Виходячи з цього, польська або німецька мови не повинні визнаватися головними в краї. Українське представництво вимагало, щоби “въ восточной Галичинѣ рускій языкъ единственнымъ краевымъ языкомъ признано и выречено; щоби также той языкъ яко науковий во всѣхъ школахъ восточной Галичины былъ назначенный; наконецъ щоби той языкъ, о скільки лише дасть ся погодити

тое съ общими нормами цѣлой державы, былъ введенъ также и в уряды”. За поляками мало залишитися право навчатися рідною мовою та заборонялося примусово визначати мову викладання для всіх категорій учнів. Депутати-русини дипломатично не посягали на права німецької мови в краї, визнаючи, що це мова уряду, повинна вивчатися в школах [242, с. 377–378; 352, с. 59].

5 травня 1862 р. з промовою в парламенті знову виступив С. Литвинович у зв’язку з поданням словенського депутата Карла Томана про вибір суддів усіх інстанцій серед кандидатів, які володіють необхідними для країв мовами задля комунікації з їх мешканцями. Таким чином, у Галичині, за проектом К. Томана, судді обов’язково повинні володіти польською та українськими мовами. С. Литвинович заявив, що в Галичині, незважаючи на декларативно проголошену рівність мов, на практиці не виконується принцип рівності мов, коли подання в “руській”, тобто українській мові ходило з рук в руки і викликало тільки сміх серед польських урядовців. Крім того, урядова “Gazeta Lwowska” звинувачувала русинів у сепаратизмі, що особливо насторожувало українського депутата, який завжди демонстрував свою прихильність австрійській короні [272, с. 150].

У зв’язку з поданням К. Томана того ж дня, 5 травня 1862 р., виступив також А. Могильницький, заявивши, що в 1848 р. у Галичині було закріплено панівне становище німецької мови, цю ситуацію змінив “жовтневий диплом” 1860 р. та встановив рівність усіх мов народів імперії. Депутат навів приклад, що існують повіти, де налічується 60–70 німців, 9–10 поляків та 25 тисяч русинів, а подання не приймаються “руською” мовою. Незважаючи на позицію українських послів, подання К. Томана про призначення на посади суддів, що володіють мовами народів, які проживають на цій території, було підтримано парламентом 22 травня 1862 р. [59, с. 2798–2891; 185, с. 157; 352, с. 59].

З огляду на прийнятий у Палаті послів закон, а також його затвердження Палатою панів та імператором, газета “Слово” повідомляла, що львівське намісництво 18 травня 1862 р. видало розпорядження про дозвіл у

12-ти східногалицьких повітах подавати заяви в суд німецькою, польською та “руською” (українською) мовами [204, с. 231]. Українське парламентське представництво не прагнуло заблокувати досить ліберальний закон К. Томана, як це намагалися подати в парламенті поляки, а намагалося добитися гарантій, чіткого затвердження прав “руської” мови. Поляки, задля дискредитації суперників, вдавалися до інформаційних кампаній проти русинів [272, с. 150]. Так, А. Могильницький в парламенті заявив, що “хотя наши противники стараются подложить намъ иным тенденци, ако наприкладъ наклонность къ Россіи. Отъ того мы далеки” [185, с. 158].

М. Куземський 30 липня 1861 р. подав інтерпеляцію (депутатський запит) від русинів. Депутат звернув увагу, що в німецькомовних провінціях Австрійської монархії ще в XVI–XVII ст. були заведені земельні реєстри, куди записувалися всі власники землі. Отже, кому належить та чи інша земельна ділянка, на його переконання, визначити досить просто. У Галичині таких списків, на жаль, немає і звичні ґрунтові спори проходять усі інстанції, нерідко закінчуються петиціями до міністерств та особисто імператора. М. Куземський поставив питання, коли уряд планує ввести відповідні реєстри в краї. Відповідь на інтерпеляцію уряд дав 12 серпня 1861 р., що робота щодо створення ґрунтових книг ведеться, але потрібно доопрацювати проект про земельний реєстр, розроблений в 1860 р. З цією метою міністерство юстиції співпрацювало з міністерством фінансів, а в подальшому планувало узгодити це з місцевими сеймами [57, с. 689, 769; 185, с. 157].

Другу інтерпеляцію М. Куземський подав 30 травня 1862 р. з аналогічним питанням, як і попередню, оскільки в містечку Нижнів (нині – село Тлумацької міської ради Івано-Франківської області) відбулося зіткнення через ґрунтовий спір у середині громади. Ситуація була настільки серйозною, що зі Станиславова (сучасне м. Івано-Франківськ) було направлено два відділення регулярної армії – піхоти і кінноти. Депутат намагався таким чином посприяти введенню ґрунтових книг, які в його

розумінні мали врегулювати численні конфлікти між українськими селянами [59, с. 2891; 352, с. 60].

Тогочасне українське суспільство високо оцінило парламентську діяльність українського представництва 1861–1865 рр. За прямої участі С. Литвиновича, який мав авторитет у вищих колах монархії, русинам вдалося не тільки звернути увагу уряду на українську проблему, але й домогтися певних поступок на свою користь (зокрема, дозволу використання в судах української мови). У русофільській газеті “Слово” в серпні 1862 р. було опубліковано подяку С. Литвиновичу і М. Куземському за плідну роботу. Щоправда, залишається під питанням, чому не було згадано ім’я А. Могильницького, який, на наш погляд, нічим не поступався своїм колегам-депутатам. Мабуть, відповідь проста: він не мав настільки близьких контактів з русофільською редакцією часопису. Водночас у статті наголошувалося, що русини підтримали австрійський уряд і, як наслідок, отримали допомогу для вирішення своїх проблем [176, с. 255].

А. Могильницький 30 червня 1863 р. виступив з промовою, в якій зазначив, що русини виступають категорично проти відновлення Польщі в кордонах 1772 р. Він заявив, що в Галичині проживає 2,8 мільйона українського населення, що не може втратити право на власний національно-культурний розвиток через спроби вирішення “польського питання”. Зазначимо, що тоді відбувалося Січневе 1863 р. польське повстання в Російській імперії, тому австрійський уряд, побоюючись його поширення на територію Габсбурзької монархії, був готовий іти на певні поступки галицьким полякам. Наслідком промови А. Могильницького стала активізація польської парламентської репрезентації, що намагалася подати слова депутата як думку окремого посла, а не цілого народу [54, с. 59, 60].

1863 р. став періодом кризи та випробування на стійкість для рейхсрату через посилення не лише польського, а й угорського національного руху. Угорці, маючи численне парламентське представництво і намагаючись розхитати внутрішню ситуацію в імперії, припинили відвідувати парламент.

Наприклад, у газеті “Слово” з’явилася ціла низка статей під назвою “Пошлють ли мадяре до райхсрату?”. Невідвідування угорцями Палати послів послаблювало позиції австрійського уряду і Габсбургів в очах інших народів [241, с. 348].

Друга сесія парламенту закінчилася в січні 1864 р. Одним з останніх рішень було узгоджено між депутатами взяти позику задля наповнення державного бюджету. У газеті “Слово” вийшла друком стаття “Конституційны розчарованья”, що було свідченням негативного сприйняття діяльності парламенту в тодішньому українському суспільстві. Незадоволення парламентом, зокрема, виражалось висловом: “палата сходиться щороку тому, чтобы пѳдвысшати податки и позволяти нови пожички” [189, с. 5]. Негативне ставлення до парламенту виникло внаслідок невиконання високих очікувань населення, яке надіялося на швидкі зміни та покращення життя.

Третя сесія першої каденції (листопад 1864 – липень 1865 рр.) характеризується надзвичайною пасивністю всіх депутатів. Газета “Слово” зауважила, що в грудні 1864 р. у Відень прибуло тільки 204 депутати з 343. Українське представництво входило до складу різних комітетів, про що ішла мова вище, але практично, за винятком М. Куземського, взагалі припинило брати участь в обговореннях на засіданнях рейхсрату. М. Куземський виголосив лише дві промови: першу – 3 грудня 1864 р. про безправне становище русинів у Галичині, що неодноразово наголошувалося в попередніх виступах послів; а другу – 25 квітня 1865 р., коли озвучив статистичні дані про виконання бюджету в 1865 р. у порівнянні з попереднім, 1864 р. На наш погляд, виступ українського депутата на тему не локального, галицького, а загальнодержавного характеру засвідчувало високий рівень розуміння політичної відповідальності М. Куземським [55, с. 158–160; 56, с. 1180; 214, с. 405].

Друга каденція австрійського парламенту 1867–1870 рр. складалася з двох сесій: четвертої – з 20 травня 1867 р. до 15 травня 1869 р. та п’ятої – з 14

грудня 1869 р. до 21 травня 1870 р. Українське парламентське представництво Галичини (шість осіб) разом з лідерами українського руху перед початком роботи зібралося на нараду, де обговорило програму діяльності в рейхсраті. Депутати українського представництва вирішили приєднатися до австро-німецьких лібералів – однієї з найбільших та найвпливовіших фракцій парламенту, яка підтримувала та втілювала в життя конституційні зміни [230, с. 1].

Невдовзі газета “Слово”, що визнавала тільки трьох представників русинів на парламентській арені (І. Гушалевича, І. Бодняря та І. Монастирського), зазначала, що І. Гушалевич змушений був сісти на “останній лавці в парламенті”. “Два инши руськи послы (І. Боднар та І. Монастирський. – *Д. К.*) дали себе то угрозою, то подмовою отъ польської фракції наклонити сѣсти съ Поляками разомъ”. До Польського кола, парламентської фракції поляків Галичини, увійшли також депутати, яких газета не ідентифікувала як “руських” – І. Томус і В. Макович [170, с. 1].

22 травня 1867 р. в парламенті виступив цісар Франц Йосиф I із заявою, що від Палати послів очікувалося вирішення цілого ряду завдань. Насамперед, потрібно було впорядкувати фінанси і податкову систему та “надати народностямъ условія ихъ существованія и образованія без покривдженія меншостей” [231, с. 1]. З усього українського представництва (шість депутатів) протягом другої каденції 1867–1870 рр. лише І. Гушалевич виголосив п’ять промов і був обраний до конституційної комісії та секретарем Палати послів від 11 лютого до 14 березня 1868 р. Українське представництво другої каденції продовжувало подавати петиції до Палати послів, що окреслювали найрізноманітніші проблеми місцевих селян та міщан (встановлення меж земельних ділянок, купівля землі, допомога проти свавілля місцевих урядників тощо). Найактивнішими в цьому напрямку виявився І. Гушалевич – 70 петицій, а наступним – з сімова петиціями – І. Томус [37, с. 573–574; 38, с. 190].

Посол русин І. Томус 25 липня 1867 р. подав петицію, яку, між іншим, у парламенті виголосив польською мовою, що траплялося вкрай рідко, оскільки переважало використання німецької мови. Він вимагав, щоб м. Комарно (нині – місто Городоцького району Львівської області) стало адміністративним центром округу, а не м. Рудки (нині – місто Самбірського району Львівської області). Свою позицію І. Томус аргументував тим, що Комарно знаходиться в центрі групи сіл, які мають створити окремий округ, воно має давню історію та розвинені торговельні відносини [58, с. 604].

У Палаті послів 4 червня 1867 р. виступив І. Гушалевич, заявивши, що поляки продовжують наступати на національно-культурні права місцевого українського населення. Як приклад, він назвав новий шкільний закон, прийнятий Галицьким сеймом 1867 р., де, по суті, не було гарантовано право навчання в краї “руською”, тобто українською мовою [58, с. 98; 170, с. 2; 351, с. 82]. Проти І. Гушалевича рішуче виступили представники групи *gente Rutheni, natione Poloni* С. Савчинський і Ф. Баревич, де останній заявив, що він “русининь тѣломъ и душѣвъ” і русинів повністю влаштовує стан справ у Галицькому сеймі та зміст законів, які той прийняв [232, с. 2].

Протягом 1867 р. внаслідок досягнення домовленостей уряду з угорцями відбувалася юридична підготовка до закріплення рішення про узаконення дуалістичної монархії. Законодавчим обов’язком Палати послів була підготовка та обговорення конституції, тому в парламенті разом з комісіями карних справ та віросповідання було створено конституційну. Членом відділу був І. Гушалевич, який одним з перших заявив про необхідність закріплення принципу рівноправності крайових мов. Однак проти цього рішуче виступили поляки, висловивши вимогу розширення прав крайових сеймів, у т. ч. Галицького сейму, сподіваючись зміцнити свої політичні позиції на місцевому рівні, що зразу ж заблокували австро-німецькі ліберали [233, с. 1].

І. Гушалевич подав інтерпеляцію до уряду, яку зачитав секретар 3 жовтня 1867 р на засіданні Палати послів. У запиті, зокрема, говорилося, що

в Галичині польська мова поступово витіснила “руську” (українську) та німецьку мови з початкових і середніх шкіл. Депутат поставив перед урядом питання: чи відомо йому про реальний стан справ у краї, чи планує він щось робити і “взяти русинівъ въ оборону”, тобто захищати права русинів на національно-культурний розвиток. Інтерпеляцію підписали інші депутати парламенту, серед яких І. Гушалевич був єдиним русином, а всі решта – австро-німецькі ліберали [58, с. 708–710; 171, с. 2].

Відповідь на інтерпеляцію дав міністр культури і просвіти Леопольд фон Гаснер 27 лютого 1868 р. Згідно законів в Австро-Угорщині, повідомив він, шкільні ради були повністю підпорядковані намісництву краю. Це означало повну і категоричну відмову правлячої австрійської верхівки в допомозі русинам у боротьбі проти полонізації краю [65, с. 2068 – 2069; 234, с. 1]. Крім того, поляки вирішили посилити свій вплив у Палаті послів і для цього уклали угоду з австро-німецькими лібералами в кінці жовтня 1867 р. Як наслідок, І. Гушалевич залишився зовсім без союзників у рейхсраті (всі інші українські послі від початку каденції в 1867 р. входили до складу Польського кола) [235, с. 1].

Зразу ж після подання інтерпеляції І. Гушалевич 14 жовтня 1867 р. виголосив промову, що стосувалася проблеми формування Галицького сейму на становій основі, за куріями, співвідношення між якими він вважав явно несправедливим. На думку депутата, розмір сплачених податків селянами не відповідав кількості мандатів. Спираючись на законодавство та враховуючи практику розподілу мандатів між куріями в інших коронних краях, до Галицького крайового сейму, в його розумінні, мали входити 99 представників від четвертої, селянської курії, натомість було тільки 74. Як наслідок, русини, абсолютну більшість яких становили селяни, не мали повноцінного представництва в парламенті [58, с. 914, 915].

29 травня 1868 р. в Палаті послів було зареєстровано законопроект про проведення безпосередніх виборів до парламенту, проти чого категорично виступили поляки і представники коронного краю Тироль, оскільки тодішній

політичний розклад в парламенті повністю їх задовільняв. У випадку проведення виборів до Палати послів результат було важко передбачити в округах з переважаючим українським населенням. Однак питання про реформування виборчого законодавства до парламенту фактично не зникало з порядку денного рейхсрату, але в наступні п'ять років постійно викликало спротив з боку польського політикуму [225, с. 1].

Періодично галицькі газети робили для населення своєрідні звіти про роботу парламенту, насамперед, участь у його засіданнях послів-русинів. Так, неодноразово згадуваний русофільський часопис “Слово” у Львові писав, що з 20 травня 1867 р. до 24 червня 1868 р. Палата послів провела 134 засідання, а Палата панів – 51. Результатом роботи послів у вказаний період, за інформацією газети, стали 57 законів, підписаних Францом Йосифом I [236, с. 1].

22 січня 1870 р. І. Гушалевич виголосив емоційну промову про шкоду нової конституції для анціонального руху русинів, що одночасно була адресою до Франца Йосифа I. “Кажеться даже, – наголошував він, – что райхсратъ и правительство стараются забыть, что Востояная Галиция заселена $2\frac{1}{2}$ міліонами руськихъ жителей” [66, с. 164–167; 237, с. 1]. 28 січня 1870 р. депутат знову взяв слово, оскільки напередодні польський представник К. Грохольський заявив, що заяви І. Гушалевича не відповідають дійсності. У такій ситуації, заявив І. Гушалевич, русини Галичини, за посередництва депутатів українського представництва та самостійно, надіслали до Палати послів більше 500 петицій проти окремих пунктів конституції. Щоправда, головними вимогами далі залишалися створення шкіл з українською мовою викладання та ревізії державними органами шкільних законів, прийнятих місцевою адміністрацією. Промова І. Гушалевича викликала незадоволення з правого боку Палати послів, де сиділи поляки, та вигуки схвалення “Браво” з лівого, де знаходилися австро-німецькі ліберали [66, с. 282, 283].

31 березня 1870 р. 30 депутатів Польського кола, на знак протесту проти проведення виборчої реформи, склали свої мандати, серед яких були русини І. Боднар та І. Томус [66, с. 973–974]. У відповідь на дії українських представників І. Гушалевич на засіданні Палати послів відкрито заявив: “Я знаю, що в інтересах мого народу, до якого я належу, а також в інтересах моєї фракції в сеймі, яка там в меншості, діяти та зберегти свій мандат в рейхсраті” (*пер. з нім. Д. К.*) [66, с. 974].

Упродовж цілої другої каденції парламенту 1867–1870 рр. проходила постійна боротьба між австрійським урядом та діячами чеського національного руху. Останні вимагали перетворення дуалістичної Австро-Угорської монархії в триалістичну – австро-угорсько-чеську [238, с. 1]. Загострення внутрішньополітичної ситуації призвело до того, що імператор 21 травня 1870 р. розпустив парламент [239, с. 1]. Українське представництво в особі І. Гушалевича підтримувало уряд, тоді як депутати І. Томус та І. Боднар, що входили до Польського кола, навпаки, виступили до нього в опозиції. Це засвідчило, що в тогочасному національному русі Галичини існували різні ідейно-політичні орієнтації, а процес національної самоідентифікації місцевих русинів був складним і неоднозначним.

Третю каденцію парламенту було відкрито 27 вересня 1870 р., але засідання довелося перенести на два місяці до 7 листопада 1870 р. у зв’язку з тим, що чехи не приїхали до Відня. Ця каденція 1870–1871 рр. виявилася найкоротшою за тривалістю за весь час існування рейхсрату. Водночас вона стала невдалою для українського представництва, що за весь час не виголосило жодної промови та не було обрано до жодної з комісій парламенту. Усі русини в парламенті від Галичини, в т. ч. троє селян – М. Демків, В. Цалковський та І. Боднар, крім А. Яновського, вступили до Польського кола [193, с. 1; 194, с. 1]. Причина вступу груп українських депутатів до польської парламентської фракції, на наш погляд, крилася в надто низькому рівні національно-політичної свідомості послів та сильному впливі на суспільне життя у Східній Галичині польського чинника. Крім

того, депутатів обирав Галицький сейм, де більшість традиційно становили поляки. Очевидно, що польські політики обирали до парламенту русинів, які були більш схильні до співпраці з ними.

У ситуації, коли українські депутати відзначалися особливою пасивністю на парламентській арені, ініціативу в боротьбі за політичні права русинів взяла на себе “Руська рада” – русофільське товариство, засноване у Львові в 1870 р. У статуті новоствореної політичної організації було закріплено положення про ревізію виборчого законодавства та підтримку в законодавчому оформленні безпосередніх виборів до рейхсрату [5, арк. 1]. Наступним кроком “Руської ради” стало подання в березні 1871 р. на розгляд парламенту петиції. У документі, що акцентував увагу на тривалій історії “русского” народу, було зазначено основні віхи історичного розвитку русинів-українців, починаючи з утворення Київської Русі в IX ст. Закінчувалася петиція вимогою проведення безпосередніх виборів до Палати послів та дотримання положень “жовтневого диплому” 1860 р. в частині забезпечення рівноправного розвитку всіх народів монархії, включаючи місцевих русинів. Після обговорення вимог петиції в Палаті послів її передали на розгляд імператору [5, арк. 3, 5, 9(а) зв.; 195, с. 1–2.].

Поступово в газеті “Слово” дедалі більшою мірою проявлялося незадоволення роботою українського представництва та в цілому австрійського парламенту. “Для насъ райхсратъ, – зазначалося в газеті “Слово”, – не представляеть якого то особого и важного интереса. При своемъ настоящемъ составѣ, съ своимъ искуснымъ большинствомъ, съ своими традиціональними предрозсужденіями райхсратъ, который долженъ битъ олицетворениемъ найвысшого закона, защитой государственной идеи и средоточіемъ всѣхъ лучшихъ сымъ, совсемъ не исполниль своей задачи” [196, с. 1]. Така реакція на парламент початку 1870-х рр. цілком справедлива, оскільки продуктивну роботу над прийняттям законів у Габсбурзькій монархії фактично витіснила боротьба за першість між політичними фракціями.

Враховуючи, що місцеві сейми на початку 1870-х рр. продовжували свою роботу та мали змогу в найкоротші терміни знову вибрати депутатів, імператор одразу ж скликав наступну, четверту каденцію парламенту, яка розпочала свою роботу 27 грудня 1871 р. та тривала до 24 квітня 1873 р. Українське представництво в кількості чотирьох депутатів (М. Кашевко, Й. Завадовський, І. Боднар та А. Яновський) відзначилося більшою активністю, ніж під час попередньої каденції, коли воно налічувало чотири чол. [40, с. 25, 95, 102, 232].

Депутат М. Кашевко, займаючи посаду радника суду в Старих Кутах і будучи досить освіченою людиною, тричі обирався секретарем Палати послів – у грудні 1871 р., березні 1872 р. та січні 1873 р. [67, с. 12, 308; 68, с. 1108]. Крім того, 5 березня 1872 р. він став членом комітету, що займався контролем підписів на державних біржових деклараціях. 21 квітня 1873 р. М. Кашевко та греко-католицький священник Й. Завадовський разом з усіма польськими депутатами відмовилися від своїх мандатів у знак протесту проти виборчої реформи до Палати послів. З особливою рішучістю Польське коло, разом з українськими депутатами, які входили до нього, виступало проти проведення безпосередніх виборів в Австро-Угорщині в 1873 р. [67, с. 309; 68, с. 1826].

А. Яновський подав петицію до фінансової комісії 23 квітня 1873 р., в передостанній день роботи парламенту, про грошове забезпечення греко-католицького духовенства та можливості його збільшення. Депутат від Буковини Костянтин Томащук (голова комісії) відповів, що гроші в бюджеті закладено в повній мірі на всі греко-католицькі деканати Галичини з річною зарплатою священника в розмірі 315 з. р. Після цього А. Яновський заявив, що буде голосувати за прийняття звіту фінансової комісії та надіється на його виконання галицькою крайовою адміністрацією. Це був єдиний виступ українського представника в четвертій каденції 1871–1873 рр. [68, с. 1869–1871].

Під час цієї каденції від Галичини вперше було обрано відразу двох депутатів-русинів до складу щорічної делегації від австрійського рейхсрату для проведення спільних нарад з представниками парламенту від угорської частини монархії. Такими депутатами стали І. Боднар та А. Яновський. На практиці тільки цим обранням відзначився в роботі парламенту І. Боднар, що, по суті, не проявляв активної позиції на парламентській арені. У свою чергу, А. Яновський був обраний 17 січня 1872 р. 86 голосами до складу конституційного комітету [40, с. 25; 67, с. 82; 68, с. 1867].

У Палаті панів русинів протягом першої каденції парламенту 1861–1865 рр. представляв тільки один греко-католицький митрополит, який входив до парламенту як “віриліст” (тобто став депутатом автоматично, за посадою). Протягом 1861–1863 рр. парламентським послом був Григорій Яхимович, але він, з невідомих нам причин, практично не відвідував засідань парламенту, як і Галицького сейму, на що слушно звернув увагу львівський дослідник І. Чорновол [392, с. 54].

Після обрання митрополитом в 1864 р. С. Литвинович входив до вищої палати рейхсрату. Очевидно, депутати Палати панів високо оцінили роботу С. Литвиновича у фінансовій комісії Палати послів, де він був головою під час попередніх сесій. Як наслідок, посол був обраний до аналогічної комісії вже на другому засіданні третьої сесії першої каденції 16 листопада 1864 р. Пізніше, 22 травня 1865 р., він став членом комітету торгівлі та митних договорів. Результатом його роботи у згаданих відділах стали чотири виступи в Палаті панів, що стосувалися розподілу бюджету між різними міністерствами [30, с. 17, 38; 127, с. 7, 261].

Крім того, С. Литвинович з власної ініціативи подав одну петицію та взяв участь у дискусії під час засідань Палати панів. Петиція, яку депутат представив на розгляд верхньої палати 19 липня 1865 р., стосувалася встановлення залізничного сполучення між Львовом та Бородами (нині – районний центр Львівської області) з подальшим рухом поїзда до Чернівців. На думку С. Литвиновича, це мало сприяти кращому сполученню віддалених

регіонів з головним містом Галичини. Характерно, що Палата панів відразу та майже одногосно прийняла цю петицію [127, с. 695].

25 липня 1865 р. С. Литвинович під час дискусії в Палаті панів відстоював необхідність побудови залізничної колії між м. Кошице (нині – місто в Словацькій республіці) і м. Одербергом (місто в сучасній Німеччині) та введення в дію двох поїздів між м. Кошице та м. Еперіесом (нині – м. Пряшів Словацької республіки). Згаданий факт свідчить, що окремі русини в парламенті географічно виходили за межі проблем Галичини та брали участь у вирішенні інших питань загальнодержавного значення. З другого боку, м. Пряшів був одним з культурних центрів русинів, які проживали за межами краю в сучасній українській частині. Звідси випливає, що депутати цікавилися становищем русько-українського населення не лише безпосередньо Галичини, але й інших етнічних українських земель [127, с. 825–826].

С. Литвинович залишався депутатом Палати панів до своєї смерті в червні 1869 р., відповідно входив до верхньої палати, у 1864–1865 рр. та 1867–1869 рр. Протягом останніх років у парламенті 1867–1869 рр. він не виголосив жодної промови, проте був членом декількох комітетів. К. Левицький у своїй праці “Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів.” зазначив, що С. Литвинович самоусунувся з політики в 1866 р. через розчарування. Традиційно для парламенту С. Литвиновича було обрано до фінансової комісії, а також до комісій з питань законодавчого врегулювання шлюбу та шкільної освіти. Крім того, С. Литвиновича депутати обирали до комісії з врегулювання міжконфесійних проблем та до бюджетного комітету на 1868 р. В жодній з вище названих комісій С. Литвинович не проявив активності [45, с. 68; 364, с. 130–132].

Судячи з аналізу стенографічних протоколів Палати панів на початках її існування, в 1861–1873 рр., в ній не було прийнято висувати вимоги національно-культурного чи політичного розвитку для окремих народів. Більшість засідань проходили в зачитуванні параграфів майбутніх законів.

Протягом першої каденції 1861–1865 рр. цю функцію, як правило, виконував граф Лео Тун. Більшість депутатів Палати панів не відчували за собою особливої відповідальності, оскільки стали послами автоматично, без виборів, та часто прогулювали засідання з різних причин. Наприклад, часопис “Слово” в номері від 13 травня 1868 р. не без іронії писав, що Палата панів чисельно навіть зменшилася, бо вельможі не хочуть сидіти влітку в душному місті [172, с. 1–2].

Греко-католицькі митрополити не нехтували можливістю захистити права українського населення у вищих інстанціях монархії. Причини невідвідування засідань Палати панів, насамперед, були пов’язані з специфікою її роботи. Дуже багато засідань розпочиналися о 11 годині 40 хвилин та тривали не довго, в середньому, одну годину. Щоправда, бували і надзвичайно короткі засідання, наприклад, 22 грудня 1864 р. засідання тривало лише 10 хвилин. У палаті були перерви тривалістю один місяць і більше. Зрозуміло, що залишати свої важливі обов’язки на місцях заради декількох нетривалих засідань митрополити не могли і не завжди навіть мали бажання [127, с. 35].

Наступною причиною низької активності українського представництва в Палаті панів були досить великі періоди, коли не було обрано греко-католицького митрополита. Наприклад, Г. Яхимович помер в квітні 1863 р., а С. Литвинович пройшов обряд інтронізації аж у травні 1864 р., після чого зміг автоматично стати депутатом Палати панів. Подібна ситуація була з Й. Сембратовичем, який зайняв митрополичий престол у травні 1870 р., тоді як його попередник, С. Литвинович, помер майже рік тому, в червні 1869 р. Тому протягом 1861–1873 рр. були два періоди сукупною тривалістю майже два роки, коли русини не мали жодного представника в Палаті панів. Цікаво, що Й. Сембратович, обраний у травні 1870 р., спромігся приїхати до Відня аж 4 липня 1871 р. на 22-ге засідання Палати панів, а вже 11 липня каденцію було закрито, парламент розпущено. Упродовж четвертої каденції 1871–

1873 рр. він, з невідомих нам причин, не відвідав жодного засідання верхньої палати парламенту [32, с. 61; 129, с. 377; 39].

Таким чином, скликання рейхсрату в 1861 р. ознаменувало собою відродження парламентаризму в Австрійській імперії та поступове повернення до лібералізму. Діячі різних національних рухів багатонаціональної монархії отримали можливість брати участь в управлінні імперією, у вирішенні власних проблем на найвищому рівні. Це, в свою чергу, сприяло тимчасовій стабілізації ситуації всередині монархії та зміцненню авторитету династії. Поступово більшість національно-культурних і політичних діячів, у тому числі українських, почали висувати нові вимоги перед владою. Для того, щоб запобігти черговій внутрішньополітичній кризі, було запроваджено у 1873 р. безпосередні вибори до Палати послів.

Русько-українські діячі, для яких була характерна фанатична відданість Габсбургам, у відновленні парламенту побачили можливість заявити на цілу імперію про свої проблеми. Вони були переконані, що головною перешкодою для вільного розвитку національно-культурного життя русинів Галичини була польська адміністрація краю. Саме з цим була пов'язана досить велика кількість виступів у парламенті окремих членів українського представництва – С. Литвиновича, М. Куземського, А. Юзичинського, І. Гушалевича та ін. Водночас малоосвічені селяни (І. Боднар, М. Ковбасюк, І. Карпинець та ін.) часто були безмовними спостерігачами подій у рейхсраті. Щоб частково залучити їх до парламентського життя, греко-католицький єпископ С. Литвинович взяв на себе обов'язки керівника та перекладача в 1861–1864 рр.

Протягом першої каденції 1861–1865 рр. русини примусили уряд враховувати їх думку та домоглися дозволу подавати заяви в суди Галичини рідною “руською” (українською) мовою. Своєю політичною стратегією українське представництво обрало союз з австро-німецькими лібералами. Окремі депутати (І. Гушалевич, А. Яновський) залишилися вірні обраному

курсу протягом наступних каденцій аж до 1873 р. Поряд з тим частина послів (І. Боднар, М. Кашевко, Й. Завадовський та ін.), входила до Польського кола та нерідко підтримувала закони, які шкодили українському народу.

Протягом першого періоду в діяльності відновленого парламенту в 1861–1873 рр., за який відбулося чотири каденції, русини були обрані Галицьким сеймом до Палати послів 27 разів. Водночас до Палати панів автоматично потрапили греко-католицькі митрополити п'ять разів (Г. Яхмович, С. Литвинович – двічі та Й. Сембратович – двічі). Чисельний склад Палати послів налічував 24 депутати, а Палати панів – три, оскільки І. Боднара обирали тричі, А. Яновського – двічі. Отже, всього русинів Галичини в парламенті протягом згаданого періоду було 26 депутатів (С. Литвинович – був єдиним депутатом обох палат).

У парламенті українське представництво в досліджуваний період ставило насамперед вимоги вільного національно-культурного розвитку рідного народу, забезпечення соціально-економічного добробуту для населення тощо. За нашими підрахунками, протягом 1861–1873 рр. русини виголосили 31 доповідь, подали три інтерпеляції та дві петиції. Найактивнішими в цій сфері виявилися депутати С. Литвинович – 13 виступів, А. Могильницький – шість виступів та І. Гушалевиц – п'ять виступів та одна інтерпеляція.

[5, 22, 24, 25, 26, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 125, 126, 127, 129, 170, 171, 172, 176, 178, 180, 185, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 204, 213, 215, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 268, 269, 270, 271, 272, 274, 282, 293, 297, 302, 304, 306, 334, 341, 346, 349, 352, 358, 359, 362, 364, 367, 371, 372, 375, 379, 385, 387, 389, 392, 393, 400, 403, 407, 414].

РОЗДІЛ 3.

Українські депутати Галичини в рейхсраті у 1873–1885 рр.

3.1 Парламентські вибори в Галичині 1873 і 1879 рр. та участь у них українського населення

Вагомим поштовхом для розвитку парламентаризму в Австро-Угорській монархії став новий виборчий закон, підписаний Францом Йосифом I 2 квітня 1873 р. З травня того ж року почалася активна передвиборча кампанія. Зокрема, відбулося створення передвиборчих органів, які мали займатися організацією виборів. У Галичині виникло три комітети: Виборчий комітет русофільської організації “Руська рада”, польський Центральний виборчий комітет (Centralny Komitet Wyborczy) та Виборчий комітет євреїв Галичини (“Wahlkomitee der Juden Galiziens”). “Руська рада”, заснована в 1870 р. у Львові, стала керівником передвиборчої гонки головним чином для русофілів. Народовці ж не мали власного куратора (керівні функції в переговорах з русофільськими діячами виконувало народовське товариство “Просвіта”) та пішли на вибори трьома способами: самостійно; з допомогою поляків; у складі передвиборчих списків русофілів [197, с. 1–2; 157, с. 1–2].

Проголошення прямих виборів до Палати послів парламенту, насамперед, сприяло консолідації в середовищі українського, польського та єврейського суспільно-політичних рухів Східної Галичини. Суть прямих виборів полягала в тому, що депутатів рейхсрату обирало населення в чотирьох куріях, а не послы Галицького сейму. Польський Центральний виборчий комітет сформував у травні 1873 р. комісію з 20 членів, 11 з яких безпосередньо займалися організацією передвиборчої кампанії у Східній Галичині. Ініціатива поляків підштовхнула русофільське товариство “Руська рада” зайнятися, у свою чергу, активною підготовкою до виборів та фактично очолити український національний рух. На початку червня 1873 р. у Львові зібралося близько 60 членів товариства, які мали на меті організувати

агітацію в різних повітах краю та призначити відповідальних осіб для кожного виборчого округу [197, с. 1; 157, с. 2].

Коломийська газета “Русская рада” писала, що поляки почали завчасно готуватися до виборів після створення в травні 1873 р. Центрального виборчого комітету до здобуття мандатів законними і незаконними (підкуп, фальсифікація бюлетенів тощо) способами. Зокрема, редакція русофільського часопису закликала селян вибирати з-поміж себе “правыхъ, честныхъ, твердыхъ выборцѣвъ, такихъ, що и за тисячи не продалибы свого роду, свого руського имени, своеи совѣсти”. Газета, виходячи насамперед із соціальної структури українського населення Галичини з переважаючою часткою селянства, орієнтувалася на їх підготовку до двохступневих виборів у четвертій курії [211, с. 75–76].

З травня 1873 р. почалася активна передвиборча діяльність у Східній Галичині. Головною політичною темою того часу було співвідношення національно-політичних сил у краї, вирішення питання, з ким підуть на вибори євреї – з русинами чи з поляками. Судячи із статей на сторінках русофільської газети “Слово”, інтрига зберігалася до самих виборів у жовтні 1873 р. Євреї почергово схилялися до співпраці то з однією, то з іншою стороною, нерідко маніпулюючи на цьому ґрунті та шукаючи для себе найоптимальніший варіант ведення передвиборчої боротьби [157, с. 1]. Наприкінці травня 1873 р. керівництво русофільської “Руської ради” у газеті “Слово” заперечило факт домовленості з євреями та звинуватило віденський часопис, назва якого не була вказана, в поширенні неправдивої інформації. У статті, зокрема, зазначалося, що союз русинів і євреїв тривожить поляків, оскільки єврейське населення згуртоване та проголосує так, як скажуть йому рабини. Водночас поляки погрожували антиєврейськими виступами, якщо б євреї “ішли на выборы з москалефілами” і “тим отстрашили єврейській комитетъ отъ явной оппозиціи противъ Поляковъ” [199, с. 1].

Однак уже на початку червня 1873 р. виборчий комітет євреїв Галичини (“Wahlkomite der Juden Galiziens”), утворений напередодні виборів

товариством “Шомер Ізраїль”, поширював листівки із закликом, що до парламенту має бути обраний єврей, а якщо не представник єврейського народу, “то он долженъ старатися дабы избранъ был Русскій, а не Полякъ” [157, с. 1]. Отже, євреї Галичини закликали своїх політиків підтримати українських кандидатів в тих округах, де самі не мали можливості здобути перемогу. У черговому випуску газети “Слово” в липні 1873 р. політична ситуація навколо передвиборчої боротьби була названа “угодовими комедіями “Шомер Израеля”, оскільки русини стверджували, що не уклали жодної угоди з євреями про спільну передвиборчу кампанію. Навіть до початку виборів наприкінці жовтня 1873 р., судячи з матеріалів преси, не було зрозуміло, чи відбудеться політичний союз між євреями та поляками або русинами [158, с. 1].

Однак на парламентських виборах 1873 р. єврейське політичне товариство пішло на угоду з русофільською “Руською радою”. Основна причина угоди крилася в тому, що напередодні виборів євреї не змогли укласти взаємовигідний союз з поляками, тому, щоб провчити польський політиків, домовилися з русинами. Русофільсько-єврейський передвиборчий союз у 1873 р. підтверджували авторитетні народовські діячі К. Левицький та О. Барвінський. Так, у спогадах О. Барвінський зазначав, що “були послами від 1873 р. в Државній раді т[ак] зв[ані] “старорусини”, що ввійшли там з підмогою спілки “Русской рады” з жидівським товариством “Schomer Israel” [311, с. 114]. У свою чергу, К. Левицький слушно зауважив: “Виборчу акцію провадила тоді “Рада руска” в порозумінню з жидівською організацією “Шомер Израель, але населенне не було підготовлене до такого компромісу, то наші виборці радше ішли з Поляками, як з Жидами, наслідком чого приходило до розбивання голосів на користь Поляків” [364, с. 135].

У Галичині в середовищі місцевої української інтелігенції запровадження прямих виборів до парламенту було сприйнято неоднозначно. Зокрема, противником реформи був відомий громадсько-політичний діяч, греко-католицький священник з с. Шельпаки (нині – село Підволочинського

району Тернопільської області) Степан Качала. Він у додатку до народовського журналу “Правда” в 1873 р. опублікував брошуру “Безпосередни выборы до Рады державной і Русини”, де висвітлив неефективність виборчого закону для українського національного руху. Зокрема, автор зазначав, що виборча реформа потрібна була тільки австро-німецьким лібералам. “Русини зъ антипатіи до Пôляковъ готові такожъ лучити ся съ Нѣмцями, щобы тôлько первымъ яку шкоду нанести; однакъ недобачають, що на тôмъ терпить справа Славянъ, а такожъ ихъ власна” [318, с. 4, 11]. М. Драгоманов у спогадах зазначав, що позиція С. Качали не викликала особливу підтримку в середовищі народовців [312, с. 91].

Особливу увагу в своїй брошурі С. Качала приділив федералістичним поглядам як єдино правильному шляху розвитку українського національного руху. Він прямо писав: “Партія та “федералистôвъ польскихъ и рускихъ” числить нынѣ меже собою знатныхъ и вольномыслящихъ мужей, якъ князя Юрія Чарторійского, Смольку, Смаржевского и іншихъ такъ въ соймѣ якъ по-за соймомъ. Жичити собѣ и пôдмагати тôлько належить, щобы партія та скоро прійшла до сили и до бôльшости въ соймѣ, а она сама выступить съ загодженемъ справи руской. То есть одна дорога, которою до справедливости дôйти можемъ. Коли противно будемо поступати, се есть, дорогою дотеперѣшнѣи политики, то и Поляки поступованъя свого къ намъ незмѣнятъ” [318, с. 14]. Будучи прихильником польсько-українського порозуміння, С. Качала вважав, що всі домагання русинів у сфері національно-культурного розвитку можна задовольнити в результаті взаємовигідного союзу з поляками.

До обговорення брошури С. Качали долучилася газета “Слово”, надрукувавши в 1873 р. дві анонімні статті. Перша пояснювала погляди С. Качали у виключно негативному світлі, а друга – в більш позитивному. Особливій критиці були піддані федералістичні погляди політика, водночас зверталася увага на приналежність діяча до народовців. Ця дискусія в пресі, насамперед, була виявом ідейної боротьби між русофілами, що в 1873 р.

зберігали свою першість у політичному житті Галичини, та молодшим поколінням українофілів-народовців. Жвава дискусія на сторінках газети “Слово” стала причиною публікації С. Качалою в 1873 р. ще однієї брошури – “Политика русинѡвъ”, де політик роз’яснював свої погляди та по пунктах відповів опонентам з русофільського табору [132, с. 2; 133, с. 1].

У новій праці С. Качала, насамперед, зазначав, що “брошура “Безпосередні выборы до Рады державной и Русины” була написана в тѡй цѣли, щобъ застановити-сь надъ нашою политикою, чи она добра чи мыльна, що тѡлько черезъ безсторонні розправи осягнути дало бы ся”. Політик ставить риторичне запитання, як може “Руська рада” співпрацювати з австро-німецькими лібералами, якщо вони добиваються підпорядкування церкви державі, впровадження цивільних шлюбів та ін., що в багатьох випадках суперечило політичній програмі русофілів. С. Качала прямо докоряв русофільським діячам, що були союзниками австро-німецьких лібералів у парламенті: “Видимо: вѣрноконституційный либерализм – то безрелигійнѡсть, то безбожнѡсть, то самъ атеизмъ. Справдѣ годно, абы Рада Русская, на переду которой стоятъ катол. священники, вела нарѡдъ рускій вѡ обятія того либерализма” [319, с. 1, 19].

С. Качала запропонував, на його переконання, ефективнішу програму розвитку “української громади”, ніж русофіли, покладаючи в її основу основні ідейні засади народовців. Серед народовських вимог було звернуто увагу на постулати національної єдності (соборності) обабіч австро-російського кордону – австрійських русинів і “малоросів” під владою російського царизму, а також необхідність українського національного усвідомлення широких народних мас зусиллями передової інтелігенції: “... Єсмо частиною 15-миліонового народу мало-русского, ѡдрубного акъ ѡдъ Полякѡвъ, такъ и Россіянь. Громада тая дѣломъ и словомъ стає вѡ оборонѣ правъ народа, старає ся черезъ просвѣту на народнѡмъ языцѣ піднести нарѡдъ, абы тойже бувъ вѡ станѣ заняти приналежне ему мѣсце межи народами австрійскими и народами славянскими. Цѣлію бо тои громады

есть: самостойность народности мало-русской въ добровольной связи народѡвъ австрійскихъ и славянскихъ на пѡдставѣ автономіи въ этнографическихъ границахъ” [319, с. 17, 18].

У Галичині серед українського населення під час передвиборчої кампанії в травні–жовтні 1873 р. поширювалися листівки з агітаційними текстами та закликами брати участь у виборах. “Любезный русскій народе! Цѣсарь твой Франць Іосифъ яко отець всѣхъ народовъ хоче твоего добра и щастя. Онъ давъ тѣбе право, чтобы ти себѣ выбиравъ заступниковъ до рады и сейму”. Листівка звертала увагу українського виборця, що до 1873 р. в парламенті був тільки один “щирий русинъ” А. Яновський, але русини потребують більше заступників [6, Арк 22]. Отже, “Руська рада” розуміла необхідність збільшення чисельності українського представництва в парламенті за рахунок людей з політичним досвідом та громадянською позицією.

У середині вересня 1873 р. офіційно було оголошено дати проведення виборів до австрійського парламенту. Для селян (IV курія) – 17 жовтня, міщан (III курія) – 23 жовтня, купців (II курія) – 27 жовтня та для землевласників (I курія) – 29 жовтня. У свою чергу, для найбільшої, сільської курії (четверта) “правибори”, коли сільські громади обирали з-поміж себе представників на участь у виборах, припали на 5 жовтня 1873 р. [151, с. 2; 198, с. 1].

Перед “правиборами” “Руська рада” як керівник виборчого руху русинів звернулася в 1873 р. з відозвою до населення. “Памятайте, що Вы Русини, – наголошувалося у відозві, – и що Вашимъ послѣдникомъ судилося Русинами остатись. Выбирайте всѣ одного (кандидата – *Д. К.*), а каждый Вами русскій посоль будетъ дорожити честію заступати свою родну братію” [216, с. 1]. Українських виборців просили не забувати легітимаційні картки (вони надавалися всім виборцям сільських виборчих округів на “правиборах”), а також лідери “Руської ради” наголошували, що голосування обов’язково проходить у присутності членів комісії, а картка слугувала

підтвердженням правомірності участі у виборах. Загалом “Руська рада” висунула свої кандидатів у 20 сільських округах Східної Галичини [276, с. 1].

Результатом виборів у жовтні 1873 р. стало обрання до парламенту 15 депутатів, висунутих “Руською радою” кандидатів (*Див.* Додаток Г): Гнат Галька, Амвросій Яновський, Антоній Юзичинський, Йосиф Красицький, Лук’ян Криницький, Гаврило Крижанівський, Іван Наумович, Іван Озаркевич, Антоній Петрушевич, Теофіл Павликов, Яків Шведзицький, Олексій Заклинський, Василь Ковальський, Федір Гайдамаха та Юліан Геровський.

Порівнюючи з попередньою каденцією 1871–1873 рр., де русини мали лише чотири мандати, це був беззаперечний успіх українського національного руху. Серед п’яти депутатів “Руської ради”, що програли вибори, були Антоній Добрянський, Іоан Константинович, Володимир Бучацький, Віктор Жегестовський та Еміль Черевунчакевич [276, с. 1]. На наш погляд успішне закінчення виборчої кампанії для русофілів криється в союзі з євреями та недооцінці поляками небезпеки від співпраці русько-єврейського союзу. Крім того, проведення перших прямих виборів до Палати послів відбулося за активної участі українського селянства, яке вчерговий раз поклало на парламент надії на швидке покращення життя.

Водночас важко визначити всіх кандидатів русинів, які в 1873 р. програли вибори у своїх округах. На сьогодні чи не єдиним джерелом для з’ясування цього питання залишаються тогочасні періодичні видання, що, як правило, згадують імена тільки переможців виборчої кампанії. Однак самостійно балотувалися в депутати русофіли Діонісій Кулачковський та Климентій Ганкевич, яким газета “Слово” висловила подяку за зняття своїх кандидатур у жовтні 1873 р. та підтримку ставлеників “Руської ради”. Водночас народовець С. Качала пішов на вибори 1873 р. за підтримки польського Центрального виборчого комітету, хоча звертався до “Руської ради”, щоб його висунули кандидатом в одному з виборчих округів Галичини, але отримав категоричну відмову [217, с. 1–2].

Під час парламентських виборів нерідко відбувалися локальні конфлікти між русинами та поляками. Найодіозніший з них відбувся в окрузі Бережани – Рогатин – Підгайці, де кандидатом був русофіл Т. Павликов. Його противник Франц Лукасевич – повітовий суддя, поляк за національністю – в повній мірі використав своє службове становище. Він особисто брав участь у політичному тиску на українських селян та арешті тих, хто голосував за Т. Павликова, причому домігся, при підрахунку голосів, визнання недійсними в другому колі (перше закінчилося однаковим результатом для обох кандидатів) 26 “карток” (бюлетенів) через нібито помилки в написанні прізвища українського кандидата. Замість “Павликов” малоосвічені селяни писали “Павлик”, “Павликовський” і т. п. Переможцем парламентських виборів в окрузі 17 жовтня 1873 р. офіційно було проголошено Ф. Лукасевича [212, с. 1–2].

У такій ситуації, зважаючи на явні порушення з боку поляків, “Руська рада” звернулася до намісника краю, обов’язком якого, згідно конституції, було переглядати в разі потреби результати виборів у Галичині та затверджувати обрання кожного депутата. Намісник Агенор Голуховський 3 листопада 1873 р. під тиском русофільської інтелігенції та, можливо, побоюючись Відня прийняв рішення, що депутатом має стати Т. Павликов, а щодо повітового судді Ф. Лукасевича доручив вищому крайовому суду провести внутрішнє дисциплінарне розслідування [200, с. 1].

Однак проблеми з визнанням обрання Т. Павликова депутатом виникли на засіданнях парламенту. 28 лютого 1874 р. секретар Палати послів оголосив про початок спеціальних дебатів над визнанням вибору українського депутата (посли, вибори яких пройшли без проблем, визнавалися автоматично). Першим з аналізом виборів в окрузі Бережани – Рогатин – Підгайці виступив поляк К. Грохольський, не погодившись із результатами підрахунку голосів у другому колі. Він апелював до виборчого закону, за яким комісія може не зараховувати бюлетені, де чітко не визначено особу кандидата. На думку польського депутата, записи у

виборчих картках “Павлик, Павликовський тощо” не можна зараховувати на користь Т. Павликова. Як висновок, К. Грохольський просив легітимаційний комітет Палати послів визнати обрання Т. Павликова недійсним [70, с. 764, 766–767].

У свою чергу, депутат Польського кола, представник генерації “русини польської нації” Ю. Черкавський заявив: “Я русинь, но я не могу мѣшатись съ партією, которая не есть русской. Павликовъ не есть Павликовъ, а Павликъ, такъ звался его пок. отецъ, такъ и онъ звался, пока не узналъ за добре уподобити свое имя Горчакову и Суворову”. Заява, що Т. Павликов змінив прізвище з “Павлик” на “більш російське”, в розумінні Ю. Черкавського, шкодила репутації патріота Австро-Угорщини та дискредитувала українське представництво [70, с. 771].

На захист Т. Павликова виступили з промовами русини Ю. Геровський та В. Ковальський. Ю. Геровський закликав всіх послів голосувати за визнання депутатського мандату Т. Павликова. Хотілося б відзначити рівень підготовки до парламентських дебатів В. Ковальського, який під час доповіді використав виписки з навчальних закладів, де навчався Т. Павликов. Депутат зазначав, що “в 1821 р. народився Теофіл Павликов в Бережанах; в бережанській метриці він був записаний як Павликов, як Павликов ходив до школи. Він відвідував Бережанську гімназію і його ім’я у всіх документах Павликов”. Це підтверджувало, що український депутат завжди мав прізвище “Павликов” та ніколи його не змінював [70, с. 772; 399, с. 180].

З приводу визнання вибору Т. Павликова виступав також чеський депутат Юліус Ганіх, заявивши, що під час розгляду питання визнання вибору українського представника не прозвучало жодних переконливих аргументів проти. Враховуючи той факт, що вибір Т. Павликова визнав дійсним намісник Галичини, чех не бачив підстав не визнавати Т. Павликова депутатом Палати послів австрійського парламенту. Характерно, що Ю. Ганіх в рейхсраті належав до клубу австро-німецьких лібералів, представники якого тісно співпрацювали з русинами [70, с. 769–770].

Протягом останніх каденцій парламенту в 1867–1873 рр. відбулася еволюція політики Польського кола. У 60-х рр. XIX ст. окремі депутати, переважно генерації *gente Rutheni natione Poloni*, заявляли, що тільки вони є справжніми представниками русинів Галичини в парламенті, починаючи з 1870-х рр. таких заяв стало набагато менше. З початку 1870-х рр. політична боротьба між русинами і поляками набула нових гострих форм. Розвиток українського руху, набуття досвіду парламентської боротьби політиками-русинами штовхало діячів польського табору до використання нових методів боротьби, які нерідко виходили за рамки закону. Це підтверджує випадок з визнанням вибору Т. Павликова, коли відбулося свідоме перекручування фактів та введення в оману депутатів парламенту.

Газета “Русская рада” набагато докладніше описала виборчі махінації 1873 р. Згідно поданої інформації, найбільше зловживань відбувалося в сільських округах під час “правиборів”. Зокрема, в Скалатському повіті війти сіл отримали листи з наказом приховати дату “правиборів”, щоб якнайменше українських селян про них дізналися і відповідно не могли взяти участь. Крім того, після прибуття урядовців війти зобов’язувалися таємно скликати місцевих лояльних до поляків жителів та між ними визначити виборців [220, с. 156–157].

Під час виборів у сільських округах поширеним був підкуп виборців. Газета “Русская рада” наводить приклад селянина Стефана Давидяка, якого дорогою на виборчу дільницю фізично примусили взяти 30 з. р., щоб він не голосував за В. Ковальського. Однак виборець демонстративно віддав гроші голові комісії та проголосував на власний розсуд. Ціна одного голосу, за даними часопису, варіювала від 10 до 50 з. р. У статті із захопленням повідомлялося про перемогу на виборах в окрузі Стрий – Миколаїв – Дрогобич В. Ковальського, який здобув 447 голосів з 559 можливих (80%) [221, с. 157–158].

У коломийській газеті “Русская рада” наводився інший приклад зловживань. У містечку Кулик біля Жовкви, де на 1235 русинів та 157

поляків виборцями, тобто учасниками другого етапу виборів, стали поляки та євреї і тільки один русин Петро Породка. Він на виборах разом з двома іншими виборцями-русинами з навколишніх сіл біля містечка Кулик не віддали жодного голосу руському кандидату А. Яновському. Редакція наголошувала, що “изъ целой русской парафіи Куликовской, котра числить 2.421 РусинѠвъ разомъ, не получилъ нашъ русскій посоль, ани одного голоса. Для того и КуликѠвски Русины не мають десь свого заступника въ Вѣдни. Я записую тое въ “Русской радѣ” для того, абы русскіи мѣщане изъ Куликова и господари изъ Надыча и Гребенець довѣдалися, що ихъ выборць не трималися съ Русинами купы”. З цього повідомлення випливало, що однією з причин невдач в окремих округах, поруч зі зловживанням поляків, була слабка самоорганізація русинів [222, с. 158].

Результатом виборчої кампанії стало обрання 15-ти кандидатів “Руської ради” та С. Качали, який брав участь у виборах як ставленик польського виборчого комітету. Загалом українське представництво Галичини в Палаті послів 1873–1879 рр. нараховувало 16 мандатів, що становило 4,53% від усього складу австрійського парламенту.

Другі прями вибори до австрійського парламенту імператор призначив на червень-липень 1879 р., після закінчення попередньої каденції 1873–1879 рр. У травні 1879 р. почалася активна передвиборча кампанія в Галичині, для якої були характерні певні особливості. По-перше, поляки та євреї швидко домовилися між собою та створили “Польсько-жидовський комітетъ”, що займався організацією виборів. По-друге, передвиборча кампанія 1879 р. у Галичині відзначилася махінаціями та скуповуванням голосів, ціна доходила до 50 з. р. Незважаючи на прийнятий ще 17 грудня 1868 р. закон про арешт від одного до шести місяців за скуповування голосів, фінансові зловживання на виборах не припинилися. Причину цього вбачаємо в тому, що підкупом та махінаціями займалися політики, які мали з польською адміністрацією Галичини, по суті, спільні інтереси – перемога на

виборах поляків будь-якими методами, включаючи незаконні [223, с. 1; 201, с. 1; 19, Арк. 2 зв].

Організацією виборів серед русинів знову, як і в 1873 р., займалася “Руська рада”, використовуючи при цьому вже звичні методи політичної боротьби. Поширювалися агітаційні листівки та статті в пресі із закликами обирати чесного руського посла. Причому спостерігалася підтримка не всіх кандидатів загалом, як це було на попередніх виборах 1873 р., а кожного окремо з висвітленням чеснот політиків. Наприклад, в газеті “Слово” за 19 червня (1 липня) 1879 р. писалося: “Кто больше и съ лучшимъ успехомъ стараеся розказати о нашихъ желанїяхъ и кривдахъ передъ министрами и послами другихъ народностей и позискати ихъ благосклонность для нашего народа, якъ не крыл. Юзычинский? Кто боронилъ честь русскіхъ пословъ якъ не русскій посоль Красицкій?”. Отже, можна говорити про розвиток політичної технології, коли акцент робився на окремому кандидаті, на його здобутках та перевагах [12, Арк. 2; 187, с. 1].

“Руська рада” висунула своїх кандидатів у 19-ти виборчих округах Східної Галичини. Причому четверо з них вперше змагалися за мандат у третій міській курії: Лук’ян Криницький, Георгій Кмицкевич, Юліан Сембратович та народовець Михайло Димет. Водночас у сільських округах балотувалися та перемогли Діонісій Кулачковський, Василь Ковальський та Іван Озаркевич, Серед руських кандидатів, які програли вибори, були Антоній Юзичинський – Йозефу Тишковському, Яків Шведзицький – Корнелю Кшечуновичу, Амвросій Яновський – Володиславу Федоровичу, Йосиф Красицький – Титу Кіляновському, Юліан Геровський – Ігацію Зборовському, Олексій Заклинський – Юліану Пузині, Володимир Ганкевич – Миколі Воланському, Іван Наумович – Казимиру Грохольському. Усі кандидати-русини програли представникам Польсько-єврейського комітету. На основі даних з протоколів та преси встановлено імена 15 кандидатів “Руської ради”, на жаль, не вдалося встановити всіх, оскільки про них немає згадок у пресі, протоколах парламенту тощо [202, с. 1].

Деякі русини вже звично балотувалася в депутати за підтримки поляків, в 1870-х рр. це були народовці, оскільки не мали свого організатора передвиборчого руху. Однак явище не набуло масового характеру. У 1879 р. таким став Володислав Федорович. Ксенофонт Охримович, який брав участь у виборах як самовисуванець, став суперником для В. Ковальського (“Руська рада”) та Яна Маєрановського (Польсько-єврейський комітет, 1879 р.). Періодичні видання в Галичині – польськомовна “Gazeta Lwowska” та русофільське “Слово” – при публікації результатів виборів по округах, як правило, називали тільки переможця та кандидата, який зайняв друге місце, а потім дописували, що “решта голосів (розділилися. – Д. К.) між іншими кандидатами”. На жаль, імена більшої частини “інших” на сьогодні встановити практично неможливо [202, с. 2].

Вибори до Палати послів у 1879 р. для русинів виявилися невдалими. З кандидатів “Руської ради” до парламенту потрапили лише В. Ковальський, Д. Кулачковський та І. Озаркевич (*Див. Додаток Д*). Три перемоги з 19 кандидатів (15,8%) – це надзвичайно мало в порівнянні з попередніми виборами в 1873 р., коли депутатський мандат здобули 15 з 20 кандидатів. Очевидно, провал виборів до рейхсрату русинами в 1879 р. був пов’язаний насамперед з глибокою кризою українського національного руху в Галичині в 70-х рр. XIX ст. Можна погодитися з твердженням І. Райківського, що “місцеве населення втратило інтерес до політики. Галицько-руська інтелігенція, яку становили переважно греко-католицькі священники, у своїй більшості виявилася не готовою модернізувати світогляд до нових умов” [380, с. 190–191].

Натомість народовські діячі невдачу виборів 1879 р. справедливо приписували, за словами О. Барвінського, невдалій діяльності українській послів у попередній каденції та “розтичи та роз’єднанню руських сил наслідком партійних спорів між русинами” [310, с. 266]. Є. Олесницький також висловив незадоволення діяльністю руських послів у 1873–1879 рр.: “За весь той час (1873–1879 рр. – Д. К.) не було найменшого зв’язку між

послами і народом, не було ані одного посольського звіту. Нарід не бачив своїх послів ніколи ...” [314, с. 193]. Причини невдачі крилися також у недооцінці українськими діячами Польсько-єврейського виборчого комітету масових зловживань з боку поляків та внаслідок перебільшення власних можливостей українськими політиками. Водночас не можна залишити поза увагою і той факт, що “Руська рада” висунула 19 кандидатів, чотири з яких – у міській курії, де шанси на успіх в українських кандидатів були мізерними через відсутність соціальної бази для перемоги українського кандидата. Тобто з 27 сільських округів Галичини кандидати-русини були тільки в 15-ти. Керівництво “Руської ради” не могло не розуміти, що в міських округах, враховуючи переважаючу кількість поляків та євреїв у галицьких містах, шансів на перемогу було обмаль.

Під час парламентських виборів традиційно для Галичини відбувалися явні порушення австрійського виборчого законодавства. Наприклад, в Яворові (нині – районний центр Львівської області) окремі жандарми не давали можливості селянам розмовляти між собою, щоб не дати їм можливості проголосувати за єдиного кандидата. Газета “Слово” наводила навіть інформацію про завдання тілесних ушкоджень деяким українським виборцям: “Комендантъ жандармеріи и жандармъ стоявшіи на сходахъ. Такъ они били и скидали изъ сходовъ первого етажя каждого выбирателя, который далъ голось русскому кандидату” [201, с. 1].

Визнання В. Федоровича представником русинів було досить умовним. Протягом усього періоду шостої каденції (1879–1885 рр.) він входив до складу Польського кола та практично не цікавився проблемами русинів. “Salzburg Volksblatt” подав 3 липня 1879 р. неповний список депутатів парламенту, де, між іншим, було зазначено, що В. Федорович – “Jungruthene”, тобто молодий русин [285, с. 1]. Досить скептично ставився до постаті В. Федоровича галицький політик К. Левицький, називаючи його діячем, який “прагне тільки стати великим” [364, с. 174]. Водночас газета “Діло” практично в кожній статті, що стосувалася парламенту в 1879–

1885 рр., українське представництво називала “наша посольська трійця” (В. Ковальський, Д. Кулачковський, І. Озаркевич). Олександр Барвінський у своїх спогадах писав про обрання до Палати послів у 1879 р. чотирьох депутатів, серед яких назвав і В. Федоровича [310, с. 266].

З перших засідань Палати послів 1880 р. почалися обговорення, що стосувалися виборів кожного посла зокрема та в цілому проведення виборчої кампанії до парламенту в краї. У Галичині було зафіксовано досить велику кількість правопорушень, тож українські депутати В. Ковальський та І. Озаркевич виступили з докладними доповідями на засіданнях Палати послів, про що мова піде далі. Усі виступи українських послів, причому в повному обсязі, публікувала народовська газета “Діло” у Львові, що виходила з січня 1880 р. [154, с. 2].

У Палаті послів 18 лютого 1880 р. відбулося обговорення результатів виборів у сільських округах Східної Галичини. І. Озаркевич прямо заявив, що таких зловживань владою, як у краї під час виборчої кампанії 1879 р. до Палати послів, ще не було ніколи. На думку депутата, русини не отримали нічого завдяки своїй лояльності, що спричинювало зневіру та розчарування до уряду та монарха. З боку польської адміністрації краю спостерігався постійний контроль за греко-католицькими священиками, щоб вони не зустрічалися з людьми та не агітували їх. Українське представництво переконувало парламент у необхідності вільного волевиявлення народу. Тому І. Озаркевич заявив, що “руській нарôд не стремить до ограниченя чієго-небудь права голосу при выборахъ, а жадає лише, чтобы его интереса были заступлені черезъ такихъ пословъ, котрі вийшли зъ здорового жерела свободныхъ выборôвъ народныхъ” [143, с. 2].

Як наслідок, І. Озаркевич зробив висновок, що уряд був зобов’язаний реагувати на велику кількість виборчих махінацій. Він подав 18 лютого 1880 р. резолюцію: “Высока палата zvolить рѣшити: Взываеся правительство, чтобы остро наказало низшимъ властямъ, повздержатися ôтъ всякой агитации выборчои при повнею ихъ урядовои службы”. У відповідь на

звернення І. Озаркевича Палата послів відразу задовольнила резолюцію [154, с. 2; 155, с. 2].

Далі на засіданні парламенту 18 лютого 1880 р. виступив В. Ковальський, зазначивши, що русинів намагаються презентувати іншим депутатам парламенту як “яке в’їдьмо, страшилище” та ніхто не хоче подбати про національні інтереси руського народу при розподілі бюджету. Депутат навів конкретні приклади махінацій під час виборів у Городку (нині – районний центр Львівської області). В. Ковальський продемонстрував депутатам “значок” (талон), на якому було написано “переказъ на чверть литры оковитои въ городецкѡй пропинаціи”. Власник такого талону, прийшовши в корчму, отримував 250 грам горілки безкоштовно. Представники кандидатів у депутати нерідко роздавали такі картки вранці в день виборів селянам, які прибули до міста, щоб взяти участь у голосуванні [156, с. 2]. Українські депутати заручилися підтримкою відомого на той час політика-ліберала Клубу об’єднаної прогресивно партії Фердинанда Кронаветтера, якого з 1873 р. обирали переважно віденські робітники [154, с. 2].

Того ж дня, що В. Ковальський, виступив Юліан Черкавський, представник генерації *gente Rutheni, natione Poloni*, член Польського кола, заперечуючи позицію депутатів українського представництва. Депутат доводив, що він русин за етнічним походженням та заявив про необґрунтованість заяв попередніх доповідачів. Газета “Діло” дуже негативно відреагувала на виступ Ю. Черкавського, ствердивши, що він своєю промовою, по суті, заперечує елементарні права українського народу в Галичині [154, с. 2]. “Дуже добре зробили наши послы, – писала редакція газети, – що смѣло вступилися за права нашего народа и передъ свѣтомъ розкрыли вопіющу кривду, заподѣяну нашему народови. Тымъ сповнили они свою повиннѡсть посольську ... ” [154, с. 2]. Ю. Черкавський, заперечивши зловживання на виборах, ускладнив боротьбу русинів за справедливе волевиявлення.

Таким чином, керівництво передвиборчими кампаніями в українському національному русі в 1873 та 1879 рр. взяла на себе новостворена русофільська організація – “Руська рада” (1870 р.), що висувала власних кандидатів і підтримувала їхню агітацію фінансово. Однак результати участі товариства виявилися досить суперечливими: якщо в 1873 р. вдалося здобути мандати для більшості кандидатів (15 мандатів), то в 1879 р. – тільки для трьох. Політичний провід русофілів в особі “Руської ради” не зміг в 1879 р. зрозуміти нові віяння часу та вів передвиборчу програму за сценарієм 1873 р. (пасивна агітація, відсутність швидких рішень і координації на місцях та ін.). Водночас агітація Польсько-жидівського комітету, заснованого в 1879 р., була набагато активнішою, з вихвалянням власних кандидатів та використання значних фінансових та адміністративних ресурсів.

Перші прямі вибори до Палати послів у 1873 р. сприяли виходу рейхсрату з-під впливу місцевих сеймів. Як наслідок, відбулося залучення більшого числа населення до політичного процесу. Діячі українського національного руху набиралися досвіду парламентської та передвиборчої боротьби. Негативним явищем, що супроводжувало запровадження прямих виборів до Палати послів у Габсбурзькій монархії, був підкуп, корупція та зловживання службовим становищем місцевими урядниками, представниками суду і поліції, в Галичині – переважно польської національності. Польські політики в 1873 р. використовували звичні методи агітації – листівки, звернення в газетах тощо. Натомість у 1879 р. вони, щоб зменшити кількість русинів у парламенті, використали свій фінансовий ресурс у поєднанні з незаконними методами боротьби.

3.2 Чисельний склад і соціальні характеристики українських депутатів

Запровадження прямих виборів до Палати послів мало безпосередній вплив на чисельну та соціальну структуру українського представництва. До парламенту потрапили депутати, які мали реальну підтримку населення того

чи іншого виборчого округу, а не послів Галицького сейму, які між собою розділювали мандати. Результатом виборів 1873 р. став прохід до Палати послів 16 русинів Галичини (15 – від “Руської ради” та С. Качала, як кандидат від польського виборчого комітету), що у відсотковому еквіваленті складало 4,53% від усіх депутатів рейхсрату та 23,53% представництва Галичини. У Палаті панів був тільки греко-католицький митрополит Йосиф Сембратович, який потрапив автоматично у зв’язку із займаною посадою як митрополит ГКЦ Отже, українське представництво в австрійському парламенті протягом V каденції в 1873–1879 рр. складало 17 депутатів – найбільше, починаючи з 1861 р. [41, с. 124, 142, 143, 186, 188, 189, 204, 207, 212, 214, 258, 270, 272, 275, 418, 468; 34, с. 131].

Українське представництво в кількості 15 депутатів утворило Руський клуб, про що, зокрема, писала в листопаді 1873 р. львівська газета “Слово”. Однак інші австрійські часописи, зокрема “Salzburger Volksblatt”, “Laibacher Zeitung”, “Deutsches Volksblatt für Mären” відносили русинів до складу австро-німецьких лібералів. С. Олесницький стверджував, що русини “ввесь час від 1873–1879 рр. трималися централістичного (централістами називали австро-німецьких лібералів. – Д. К.) хвоста і йшли за урядом насліпо”. На наш погляд, 15 українських депутатів, прибувши до австрійського рейхсрату в листопаді 1873 р., в Палаті послів увійшли до парламентської фракції австро-німецьких лібералів, оскільки потребували сильного союзника, але зберігали свою внутрішню автономію. Пізніше, в 1878 р. незадоволені діяльністю колег по фракції, русини створили власне об’єднання Руський клуб. Це підтверджує факт, що чеська газета “Posel z Prahy” в 1878 р. писала про самостійний Клуб русинів (Руський клуб) на чолі з В. Ковальським [281, с. 1–2; 280, с. 2–3; 284, с. 2–3; 299, с. 1; 314, с. 193].

Єдиним депутатом серед русинів Галичини, що увійшов до Польського кола, був С. Качала. З погляду чеських часописів він постійно контактував з поляками та з Руським клубом. Однак підтримка з боку поляків С. Качали на передвиборчому етапі примушувала українського політика бути членом

Польського кола. Крім того, він мав пропольські погляди, сподівався на можливість порозуміння народів з поляками. Газета “Слово” писала, що якби не солідарність до поляків, як союзників у виборчій боротьбі, то С. Качала був би разом з всіма русинами в Палаті послів [393, с. 136; 181, с. 1].

У соціальній структурі українського представництва, порівнюючи з попередніми двома каденціями (1870–1871 рр. та 1871–1873 рр.), відбулися кардинальні зміни. Зокрема, відчутно збільшилася частка греко-католицького духовенства – до 12 осіб з 17 депутатів, яка становила 70,6%. Усередині згаданої групи, досить консервативної за поглядами, спостерігалися певні відмінності, перемогу здобули священники, які відрізнялися активною громадською діяльністю та займали високі посади в церковній ієрархії. Уперше за весь час існування парламенту в складі українського парламентського представництва був тільки один селянин – Ф. Гайдамаха (5,9%). Чотири депутати (А. Яновський, Л. Криницький, Ю. Геровський та В. Ковальський) були представниками світської інтелігенції – 23,5%.

Для кращого розуміння можливостей українських послів у рейхсраті хотілося б звернути більш детальну увагу на їх соціальний статус у тогочасному суспільстві та наявність необхідних для результативної парламентської діяльності знань. Так, посол Г. Крижанівський станом на квітень 1873 р. займав посаду “сотрудника” (помічника) у Соборі Святого Юра у Львові, префекта Львівської духовної семінарії та доцента теології Львівського університету. Він належав до русофільської течії, входив до складу проводу (керівництва) “Руської ради”, “Народного дому” та “Галицько-руської матиці” [393, с. 144; 413, с. 316].

Греко-католицький митрополит Йосиф Сембратович з 1870 р. автоматично потрапив до Палати панів парламенту завдяки займаній посаді. Т. Павликов був греко-католицьким священником та педагогом, з 1869 р. – львівським деканом, першим головою “Руської ради”. У протоколах парламенту він записаний “греко-католицьким почесним каноніком” [393, с.

169; 41, с. 272]. І. Озаркевич – греко-католицький священник, з 1852 р. – парох с. Белуя Снятинського повіту, з 1860 р. – снятинський декан ГКЦ, виконував функції комісара земельних та шкільних справ у названому повіті, з 1868 р. віце-маршалок повітової ради в м. Снятин [357, с. 39]. В. Ковальський – адвокат, правник, освіту здобував у Львівській та Віденській духовних семінаріях. Пізніше, з 1850 р., після переїзду до Відня на посаду редактора газети “Вѣстникъ законѣвъ державныхъ”, навчався на правничому факультеті Віденського університету. На момент обрання депутатом (1873 р.) – радник Крайового суду у Львові, сеньйор Ставропігійського інституту, член-засновник товариства “Руська рада”, голова Народного дому, автор перекладів на українську мову торгівельного та кримінального кодексів Габсбурзької монархії [393, с. 138–139].

С. Качала – греко-католицький священник в с. Шельпаки (нині – Тернопільський район Тернопільської області), представник народовського руху в Галичині. Він послідовно підтримував розвиток Австро-Угорської монархії на засадах федералізму. За свідченням О. Барвінського, у Відні 1873–1879 рр. тісно співпрацював із засновником і редактором газети “Die Reform” Францом Шузелькою. У 70-рр. XIX ст., будучи депутатом Галицького сейму, підтримував досягнення українсько-польського порозуміння. Політик був співзасновником Галицько-руської матиці та Товариства ім. Т. Шевченка [393, с. 135–136; 310, с. 263].

Ф. Гайдамаха – єдиний селянин у складі українського представництва. Він походив з с. Іванівка (нині – Борщівський район Тернопільської області). Нам не вдалося встановити, чи він володів німецькою мовою, а його виступів на засіданні Палати послів у протоколах не зафіксовано [393, с. 124; 41, с. 142].

А. Яновський – відомий галицький політик русофільського спрямування, був депутатом Палати послів двох попередніх каденцій (1870–1871 та 1871–1873 рр.). На час каденції 1873–1879 рр. працював директором Львівської гімназії, очолював впливові русофільські організації, зокрема

Галицько-руську матицю. У Відні користувався особливим авторитетом серед правлячих кіл, зокрема неодноразово запрошувався на обід до міністра-президента Цислейтанії в 1871–1879 рр. Адольфа фон Ауерсперга [393, с. 194; 279, с. 38].

О. Заклинський – греко-католицький священик, парох Старих Богородчан, за ідейними поглядами – русофіл. Працював у рейхстазі ще в 1848–1849 рр. перекладачем з німецької мови для українського представництва, здобув досвід парламентської боротьби [313, с. 66].

І. Наумович – греко-католицький священик, один з лідерів русофільського ідейного напрямку в Галичині. На час депутатської діяльності був головним редактором коломийського двотижневика “Русская рада” [393, с. 160].

Л. Криницький – представник галицько-руської світської інтелігенції, голова окружного суду в Тернополі. Я. Шведзицький – греко-католицький священик, племінник митрополита Григорія Яхимовича. Політик з 1852 р., був парохом церкви Параскеви П’ятницької у Львові, а від 1864 р. – шкільним інспектором. Я. Шведзицький – член “Руської ради”, Народного дому, Товариства ім. М. Качковського [393, с. 192; 219, с. 3]. Г. Галька – греко-католицький священик, етнограф та публіцист. Навчався у Львівській духовній семінарії, на час обрання депутатом Палати послів рейхсрату – Скалатський декан ГКЦ та парох с. Дубківці (нині село приєднано до с. Раштівці Гусятинського району Тернопільської області). Й. Красицький – греко-католицький священик, парох с. Дернів (у наш час знаходиться в Кам’яно-Бузькому районі Львівської області) [393, с. 124, 144].

А. Юзичинський – греко-католицький священик, доктор богослов’я, особистий помічник митрополита Г. Яхимовича. На момент обрання послом в 1873 р. мав досвід парламентської діяльності протягом 1861–1865 рр. У розміщеному в газеті “Діло” некролозі 1886 р. згадувалося, що А. Юзичинський був знайомий з багатьма віденськими політиками та товаришував з міністром Е. Гербстом. За свідченням часопису, він був одним з кандидатів на посаду греко-католицького митрополита після смерті

С. Литвиновича в 1869 р. Крім того, політик з 1872 р. працював на посаді заступника ректора духовної семінарії в Перемишлі, а пізніше став її ректором [210, с. 1].

А. Петрушевич – греко-католицький священник, помічник митрополита Михайла Левицького. З 1873 р. працював бібліотекарем у митрополичому архіві, займався історією ГКЦ, етнографією, славістикою, збирав давні рукописи і книги. Ю. Геровський – русофіл, ад'юнкт при фінансовій прокуратурі у Львові [355, с. 65–66; 344, с. 69]. Зазначимо, що в каденції 1873–1879 рр. серед депутатів-русинів Галичини абсолютну більшість становили русофіли.

Після чергових парламентських виборів 1879 р. українське представництво нараховувало чотири депутати, тобто в чотири рази менше, ніж у каденції 1873–1879 рр. Попри відчутне зменшення своєї чисельності, послі взяли активну участь у формуванні парламентських фракцій у Палаті послів.

Загалом на перше засідання шостої каденції (1879–1885 рр.) 7 жовтня 1879 р. прибули всі 353 депутати, а українське представництво становило тільки 1,13% від усіх депутатів. З 353 депутатів 316 утворили п'ять фракцій, тоді як 37 вирішили залишитися позафракційними. Серед новостворених фракцій конституційний напрям представляли Клуб об'єднаної прогресивної партії (54 члени) та Ліберальний клуб (94 члени). Консерватори та федералісти заснували Клуб партії права (57 членів), який найчастіше називали Клуб Гогенварта, Чеський клуб (54 члени) та Польське коло (57 членів) [289, с. 1–2].

У листопаді 1881 р. внаслідок суперечок у Клубі Гогенварта з нього вийшли централісти та об'єдналися навколо постаті Франца Короніні-Кронберга, що почав переговори з позафракційними депутатами. Газета “Neue Freie Presse” повідомляла, що одними з перших у списку нових членів фракції були В. Ковальський та Д. Кулачковський. Ця фракція сформувалася в 1882 р., налічувала 16 членів і мала офіційну назву Клуб Короніні.

Ф. Короніні-Кронберг був авторитетним австрійським політиком, представником графства Гориці і Градишки (нині – територія на кордоні Італії та Словенії). У 1879 р. абсолютною більшістю (338 голосами з 341) депутати вибрали його головою (президентом) Палати послів рейхсрату. Членами клубу здебільшого були італійці. Володислав Федорович увійшов до Польського кола та залишився там до закінчення своєї депутатської діяльності. Газета “Neue Freie Presse” припускала, що І. Озаркевич, який залишився сам з-поміж українських представників, ймовірно, вступить до Польського кола, що і відбулося наприкінці 1882 р. [287, с. 2].

Депутатами Палати послів 1873–1885 рр. були В. Ковальський, І. Озаркевич, Д. Кулачковський та В. Федорович. До Палати панів в 1879–1882 рр. автоматично входив митрополит ГКЦ Й. Сембратович, який 11 листопада 1882 р. зрікся митрополичого престолу і, відповідно, втратив свій мандат. Наступним митрополитом став Сильвестр Сембратович 5 травня 1885 р., а шоста каденція парламенту (1879–1885 рр.) завершилася декілька днів перед його інтронізацією 23 квітня 1885 р. Тому з листопада 1882 р. до квітня 1885 р. русини в Палаті панів не мали жодного представника. Отже, до обох палат австрійського парламенту в 1879–1885 рр. входило п’ять русинів.

У соціальній структурі українського представництва в 1879–1885 рр., в порівнянні з попередньою каденцією 1873–1879 рр., відбулися зміни. Помітно зменшилася частка греко-католицького духовництва і становила 40% (І. Озаркевич, Й. Сембратович), натомість зріс відсоток світської інтелігенції до 60% (В. Федорович, В. Ковальський, Д. Кулачковський). Уперше, починаючи від 1861 р., до парламенту не потрапив жодний український селянин.

В. Федорович належав до родини відомих поміщиків з Тернопільщини, мав маєток в селі Вікно (нині – Чортківський район Тернопільської області). Він навчався на правничих факультетах в університетах Відня та Сорбонни. В. Федорович відзначався господарськими вміннями, ставши власником маєтку в 1871 р., втричі збільшив свої доходи. Багато подорожував, цікавився

малюванням, навчався у відомого віденського художника Артуром Гроттяером. Був членом та активним меценатом народовських товариств “Просвіта” та Товариство імені Т. Шевченка [391, с. 103–105].

В. Ковальський під час каденції 1879–1885 рр. значно просунувся у своїй кар’єрі. З 1880 р. він став радником Верховного судового і касаційного трибуналу у Відні. Крім того, з 1883 р. В. Ковальський – радник імператорського двору. Завдяки цьому депутат переїхав до столиці монархії, що сприяло його входженню до вищих політичних кіл монархії [393, с. 138–139].

Д. Кулачковський – адвокат, закінчив правничий факультет Львівського університету, працював у фінансовій прокуратурі Львова та Кракова, був членом “Руської ради”, Ставропігійного інституту та Народного дому. І. Озаркевич – єдиний греко-католицький священник серед українського представництва V каденції. На час обрання депутатом він залишався парохом с. Белуя, снятинським деканом ГКЦ та віце-маршалком повітової ради в Снятині. З 1884 р. став парохом в Болехові та увійшов до складу місцевої повітової ради [393, с. 146–147, 164; 357, с. 39].

Досить звичним для Галичини був прохід до парламенту групи представників *gente Rutheni, natione Poloni*. У 1873–1879 рр. це були Євсей Черкавський, Юліан Черкавський, Любомир Цінський, Казимир Грохольський, Станіслав Поляновський та Флоріан Земіалковський. У наступній каденції 1879–1885 рр. до діячів цієї генерації належали Євсей Черкавський, Юліан Черкавський, Казимир Грохольський, Войцех Дідушицький, Юліан Пузина, Флоріан Земіалковський та Антоній Хамец. Усі названі політики в парламенті входили до складу польської парламентської фракції – Польське коло [403, с. 121; 397, с. 130].

Таким чином, у соціальній структурі українського представництва 1873–1885 рр. відбулися зміни. Для каденції 1873–1879 рр. було характерним збільшення частки духовенства (70,6%) та світської інтелігенції (23,5%), а з другого боку – зменшення числа селян у парламенті (тільки один депутат –

Ф. Гайдамаха). У каденції 1879–1885 рр. частка світської інтелігенції зросла та становила 60%, а греко-католицького духовенства знизилася до 40%. Період 1873–1885 рр. помітно відрізнявся від попередніх каденцій вищою політичною і професійною кваліфікацією русинів. Декілька депутатів (В. Ковальський, Д. Кулачковський, та В. Федорович та ін.) мали юридичну освіту і працювали адвокатами чи суддями. Греко-католицькі священники (І. Озаркевич, Й. Сембратович) займали в церковній ієрархії адміністративні управлінські посади. Практично всі депутати-русини володіли німецькою мовою.

3.3 Українське парламентське представництво в контексті діяльності рейхсрату у Відні

У п'ятій парламентській каденції (1873–1879 рр.) українське представництво (17 послів) відзначилося більш активною, ніж у попередній каденції, роботою в Палаті послів. Так, А. Яновський, прихильник русофільських поглядів, під час каденції подав дві інтерпеляції та був обраний до складу двох комітетів – освітнього (з 19 січня 1876 р.) та адресного (з 26 березня 1879 р.). Комітети відповідно займалися розробкою шкільних законів та розглядом звернень до парламенту. На початку каденції 19 листопада 1873 р. він увійшов до складу депутації з 12 осіб до Папи Римського [41, с. 186].

Водночас русофільський посол А. Юзичинський став членом чотирьох парламентських комітетів: бюджетного (з 23 листопада 1873 р.), комітету податкових реформ (з 20 лютого 1874 р.), комітету щодо внесення змін у закон про відвідування шкіл (з 7 грудня 1874 р.) та комітету з виплати компенсацій і нагороджень (з 1 травня 1877 р.). У зв'язку з роботою в комітетах він двічі виступав на засіданнях Палати послів як доповідач та подав одну петицію. Перший виступ відбувся 16 грудня 1874 р. та стосувався прийняття бюджету на 1875 р. Наступний раз депутат звітував за трибуною

парламенту 18 березня 1875 р. щодо збільшення ліцензійних зборів на ввезення іноземного тютюну [41, с. 188].

Й. Красицький, як член петиційного комітету Палати послів у 1873–1879 рр. виголосив десять промов. Виконуючи депутатські обов'язки, він виступив ще тричі. Водночас Й. Красицький був членом двох комітетів. У першому з них – петиційному комітеті – депутат працював з 13 листопада 1873 р., а в другому – комітеті щодо збалансування розподілу бюджетних коштів між народами монархії – з 7 грудня 1877 р. [41, с. 207–208].

І. Наумович, один із лідерів галицького русофільства, в Палаті послів виголосив 11 промов та був членом двох комітетів парламенту. Починаючи з 29 січня 1874 р., депутат працював у комітеті з регулювання друку часописів, а з 5 лютого 1878 увійшов до комітету, що займався розробкою військових законопроектів. І. Озаркевич – автор чотирьох промов та однієї інтерпеляції в 1876 р., за час каденції жодного разу не обирався до складу парламентських комітетів [41, с. 258, 270].

Т. Павликов відзначився в рейхсраті п'ятої каденції однією петицією та шістьма промовама. Він був також членом чотирьох комітетів: адресного (з 11 листопада 1873 р.), заснування самостійного сейму в Південному Тиролі (з 28 березня 1874 р.), реформування політичного управління коронними краями (з 25 листопада 1874 р.) та ревізії закону про внутрішню безпеку (з 19 жовтня 1877 р.) [41, с. 272].

Депутат Я. Шведзицький подав у Палаті послів три петиції, виголосив чотири промови та взяв участь у роботі наступних комітетів: з регулювання земельного податку для населення монархії (з 29 січня 1874 р.), щодо обмеження постачання спиртних напоїв (з 23 жовтня 1877 р.), адресного (з 29 жовтня 1878 р.) та щодо дослідження положень Берлінського трактату (з 11 грудня 1878 р.) [41, с. 418].

Набагато продуктивнішим від своїх колег-депутатів став В. Ковальський. На його рахунку було дві інтерпеляції, три петиції, одна адреса, 28 особисто ініційованих промов та 19 виступів як доповідача

парламентського комітету. Протягом усієї каденції В. Ковальський встиг побувати членом восьми комітетів: легітимаційного (з 13 листопада 1873 р.), конфесійного (з 29 січня 1874 р.), поправки до судового процесу (з 17 квітня 1874 р.), кримінального (з 17 листопада 1874 р.), реформування вищого адміністративного суду (з 5 лютого 1875 р.), цивільного кодексу (з 30 жовтня 1876 р.), щодо виплати компенсацій і нагородження (з 1 травня 1877 р.) та ревізії поліційного законодавства (з 5 листопада 1878 р.) [41, с. 205–206].

Посол Ю. Геровський у Палаті послів відзначився поданням двох інтерпеляцій та виголошенням шести промов. Він був членом двох комітетів: для формування закону про жандармерію (з 29 квітня 1874 р.) та врегулювання лихварства та пияцтва в Галичині (з 17 листопада 1876 р.). Ю. Геровський двічі обирався секретарем Палати послів парламенту – 11 листопада 1873 р. і 17 листопада 1876 р. [41, с. 125]. О. Заклинський, перебуваючи в парламенті, став автором трьох інтерпеляцій та однієї петиції до уряду. Депутат був членом комітету з питань реформування торговельного законодавства (з 23 жовтня 1873 р.) та автором п'яти промов. Пасивним в австрійському рейхсраті був С. Качала, що відзначився тільки одним виступом. Низька активність С. Качали пов'язана з його опозиційністю уряду та членством у Польському колі [41, с. 189, 468–469]. Г. Галька протягом цілої каденції був тільки членом комітету з вилову риби (з 25 січня 1875 р.), а Л. Криницький – входив до економічного комітету (з 13 листопада 1873 р.) [41, с. 143, 212].

Декілька українських депутатів – Г. Крижанівський, А. Петрушевич та Ф. Гайдамаха – не відзначилися активними діями на засіданнях парламенту: вони не входили до жодного комітету, не подали петицій чи інтерпеляцій, не виступали на засіданнях. Ф. Гайдамаха – єдиний селянин в складі українського представництва 1873–1879 рр. Г. Крижанівський та А. Петрушевич були греко-католицькими священиками. Ймовірно, селянин Ф. Гайдамаха не володів німецькою мовою, тому мало розбирався в парламентській проблематиці. Натомість Г. Крижанівський та

А. Петрушевич мали потрібні знання, оскільки перший навчався у Відні в 1861–1865 рр., а другий був особистим помічником митрополита М. Левицького і з 1873 р. бібліотекарем митрополичого архіву. На нашу думку, важко встановити чим була викликана пасивність Г. Крижанівського та А. Петрушевича в парламенті [41, с. 142, 214, 275]. Зазначимо, що найактивніші українські представники (В. Ковальський, І. Озаркевич та ін) достойно виглядали на фоні інших депутатів парламенту (*Див. Додаток К.*).

Загалом у Палаті послів австрійського парламенту в 1873–1879 рр. було створено 94 комітети, з яких у 32 русини мали свого представника, що становило приблизно третину. Вважаємо за потрібне наголосити, що русини були присутні у всіх найважливіших комітетах: бюджетному, фінансовому, торгівельному і т. д. Такий розподіл дозволяв брати участь у вирішенні багатьох ключових питань існування Австро-Угорської монархії. Однак не можна стверджувати, що русини реально вирішували важливі проблеми, вони брали участь у роботі комітетів, виступали з доповідями, вносили свої пропозиції тощо, але не перебували на провідних позиціях.

Австрійський історик Г. Біндер наголосив, що обрання В. Ковальського зразу до восьми комітетів було безпрецедентним явищем та свідчило про тісні відносини усіх русинів з австро-німецькими лібералами [41, с. 480–532; 396, с. 344]. Це твердження є логічним, оскільки депутати самі вибирали між собою членів комітетів і для проходження потрібно було набрати абсолютну більшість голосів присутніх на засіданні послів. Відповідно русини, які мали тільки 15 голосів, не могли радикально впливати на кінцевий результат голосування. Показово, що С. Качала, перебуваючи в Польському колі, не став членом жодного комітету [41, с. 189].

Крім участі в засіданнях парламенту, депутати контактували з своїми виборцями та нерідко передавали до Палати послів петиції під час попередніх каденцій. У покажчиках до роботи парламенту в каденції 1873–1879 рр., на відміну від попередніх каденцій, нами не знайдено жодної інформації про виконання депутатами цієї функції.

Звернемо увагу на основні напрями діяльності українського представництва протягом 1873–1879 рр. На початку діяльності п'ятої каденції парламенту українське представництво вирішило сформулювати перед депутатами та тогочасним суспільством основні питання, вирішення яких мало добиватися. Одним з перших виступив 18 листопада 1873 р. В. Ковальський з вимогою унормувати закони в краї, щоб забезпечити гідне становище русинам. Депутат прямо заявив про вірність галицько-руського населення до монархії та династії Габсбургів: “Едность державы и обезпечение сыли Австрии суть нашимъ паролемъ” [70, с. 81; 248, с. 1].

Наступним серед українських послів 12 лютого 1874 р. виступив на засіданні бюджетного комітету А. Юзичинський. Він подав резолюцію з проханням, щоб у школах Львова, Станиславова і Тарнополя мова викладання в учительських семінаріях відповідала інтересам русинів, тобто навчання здійснювалося “руською” (українською) мовою [179, с. 1–2; 178, с. 2].

Одним з перших питань на порядку денному парламенту, від часу відкриття каденції у листопаді 1873 р., була релігійна реформа. Ініціатором реформи став уряд, а в нижній палаті рейхсрату вона здійснювалася стараннями австро-німецьких лібералів на чолі з колишнім міністром справедливості Едуардом Гербстом. Суть релігійної реформи полягала в зміні підпорядкування Римо-католицької церкви, як і Греко-католицької – з Риму на Відень. Ще 13 листопада 1855 рр. прийнято конкордат, за яким Папа Римський збільшив вплив на австрійську державу. Зокрема, церковні ієрархи підпорядковувалися тільки Риму, шкільна освіта базувалася на релігійному принципі, а всі релігійні фонди держава передала церкві. Поступово в середовищі австрійських політиків та частини населення (здебільшого з ліберальними поглядами) зростало невдоволення через зростання впливу Папи Римського на державу [389, с. 389].

У 1874 р. цісар зробив спробу скасувати конкордат за допомогою низки законів парламенту, які б підпорядковували церкву державі. Проблема була

неоднозначно сприйнята населенням та викликала шквал критики як від прихильників, так і противників. Частина населення з ліберальними поглядами прагнула зменшення впливу релігії на освіту та введення державного контролю за церковними фінансами. Консерватори виступали проти будь-яких змін у відносинах держави і церкви. Наслідком суспільної дискусії став прихід великої кількості петицій до парламенту з обох таборів (прихильників та противників) [364, с. 138–139].

У Галичині греко-католицьке духовенство в переважній більшості противилося церковній реформі. Однак українське представництво в кількості 15 осіб (з них 10 священників), будучи союзниками австро-німецьких лібералів, підтримувало реформу. Палким противником реформи з середовища українських депутатів був С. Качала, член Польського кола. На його думку, русини голосували за закон про зміну підпорядкування церкви тільки тому, що його ініціатором виступає Відень. У березні 1874 р. врешті-решт відбулося голосування в Палаті послів, на якому пропонуване нововведення було прийнято. Це викликало хвилю обурення по цілій австрійській частині держави [70, с. 1135–1136].

У травні 1874 р. навколо українського парламентського представництва розгорівся скандал. Греко-католицькі священники (всі 10 депутатів), які голосували за церковний закон, були піддані жорсткій критиці з боку митрополита Й. Сембратовича, який виступав проти скасування конкордату, та позбавлені грошового забезпечення. Так, за повідомленням газети “Слово”, Г. Крижанівського було виключено зі складу префектів Львівської духовної семінарії та відмінено щорічну виплату в розмірі 315 з. р. Часопис м. Лінц “Tages-Post” повідомляв, що 8 квітня 1874 р. за участю митрополита Й. Сембратовича відбулося розслідування перебігу голосування в рейхсраті. Проти позиції митрополита виступив посол А. Юзичинський, якому через це загрожувало навіть дисциплінарне покарання [292, с. 3; 167, с. 1].

Справа набула суспільного резонансу та обурення в парламенті. Депутат від Відня Карл Гоффер 23 квітня 1874 р. подав інтерпеляцію з 125

підписами членів Палати послів до міністра Карла фон Штремаєра з приводу переслідування посольської діяльності. Серед членів українського парламентського представництва інтерпеляцію підписали В. Ковальський, А. Яновський та Ю. Геровський. У відповіді міністр 7 травня 1874 р. висловив своє занепокоєння розвитком ситуації, але зазначив, що митрополит діяв виключно в межах своїх повноважень та не позбавив священиків основних джерел доходу, а тільки розпоряджався фінансовими фондами, які знаходилися в його компетенції. Міністр освіти та віросповідання К. фон Штремайр запевнив, що не допустить покарання депутатів-священиків за їх політичний вибір підтримувати або не підтримувати закон у парламенті [69, с.1930–1931, 2290–2291].

Активна участь депутатів інших національностей у справі покарання митрополитом Й. Сембратовичем греко-католицьких священиків свідчила про великий суспільний резонанс. У парламенті спостерігалася консолідація послів з метою захистити русинів (депутата офіційно не можна було переслідувати через його рішення в парламенті), адже петицію підписало 125 осіб, що становило 35,13% Палати послів. З іншого боку, скандал сприяв падінню авторитету митрополита ГКЦ, який автоматично був членом Палати панів. За висловлюванням К. Левицького, ця подія “була початком трагедії цього чоловіка, яка розіграла ся протягом десяти років”. Під трагедією К. Левицький мав на увазі падіння авторитету Й. Сембратовича та врешті-решт зречення митрополичого престолу в 1882 р. після судового “процесу Ольни Грабар” над русофільськими діячами [364, с. 139–140].

А. Юзичинський виступив 13 листопада 1874 р. з петицією, яку завершив вимогою реорганізації галицької Шкільної ради, чим, по суті, започаткував дворічну дискусію в Палаті послів. Приводом до суперечок став інцидент, на який звернув увагу посол у промові, про відмову Шкільної ради ввести “руську” (українську) мову викладання для громади (конкретне місто чи село депутат не назвав) у школі, де було 99 русинів і лише троє поляків. Усі крайові шкільні ради в Австро-Угорській монархії мали певну

автономію, тому уряд не мав особливого бажання втручатися в “галицькі справи”, що характеризувалися загостренням польсько-українських суперечностей. Посол Едуард Гербст відповів українському депутату, що це питання перебувало в компетенції Галицького крайового сейму і міністерство не може відповідати за їх реалізацію [180, с. 1].

Однак пряме порушення Шкільною радою конституційних прав русинів та суспільний резонанс, велика увага до цього інциденту з боку інших депутатів парламенту дали імпульс для розв’язання проблеми. Як наслідок, міністр освіти К. фон Штремайр погодився розглянути реформування Шкільної ради в Галичині. Крайова Шкільна рада, в якій домінували поляки, практично здійснювала полонізацію шкільництва і тим порушувала конституційне права про рівність усіх мов і право на освіту рідною мовою [180, с. 1].

У Палаті послів 11 грудня 1874 р. відбулася гостра дискусія щодо фінансування сфери освіти, що переросла в дебати про функціонування Шкільної ради в Галичині. Посол В. Ковальський заявив, що “в Галичині Шкільна рада має такі юридичні права, які в інших провінціях має тільки міністр просвітництва та імператор”. Водночас проти слів В. Ковальського виступив політик Польського кола Євстафій Черкавський, заявивши, що Шкільна рада не мала особливих повноважень та функціонувала відповідно до загальноавстрійських законів. Я. Шведзицький прямо заявив, що “руському народу деспотично накидається польській языкъ, который ему совсемъ чужій и въ которомъ онъ не нуждается” [245, с. 2; 246, с. 1; 74, с. 3283–3294, 3313–3314].

Конфліктну ситуацію допомагав вирішити депутат від Герцогства Крайна (нині – територія Словенії) Радослав Разлаг, що виступив 11 грудня 1874 р. з резолюцією, в якій закликав Палату послів прийняти рішення про “формування галицької Шкільної ради за австрійськими законами з гарантією забезпечення національно-культурних прав русинів” [74, с. 3295]. Далі до дискусії долучилися австро-німецькі ліберали Натан Каллір і Юліус

Ганіх, які використали ситуацію на свій бік, для підтримки німецькомовної освіти в Галичині. Вони повідомили, що крайова Шкільна рада забрала в німецької школи в Бродах на Львівщині 1,5 тис. з. р. субвенції, яку призначив міністр. Н. Калпір, єврей за національністю, був депутатом від курії торговельних і промислових палат з Бродів, ситуація навколо Шкільної ради Галичини безпосередньо торкалася інтересів його виборців. Ю. Ганіх виступив на підтримку резолюції Р. Разлага та закликав депутатів поступово скасовувати місцеві закони в краях та запроваджувати на їх місце загальноавстрійські [245, с. 2; 74, с. 3295–3296].

У рейхсраті дослідження конфліктної ситуації було доручено депутату Едуарду Зюссу, що в Палаті послів виконував функцію спеціального секретаря. Після вивчення юридичних питань він 11 грудня 1874 р., під час вечірнього засідання парламенту, виступив із заявою, що Шкільна рада в Галичині має виняткові права, які в інших провінціях має тільки уряд та імператор. Е. Зюсс заявив, що галицькі політики “А” та “В” (умовне означення двох осіб; в тогочасному суспільстві не було прийнято називати справжнє ім'я осіб, яких підозрювали в злочинах) на власний розсуд витратили 18 тис. з. р. на формування класів з польською мовою викладання в Дрогобицькій гімназії. Заява Е. Зюсса щодо фінансових зловживань у гімназії викликала бурхливу реакцію депутатів. Газета “Слово” ідентифікувала осіб з доповіді Е. Зюсса та написала, що “А” – це Микола Антоневич, а “В” – Тома Баревич. Того ж дня, 11 грудня 1874 р., Палата послів прийняла закон про реорганізацію Шкільної ради на основі загальнодержавних законів [246, с. 2; 74, с. 3315–3319].

Українське представництво, задоволене здобутою перемогою, продовжувало використовувати парламент як трибуну для вирішення проблем русинів. Так, І. Озаркевич 5 березня 1875 р. виступив з вимогою про збільшення матеріального забезпечення греко-католицького духовенства. Депутат запропонував встановити мінімальний рівень річного доходу священика в розмірі 315 з. р., які б не оподатковувалися. Ініціатива

І. Озаркевича пояснювалася тим, що більшість греко-католицьких священиків отримували менше від пропонованої суми, отже, це автоматично звільнило б їх від обов'язків сплачувати податки [72, с. 4244–4246]. Відповідний законопроект, що стосувався не тільки священиків, але усіх верств населення, було прийнято наприкінці жовтня 1876 р. Річний дохід до 400 з. р., а у Відні – до 600 – не обкладався податками [147, с. 3]. Таким чином, І. Озаркевич сприяв покращенню матеріального становища незаможних верств суспільства.

13 березня 1875 р. І. Озаркевич знову виступив на засіданні рейхсрату за відкриття в Чернівецькому університеті кафедри “руської”, тобто української мови і літератури. Депутат зазначив, що на кінець другого семестру 1874 р. останнього класу гімназій у Чернівцях залишилися 163 учні, для яких рідною була німецька мова, 85 – польська, 149 – українська та 105 – румунська мови. Отже, відкриття кафедри було пов'язано з наявністю потенційних студентів. Наприкінці виступу І. Озаркевич заявив, що подає резолюцію з пропозицією відкриття української кафедри, чим викликав схвальні вигуки серед частини галицьких та буковинських депутатів [72, с. 4503–4504]. Виступ І. Озаркевича на підтримку відкриття першої української кафедри в новоствореному Чернівецькому університеті відображав прагнення передової інтелігенції до активізації національного руху.

У лютому-березні 1875 р. Палата послів зайнялася питанням відкриття університету в Чернівцях, що відбувалося за участю українських послів (Ю. Геровський, В. Ковальський). Зокрема, В. Ковальський виступив з пропозицією негайно виділити кошти на виконання резолюції І. Озаркевича про відкриття української кафедри. Окремо послі підняли питання, на якій мові буде здійснюватися навчання в університеті. Міністр просвіти К. Штремаєр зазначив, що мовою викладання стане німецька, однак він не виключав можливості викладання деяких предметів іншими мовами. 31 березня 1875 р. Франц Йосиф підписав закон про відкриття університету в Чернівцях [72, с. 4506–4507, 4528; 300, с. 3].

Депутат Тобіас Вільдауер 9 листопада 1875 р. подав резолюцію про створення спеціальної Наглядової ради, що мала проводити періодичні перевірки Шкільних рад по всій монархії. У парламенті знову почалися дискусії, які привернули увагу навіть імператора. Франц Йосиф I видав у грудні 1875 р. спеціальний наказ міністрам, де вимагав негайно вирішити проблеми у сфері освіти. Того ж дня, 9 листопада 1875 р., виступив В. Ковальський із заявою, що поляки поступово взяли під повний контроль галицьку Шкільну раду, тому русини підтримують створення Наглядової ради [254, с. 1–2; 148, с. 3; 73, с. 5056–5059].

У Палаті послів 19 січня 1876 р. депутати обрали 15 членів освітнього комітету, що був створений завдяки резолюції про перевірку всіх навчальних підручників австрійської частини Австро-Угорської монархії посла від Сілезії Теодора Гаазе. Показово, що головою комітету було обрано Е. Зюсса, який в 1874 р. вже вивчав галицьке шкільне законодавство за дорученням Палати послів. Серед першочергових завдань, поставлених Палатою послів перед членами комітету, були наступні: розгляд заяви Т. Гаазе про ревізію шкільних підручників, відкриття у Львові народної школи з викладанням “руською” (українською) мовою. Посол А. Яновський, підтримуючи ідею про перевірку шкільних підручників Т. Гаазе, заявив про присутність у книгах інформації, що всіляко сприяє полонізації українського населення. Це одразу заперечив депутат Польського кола Євсей Черкавський (*gente Rutheni, natione Poloni*). Засідання парламенту завершилося прийняттям ухвали, що в усіх навчальних посібниках, крім навчальної інформації, має обов’язково пропагуватися австрійський патріотизм і свобода віросповідання [41, с. 523; 149, с. 2].

Газета “Слово” в номері за 21 лютого (4 березня) 1876 р. опублікувала аналітичну статтю про результати діяльності українського представництва в парламенті. Редакція вважала, що завдяки запровадженню у 1873 р. прямим виборам до Палати послів зросла чисельність русинів у рейхсраті, водночас відбулися позитивні зрушення в освітньому процесі в Галичині, було

виконано ревізію шкільних підручників. Крім того, на запит українських депутатів Галицьке намісництво виділило 700 тис. з. р. для голодуючих у краї. У статті, зокрема, зазначалося: “Наши делегаты хотя сдѣлати мало, но все таки значительно больше, нежели три раза такъ численны ихъ противники” [203, с. 1]. Безумовно, редакція газети “Слово” намагалася переконати читачів в ефективній діяльності русофілів у парламенті та підвищити популярність послів.

Пізніше, в грудні 1876 р., газета “Слово” опублікувала відкрите звернення редакції на адресу депутатів парламенту в зв’язку з відмовою директора учительської семінарії у Станиславові та народної школи, створеної при ній, ввести “руську” (українську) мову в навчальний процес. У документі, зокрема, було зазначено зневажливі висловлювання керівника семінарії щодо “руської” (української) мови: “ruski jezyk jest jezykiem rijaikov” (“руська мова є мовою пияків”), що, зрозуміло, не могло не обурити русинів. Українські депутати після оголошення цієї інформації у грудні 1876 р. зустрілися з міністром освіти К. фон Штремаєром [182, с. 1]. У зв’язку з широким розголосом конфліктної ситуації міністр освіти К. фон Штремаєр провів декілька нарад, на яких було засуджено дії польського директора навчальних закладів [150, с. 3]. Загалом 70-ті рр. XIX ст. характеризувалися активізацією боротьби русинів проти полонізації галицького шкільництва [401, с. 112].

Наприкінці грудня 1876 р. парламент зайнявся розробкою бюджету на наступний, 1877 р. Парламентські дебати, в яких взяли участь українські послы, були досить гострими. Так, український депутат Ю. Геровський 13 грудня 1876 р. поставив питання, чому на наступний рік не закладено 15 тис. з. р. на розвиток Львівського університету. В. Ковальський, своєю чергою, 14 грудня 1876 р. звернув увагу рейхсрату на проблеми українського шкільництва, зауважив, що “въ Галиціи нѣтъ даже одной четырёхкласной народной школы съ русскимъ преподавательнымъ языкомъ”. Далі він навів дані про наявність 21 школи у Львові, з яких 16 були польськими, а п’ять –

німецькими. Причому, наголошував депутат, у місті проживало 12 тисяч русинів або 12% від усього населення. Свою промову В. Ковальський закінчив вимогою відкрити у Львові окрему школу з українською мовою викладання. Наступним виступав поляк К. Грохольський, що намагався в рішучій формі заперечити слова В. Ковальського [75, с. 7454–7456, 7510–7513; 247, с. 1].

Здійснивши ретельне вивчення розподілу бюджету, В. Ковальський знайшов закладені гроші для функціонування грецької школи Львова, яку закрили в 1876 р., тому подав резолюцію з вимогою використати вільні фінанси та приміщення. “Высока палата, – наголошувалося в резолюції, – изволить постановити: взывається высоке правительство къ предприятию соотвѣтнихъ мѣръ, чтобы бывшая образцовая школа устроена была съ русскимъ преподавательнымъ языкомъ”. Резолюція була прийнята і передана бюджетному, а потім освітньому комітетам. На початку червня 1877 р. міністр К. фон Штремаєр віддав наказ, щоб школа була відкрита до початку нового навчального року 1877–1878 рр. [247, с. 2; 145, с. 1].

У Палаті послів 2 липня 1877 р. відбулася широка дискусія з приводу відкриття школи з руською мовою викладання у Львові за участю українських послів. Зокрема, виступали І. Наумович, О. Заклинський та В. Ковальський. Останній озвучив вимогу, щоб новоствореній школі надали кваліфікованих вчителів. “Дайте лишъ той школѣ учителей безъ всякихъ предрозсудковъ, – наголошував В. Ковальський, – учителей объективныхъ, которыи будутъ старатись лише о роспространеніи культуры й образования, а увидите, якъ та школа процвѣтати будеть”. Після емоційних виступів українських депутатів слово взяв міністр освіти К. фон Штремаєр, знову запевнивши, що школа буде відкрита до нового навчального року 1877–1878 рр. [76, с. 9049–9057; 253, с. 1].

Щодо відкриття української школи у Львові українське представництво за кожної можливості вступало в словесну перепалку з поляками. Провокатором та основним опонентом русинів був Е. Черкавський, син

греко-католицького священика, що вирішив обрати собі польську національність, став представником генерації “русинів польської нації”. Він дозволяв собі обурливі для українського руху висловлювання, що “уряд не має бажання створювати русинам школу; руської школи не було, а це означає, що її не потрібно та ін.”. Судячи з аналізу протоколів рейхсрату та заміток у газеті “Слово”, можна припустити існування сильного конфлікту між В. Ковальським та Е. Черкавським. Дуже часто президент парламенту переривав доповіді обох депутатів та просив не переходити на особисті образи. Крім того, під час виступів 2 липня 1877 р. І. Наумович та О. Заклинський свої промови також будували у формі відповідей на заяви Е. Черкавського [76, с. 9049–9057].

Крім культурно-освітнього напрямку, українське парламентське представництво періодично цікавилось соціально-економічною сферою. Так, В. Ковальський 2 жовтня 1877 рр. виступив за зниження податків для жителів Галичини. Цю проблему порушив у Палаті послів 7 березня 1878 р. І. Наумович у зв’язку з великим зростанням кількості селянських господарств у краї, що потрапили під заклад у лихварів. “Мы русскіи жители, – наголосив він, – стоимъ уже на томъ пунктѣ, что можна сказати: у насъ нѣтъ уже ничего теряти. Хуже якъ теперъ намъ уже въ самомъ дѣлѣ быти не можетъ”. За інформацією депутата, одна восьма частина селянських господарств у Галичині знаходилася в руках лихварів, що мало негативний вплив на економічний розвиток регіону. Цю тему продовжив 11 травня 1878 р. Й. Красицький з вимогою зниження земельного податку, непосильного для великої частини селянства [77, с. 9545; 249, с. 1–2; 250, с. 1–2]. І. Наумович виступив 31 березня 1879 р. у Палаті послів під час формування бюджету на 1879 р. із заявою про важке соціально-економічне становище населення Галичини та частий голод у селах [80, с. 11729].

У релігійній сфері українське представництво в рейхсраті намагалося збільшити матеріальне забезпечення греко-католицького духовенства. Зокрема, в листопаді 1876 р. А. Юзичинський на засіданні бюджетного

комітету дав запитання міністру фінансів Сізіно фон Претіс-Когнодо, чому в Галичині римо-католицькі священики на посаді помічника отримують 200 з. р., а греко-католицькі, на рівнозначній позиції, тільки 150. Міністр дав відповідь, що це питання знаходилося в компетенції місцевої адміністрації [183, с. 1]. В цьому випадку міністр фінансів був правий, оскільки питання грошового забезпечення духовництва займалося Галицьке намісництво.

Я. Шведзицький 22 березня 1878 р. під час розгляду бюджету на 1878 р. звернувся до міністерства освіти та віросповідання з ініціативою підняти зарплати духовенству. Свою позицію він аргументував тим, що на той час діяли встановлені ще в 1783 р. розміри зарплат: 300 з. р. для священика і 150 – для помічника (сотрудника). Я. Шведзицький водночас виступив на захист греко-католицького священика Михайла Кордуби, якого, незважаючи на духовний сан, викликали до лав австрійської армії. Згідно австрійського законодавства, священики були звільнені від військового обов'язку. Протоколи парламенту не містили інформацію про те, чим завершився призов до армії М. Кордуби. Однак інцидент засвідчує, що депутати брали участь у вирішенні навіть особистих проблем громадян монархії [78, с. 11722–11725].

Українські депутати не залишали поза увагою необхідність розбудови організаційного життя ГКЦ. Так, О. Заклинський подав 19 грудня 1876 р. інтерпеляцію на ім'я міністра освіти і віросповідання К. фон Штремаєра з проханням сформувати у Станиславові греко-католицьке єпископство. Інтерпеляцію підписали 15 депутатів, між якими були русини (Я. Шведзицький, І. Озаркевич, Ю. Геровський, О. Заклинський) та австро-німецькі ліберали. Міністр дав відповідь 7 лютого 1877 р., в якій зазначалося, що процес створення третього в Галичині, поряд з Львівським і Перемишльським, греко-католицького єпископства започатковано в травні 1850 р., але не вистачає коштів на канцелярію та інші адміністративні будівлі. Про цю проблему О. Заклинський знову пригадав під час обговорення бюджету на 1879 р. 5 травня 1879 р., зазначивши, що 3,6

мільйона греко-католиків Галичини, русинів, мають меншу кількість єпископств ніж римо-католики – поляки, звідси депутат вважав необхідним відкриття Станиславівського єпископства [75, с. 7707–7708; 76, с. 7965; 80, с. 14490–14 496].

Ю. Геровський під час дебатів у парламенті 19 березня 1878 р. щодо бюджету поскаржився міністру правосуддя Юлію Глазеру, що в Галичині під час судових засідань русини виступають “руською” (українською) мовою, а записи ведуться польською. Під час цього процесу, на його думку, секретарі свідомо допускають неточності в перекладі, що шкодить розгляду судових справ та суперечить нормам юриспруденції. За інформацією Ю. Геровського, голова вищого суду у Львові публічно не визнавав існування “руської” (української) мови, на мовно-культурному ґрунті дискримінував місцевих русинів. На підтвердження своїх слів Ю. Геровський продемонстрував депутатам парламенту стенограму з суду в Калуші від 27 жовтня 1877 р., яка містила всі, вище згадані, недоліки [78, с. 11643–11646].

Депутат В. Ковальський продовжував піклуватися на парламентській арені про стан українського шкільництва в Галичині. 5 квітня 1878 р. він подав інтерпеляцію на ім’я міністра освіти та віросповідання про вкрай малу кількість руських шкіл у Галичині, нестачу учителів для “руських” шкіл із запитанням, що планує робити міністр задля забезпечення дотримання прав русинів у сфері шкільництва. Інтерпеляцію підписало 46 депутатів Палати послів (всі члени фракції австро-німецьких лібералів), однак протоколи парламенту, на жаль, не містять інформації про відповідь міністра К. фон Штремаєра. На початку травня 1878 р. В. Ковальський подав петицію від жителів Львова, що стосувалася збільшення числа учениць дівочої школи при руській народній школі [79, с. 11954–11955; 146, с. 1].

О. Заклинський 16 травня 1879 р., в останній день перед закінченням каденції, подав інтерпеляцію про затвердження на законодавчому рівні використання в державних установах не тільки “руської” мови, але й письма. У Галичині було прийнято використовувати латинську абетку у владних

інституціях (судах, сеймі та ін.) при записуванні української мови. Інтерпеляцію підписали 20 депутатів парламенту: І. Озаркевич, Ю. Геровський, І. Наумович, А. Яновський, Т. Павликов та ін. Уже 17 травня 1879 р. імператор Франц Йосиф I подякував послам за допомогу в боротьбі з кризою в Австро-Угорській монархії та заявив про закриття парламенту і проведення чергових виборів. У зв'язку з закінченням каденції інтерпеляція О. Заклинського тільки була зачитана [80, с. 14770–14771; 275, с. 1].

Наприкінці V каденції в 1879 р. українське представництво висловило незадоволення бездіяльністю австрійського уряду у сфері забезпечення прав україномовного шкільництва в Галичині. Зокрема, 19 квітня 1879 р. виступив В. Ковальський, звинувативши уряд у тому, що так і не відбулося створення народної школи у Львові. Депутат звернув увагу, що для відкриття закладу Палата послів зробила все необхідне: прийняла відповідне рішення та знайшла фінанси. К. Левицький назвав 1879 р. “працанне з централістами” (закінчення співпраці в парламенті з австро-німецькими лібералами) та звернув увагу на виголошену О. Заклинським в австрійському парламенті 5 травня 1879 р. доповідь. Депутат подякував австро-німецьким лібералам за допомогу у вирішенні галицьких проблем, але “знищенне руської нації в Галичині постановив, на жаль, братний славянський нарід (малися на увазі поляки. – *Д. К.*), у Львові, але оружжя до сього кується у Відні під ц. к. австрійським конституційним правительством!”. К. Левицький писав, що від 1879 р. в парламенті почали українські депутати займати опозиційну позицію. “Отсею заявою закінчили наші послы вірноконституційну еру в австрійським парляменті, та відкрили подвійну гру австрійського центрального правительства супроти нашого народу”. [364, с. 174; 80, с. 14165–14171, 14490–14496].

Усі політичні кроки та заходи українського представництва в Палаті послів парламенту 1873–1879 рр. проходили за підтримки з боку австро-німецьких лібералів. Головним суперником австро-німецьких лібералів у рейхсраті було Польське коло. Тому допомога (наприклад вирішення

повноважень галицької Шкільної ради) русинам Галичини з боку австро-німецьких лібералів автоматично ставала акцією проти поляків. К. Левицький, маючи на увазі прийняті парламентом обмеження пропінаційного права в Галичині 1877 р., писав, що “нічим централістична німецька більшість так не допекла Полякам, згідно польській шляхті, як сею справою пропінаційною”. Отже, австро-німецькі ліберали використовували національно-культурні домагання русинів як метод тиску на Польське коло [364, с. 156].

Більшість міністрів імператор відправив у відставку 15 лютого 1879 р. Сформований новий уряд на чолі з колишнім міністром віросповідання та освіти К. Штремаєром протримався тільки до 12 серпня 1879 р. В Австро-Угорській монархії почалася внутрішньополітична криза, що фактично відсунула австро-німецьких лібералів на задній план, а русини втратили свого могутнього союзника в парламенті. 13 серпня 1879 р. Франц Йосиф сформував уряд з “правих” на чолі з Едуардом Таффе, який опирався на консервативну фракцію Карла Гогенварта, поляків та чехів, які в Палаті послів утворили міцний союз (“залізне кільце”) [389, с. 409–411].

Після обговорення результатів виборів 1879 р. у Палаті послів українське представництво (І. Озаркевич, Д. Кулачковський, В. Федорович та В. Ковальський) зосередило увагу на вирішенні різних проблем своїх виборців. Депутати відзначалися різним ступенем активності. Протягом шостої каденції діяльності рейхсрату (1879–1885 рр.) В. Ковальський подав одну інтерпеляцію, сім петицій та виголосив 43 промови з різних проблем, якими займалася Палата послів. Крім того, депутат, за нашими підрахунками, виступав як член парламентських комітетів 12 разів. 17 жовтня 1879 р. його було обрано членом легітимаційного комітету (отримав 330 голосів), а 6 листопада того ж року – кримінально-виконавчого комітету, оскільки він був юристом за освітою (295 голосів) [42, с. 220–222].

Д. Кулачковський виголосив у парламенті в 1879–1885 рр. 13 промов, більшість з яких стосувалася складання і розподілу бюджету. Депутат був

обраний 3 лютого 1883 р. до комітету по боротьбі з бідністю. І. Озаркевич, у свою чергу, подав одну петицію та виступив з 26 промовами. 21 жовтня 1879 р. він був обраний до складу петиційного комітету і як його член прочитав на засіданні Палати послів 14 петицій. І. Озаркевич від 22 січня 1880 р. був членом комітету з дотацій католицькому духовенству [42, с. 229, 304–305].

Найпасивніший український посол, В. Федорович, не виголосив жодної промови в парламенті. Зважаючи на його високий статус та приналежність до Польського кола, що входило до урядової коаліції, він був обраний 167 голосами до бюджетного комітету 30 жовтня 1879 р. та членом секретаріату парламенту 31 грудня того ж року. Крім того, депутат входив з 27 лютого 1880 р. до шкільного комітету, обраний 123 голосами. Однак жодних ознак активної діяльності В. Федоровича в згаданих відділах Палати послів нами не виявлено [42, с. 98; 81, с. 201, 213; 82, с. 1494].

Несподівано, як свідчать протоколи парламенту, 37-річний депутат В. Федорович надіслав листа в Палату послів від 7 березня 1882 р. з проханням надати йому місячну відпустку. 18 квітня 1882 р. у рейхсраті був прочитаний ще один лист наступного змісту “Висока палато! Прошу для лікування надати мені трьохмісячну відпустку. Карлсбад. 30.03.1882. Володислав лицар В. Федорович”. Очевидно, стан здоров’я депутата не дозволяв йому брати подальшу участь у засіданнях парламенту. Карлсбад – німецька назва чеського міста Карлові Вари, надзвичайно популярного та дорогого лікувального курорту. Вже 5 грудня 1882 р. В. Федорович склав із себе повноваження депутата парламенту без пояснення причин [87, с. 7352; 88, с. 7738; 89, с. 8460].

У квітні 1880 р. Палата послів австрійського парламенту сформувала бюджет Австро-Угорщини на 1880 рік. 13 квітня 1880 р. в нижній палаті рейхсрату розглядали виділення міністерству Е. Таффе 50 тис. з. р. до диспозиційного фонду. Від імені русинів виступив В. Ковальський із заявою, що українські депутати не будуть підтримувати фінансування міністерства,

представники якого не цікавиться проблемами трьох мільйонів жителів Галичини, русинів. Результат голосування засвідчив поразку домагань Е. Таффе: 154 депутати – “проти”, 152 – “за”. Газета “Діло” написала, що голосування показали уряду та українським послам, наскільки важливими можуть бути в окремих випадках три голоси (стільки мали русини). Ігнорування проблем русинів, переконувала редакція львівського часопису, коштувала Е. Таффе 50 тис. з. р. [83, с. 2241; 255, с. 1–2].

В. Ковальський виголосив 13 квітня 1880 р. ще одну промову, в якій звернувся до міністерства з проханням заснувати в Галичині руський провладний часопис українською мовою. Депутат апелював тим, що поляки мають “Gazetu Lwowsku”, а русини – жодного урядового часопису. Звернення В. Ковальського було передано 13 квітня 1880 р. на розгляд бюджетному комітету. Ініціатива українського посла була пов’язана з призначенням Палатою послів 556 тис. з. р. на видавництво урядових часописів у цілій монархії [83, с. 2245–2246].

20 квітня 1880 р. виступив І. Озаркевич з проханням збільшити фінансування релігійного фонду в Галичині. Він аргументував свою позицію тим, що в 1872 р. було виділено 130 тис. з. р., а в 1879 р. сума зменшилася до 79 тис. Депутат звернув увагу на нерівномірний розподіл коштів між священиками, деякі з них отримали тільки по одному з. р. допомоги в рік [83, с. 2462–2465; 141, с. 2].

Найбільш гострі дискусії в парламенті відбувалися під час дебатів навколо фінансування закладів освіти. Так, серед українських послів з цього приводу виступили В. Ковальський 22, 24 та 26 квітня 1880 р. та Д. Кулачковський 24 квітня 1880 р. В. Ковальський використав свій виступ як можливість звернути увагу послів парламенту на введення української мови під час викладання на теологічному факультеті Чернівецького університету. Водночас депутат в емоційній промові підтримав використання в навчальному процесі румунської мови. Свою позицію В. Ковальський

аргументував тим, що в університеті навчалися представники різних народів [83, с. 2562–2564].

Д. Кулачковський у виступі 24 квітня 1880 р. торкнувся також теми фінансування середніх шкіл та подав резолюцію, щоб у Львівській гімназії імені Франца Йосифа предмет Закон Божий для греко-католиків викладався “руською”, тобто українською мовою. На його погляд, це були мінімальні поступки з боку влади для вірних Габсбургам русинів. Депутат зазначив, що “въ цѣлѣй Австріи нема другого народа, съ которымъ бы на поли публичного вихованя такъ по мачушиному обходженося, такъ кривджено, зъ народныхъ правъ и интиресѣвъ обдирано и такъ насильствовано, якъ се дѣся съ рускимъ народомъ. Въ Австріи жіє лише около 600.000 Италійцѣвъ а предсѣ мають они теперь чотыри шкѣль середныхъ съ италійскимъ языкомъ выкладовымъ”. Отже, В. Ковальський та Д. Кулачковський регулярно використовували свої виступи на парламентській арені для оголошення вимог русинів у сфері національного шкільництва, що перебувало під сильним тиском з боку домінуючих у краї поляків [140, с. 2].

Українські депутати надалі в своїй діяльності у Палаті послів надзвичайно багато уваги приділяли питанню освіти. Вони практично кожного року під час формування бюджету вимагали відкриття українських початкових і середніх шкіл, створення нових класів з “руською” (українською) мовою викладання в існуючих польських гімназіях у Східній Галичині, що на практиці було першим кроком для формування україномовної гімназійної освіти (за прикладом Львівської академічної гімназії – першої в краї гімназії, де з 1874 р. в усіх класах викладалася українська мова). Так, В. Ковальський в травні 1880 – квітні 1885 рр., як мінімум, шість разів піднімав у парламенті проблеми галицького шкільництва, Д. Кулачковський – один, а І. Озаркевич – п’ять [42, с. 220–222, 229, 304–305].

В. Ковальський 10 березня 1883 р. виступив з ґрунтовною доповіддю в Палаті послів під час виділення бюджетних коштів на народні школи.

Депутат дійшов до висновку, що в Галичині необхідно було створити ще 9689 шкіл, оскільки відповідно до статистичних даних Шкільної ради, станом на 1881 р. у краї було 850 624 дитини шкільного віку, але навчалося тільки 305 577 в 3043 школах. Депутат навів дані про поділ народних шкіл на однокласні – 2528, двокласні – 214 та багатокласні – 165. Водночас В. Ковальський подав поділ народних шкіл за мовою викладання. Статистичні дані Шкільної ради засвідчували існування в Галичині 1628 шкіл з “руською” (українською мовою навчання) та 1280 – польською. Інформація від Центральної статистичної комісії була іншою: 1226 – польською і 1012 – українською. На переконання депутата, подвійна статистика ведеться для того, щоб нівелювати діяльність русинів, спрямовану на відкриття нових навчальних закладів [89, с. 9669–9674].

У квітні 1883 р. на розгляд обох палат австрійського парламенту уряд подав новий шкільний закон. Від українського парламентського представництва в обговоренні взяли участь І. Озаркевич та В. Ковальський з аргуентованою критикою законодавчої ініціативи. Так, І. Озаркевич виступив 16 квітня та свою доповідь присвятив здебільшого 48-му параграфу шкільного закону, за яким навчати релігійних предметів мав учитель такого ж віросповідання, до якого належала більшість учнів школи. Однак відповідно до рішення Палати панів, параграф 48 не поширювався на Галичину як провінцію Габсбурзької монархії, де з мовно-культурного та етнічного погляду проживало мішане населення. На переконання депутата, цей виняток призведе до того, що русинів (за віросповіданням – греко-католиків) релігійних предметів навчатимуть поляки (римо-католики). Крім того, І. Озаркевич повідомив депутатам, що отримав анонімну записку з погрозою, щоб не брати участі в дебатах і голосуванні над шкільним законом [90, с. 10170–10176].

У свою чергу, В. Ковальський, юрист за освітою, 17 квітня 1883 р. відкрито заявив у парламенті, що закон написаний поспіхом, містить багато неточностей і навіть суперечностей, які депутат перерахував. З декількох

десятків приміток В. Ковальського виберемо основні: відсутність чітко прописаного контролю з боку громадськості за Шкільною радою, серйозні дисциплінарні покарання для вчителів, відсутність норми про створення комісій для складання вчительських іспитів з членів, які володіють усно та письмово “руською” мовою тощо. “Законъ сей, ако цѣлѣсть, – підсумував він, – уважаю дуже недостаточнымъ. Для уложеня закона шкѣльного треба бѣльше часу, супокѣйной а зрѣлои рознаги, выповнення всесторонныхъ жаданъ” [90, с. 10232–10239; 139, с. 3]. 1 лютого 1881 р. В. Ковальський подав інтерпеляцію від імені всього українського представництва, що стала єдиною, яку подали русини в VI каденції парламенту (1879–1885 рр.).

Інтерпеляція стосувалася перепису населення в Галичині, що відбувся в січні 1881 р. та була адресована голові уряду графові Едуарду Таффе, який одночасно був і міністром внутрішніх справ. Документ підписало, крім автора, 31 депутат, серед яких були русини І. Озаркевич, Д. Кулачковський, австро-німецькі ліберали Е. Гербст, Е. Зюсс, Т. Гаазе та ін. [84, с. 3835–3836]. З тексту інтерпеляції випливає, що під час проведення перепису відбулися зловживання з боку місцевої польської адміністрації в багатьох населених пунктах Галичини. В. Ковальський називав міста Дрогобич, Скалат, Броди, Долина, Калуш, Бережани, Бучач, Коломия та ін. Під час перепису урядник був зобов’язаний у IX рубриці спеціального табеля записати мову домашнього спілкування кожного громадянина. Русинам масово приписували використання польської мови, а, отже, робили їх поляками. Це відбувалося спеціально, щоб спотворити реальну соціальну структуру в краї [186, с. 2].

В інтерпеляції, зокрема, наголошувалося, що “комисарѣ въ Биберцѣ, Вульцѣ Гутискахѣ, Демнѣ, Пѣдвысокѣмъ и Курянахѣ коло Бережанѣ выполняли IX рубрику табелѣ совсѣмъ своєвольнѣ; такѣ само робивѣ въ Вербижи (пов. Коломыя), народный учитель, которому повѣрено списъ людности. Комисарѣ въ Ляшкахѣ, Твержи и Тулиголовахѣ накинувѣ всѣмъ Русинамѣ польскій языкѣ ако домашный. Въ Пѣдгѣрю (передмѣстю

Перемышля) уживъ комисарь сего пѣдступу, що ѓнь кождому Русинѡви, котрый на его запытанье въ польскѡмъ языкѣ отповѣвъ по польски, записавъ польскій языкъ ако домашный, хотяй Русины енергично противъ того протестовали”. Украинське представництво намагалося донести уряду про свѣдоме, цѣлеспрямоване спотворення результатѣв перепису в 1881 р. Польська адмѣнѣстрація Галичини намагалося штучно збѣльшити кѣлькѣсть полякѣв у краї, щоб гарантувати собѣ панѣвне становище [186, с. 2].

Граф Е. Таффе 14 травня 1881 р. дав вѣдповѣдь на ѣнтерпеляцію украинського представництва про масовѣ зловживання пѣд час перепису населення в Галичинѣ, в якій позиція мѣнѣстра зводилося, загалом кажучи, до наступного (ѣнформацію взято з народовського часопису “Дѣло”, що регулярно ѣнформував про парламентську дѣяльнѣсть): “Многочислении скарги, пѣднесени въ жалобахъ о обезчещуваню Русинѡвъ, представляются (намѣсництвомъ) яко неправдивѣи. Зъ сего представлення оказується, що въ загалѣ пѣднесени жалобы противъ поступовани галицкихъ властѣй суть безьосновни, а где було неправильне поступованье поодинокѣхъ комисарѣвъ, тамъ се вже усунено, и мѣнѣстеръ не видитъ причинѣи, що нѣбудь бѡльше въ тѡмъ взгядѣ заряджувати”. Цѣкаво, що газета “Дѣло” надрукувала дослѣвний переклад виступу мѣнѣстра Е. Таффа. У кѣнци публѣкації була подана критика вѣдповѣдѣи високопосадовця з боку редакції, через що прокуратура з цензурних мѣркувань вилучила частину статтѣи [218, с. 1].

У березнѣ-квѣтнѣи 1881 р. у Палатѣ послѣв почалися дискусїї з привѡду визнання вибору депутатом поляка Юліана Пузинѣи в сѣльському окрузѣи Станиславѣи – Богородчани – Товмач – Надвѣрна в червнѣи 1879 р. До рейхсрату було надѣслано чѡтири протести: вѣд голови та чѡтирьѡх членѣв виборчѣи комѣсїї в Богородчанах, виборцѣв Товмацького повѣту, виборчѣи комѣсїї Станиславова та русофѣльського товариства “Руська рада” у Львовѣи. У всѣх протестах вѣдображено детальний перелѣк всѣх адмѣнѣстративних порушень пѣд час перепису населення Галичини, серед яких, зокрема, були

тиск, залякування і підкуп виборців, агітація з боку польських урядників, поліції та працівників суду [152, с. 2].

Легітимацийний комітет зволикав з рішенням та оголосив його в парламенті 4 квітня 1881 р. під тиском ряду депутатів. З доповіддю виступили Юліан Черкавський (*gente Rutheni, natione Poloni*) та Август Вебер (Клуб лібералів). Зокрема, останній зазначив, що “розваживши сей на підставі предлажачихъ актѣвъ представленый станъ оказуеся, що если тѣи въ протестахъ подани твердження опираються на правдѣ при тѣмъ выборѣ мало мѣстце таке множество беззаконностей, що черезъ тоє падає дуже темный и сумный образъ на агітацію ц. к. властей въ Галичинѣ и тимъ дуже своєродно илюструеся се обстоятельство, що выборахъ въ червцю 1879 лише трехъ рускихъ кандидатѣвъ выбрано”. А. Вебер закінчив виступ з оголошенням рішення комітету про невизнання обрання депутатом Палати послів Ю. Пузини. Ю. Черкавський, у свою чергу, пропонував депутатам визнати вибір Ю. Пузини, оскільки, по суті, не бачив у виборчому процесі більш-менш серйозних правопорушень [85, с. 4782; 152, с. 2].

З виступу А. Вебера та Ю. Черкавського розпочалася в Палаті послів дискусія. Першим взяв слово В. Ковальський та виголосив тривалу промову (10 сторінок у протоколах парламенту), що викликала як схвальну, так і негативну реакцію серед окремих депутатів. “Глядѣть, мои ПП., – наголосив він, – въ якѣмъ порядку где-инде приступаеся до выборѣвъ и порѣвняйте свои выборы съ выборами въ Галичинѣ! Чижъ въ Чехахъ, Сиріи Низшѣй Австріи або въ якѣмъ нибудь другѣмъ краю возможна се рѣчь, щобъ вѣльни обывателѣ державы идучи до урны выборчої мусѣли проходити шпалерѣ жандармѣвъ оруженныхъ въ кольбы и багнеты?”. Отже, В. Ковальський намагався розкрити недосконалість проведення виборів у Галичині у порівнінні з іншими коронними краями [85, с. 4782; 152, с. 2].

Під час виступу В. Ковальський вступив у суперечку з послом Польського кола Ю. Черкавським. На думку українського представника В. Ковальського, в Тлумачі греко-католицького священника побив жандарм за

наказом голови комісії, оскільки духівник робив замітки про перебіг голосування в своєму зошиті. В. Ковальський наголосив, що того священника (ім'я якого, на жаль, не зазначено в протоколах) не було викликано на допит, коли проходило слідство. “Але я констатую, – заявив депутат, – що ани єго, ани свѣдкѡвъ сей образы не переслухано”. (– Др. Юл. Черкавскій: *Єго переслухано! (викрик за зали)*) Се неправда! Впрочѣмъ п. справознавець дуже легко мѡгбы мене переконати; ѡнъ має акта, нехай покаже протоколь, въ котрѡмъ переслухано дотычащого священника и єго свѣдкѡвъ, але голословнымъ крикомъ: “не правда“ я не можу вдоволитися”. Реакцією на ці слова, як свѣдчать протколи, стали викрики з лівого боку, де сиділи ліберали: “Браво, браво! Дуже добре!”. Отже, В. Ковальський намагався зробити дискусію конструктивною, вимагав у свого опонента – Ю. Черкавського – показати протокол допиту свѣдка та ін. [85, с. 4785; 137, с. 2; 138, с. 2].

Голосування в Палаті послів щодо визнання вибору Ю. Пузини відбулося 4 квітня 1881 р. 151 голос було подано за визнання, а 119 – проти. Газета “Діло” подала передрук статті з віденського часопису “Neue freie Presse”: “По сѣмохъ чвертьрочахъ прійшовъ наконецъ виборчій актъ Пузыны пѡдъ обрады, и довелось почути о такъ страшно скандаличныхъ чинахъ, яки справдѣ останутся уникатомъ въ парламентарнѡй исторіи Австрій. Яки лише можна собѣ подумати замѣти противъ вибору, всѣ они були пѡднесени и добрыми доказами поперти противъ вибору “князя” Пузыны”. Очевидно, з статті в газеті “Neue freie Presse” випливає, що тогочасна прогресивна австрійська громадськість була шокована розмахом порушень під час виборів [177, с. 1].

Далі редакція газети “Neue freie Presse” ознайомлювала віденського читача з конкретними зловживаннями на виборах в Галичині. Зокрема, в часописі відверто наголошувалося: “Покривдження громадъ черезъ выбѡръ 98 виборцѣвъ замѣсть 115, ограничение а навѣтъ выключенъе явности при выборахъ, агитации политичныхъ органѡвъ и жандармеріи за польскимъ кандидатомъ, фалшованя контрольной листы, наконецъ пѡдкупства

сконстатовани судово-карними засудами – справдѣ матеріаль уневаженя такои многости и рѣжнородности, що ђнь бувбы достаточный споводовати справдѣ клясичне уневаженье выборчого акту”. Часті та явні зловживання зробили галицькі вибори в Австро-Угорській монархії символом політичного свавілля і беззаконня [177, с. 1].

На наше переконання, у випадку з визнанням депутатського мандату Ю. Пузини вирішальну роль відіграв розклад політичних сил у парламенті. Русини в 1879–1885 рр. належали до опозиції, що становила меншість, а поляки – до урядової коаліції, відповідно мали на своєму боці більшість голосів у Палаті послів. Примітно, що в дебатах на боці русинів виступили австро-німецькі ліберали, хоча українське представництво в каденції 1879–1885 рр. не входило до складу їх політичного клубу.

Особливу активність українське представництво в парламенті під час VI каденції проявило в справі відкриття третього греко-католицького єпископства в Галичині. Зокрема, 29 березня 1884 р. В. Ковальський під час дебатів про фінансування церков монархії заявив, що незважаючи на всі заяви влади, відкриття єпископства ГКЦ у Станиславові так і не відбулося. Конкретний проект створення єпископства з виділенням фінансів постав на порядку денному Палати послів рейхсрату 29 січня 1885 р. [91, с. 12090; 174, с. 1]. В. Ковальським одним з перших взяв слово під час дебатів про заснування єпископства та повністю підтримав виділення 39 тис. з. р. для облаштування єпископської резиденції [136, с. 2].

Під час свого виступу на парламентській трибуні 29 березня 1884 р. В. Ковальський підняв ще одну важливу для економічного становища ГКЦ справу. З доходів Львівського греко-католицького архієпископства щорічно виплачувалася пенсія для митрополита Йосифа Сембратовича в розмірі 12 тис. з. р. В уряді розглядали також можливість часткового фінансування (в сумі 7 тис. з. р.) Станиславівського єпископства у Львові. За словами В. Ковальського, виплати пенсії колишньому митрополиту протягом трьох останніх років спустошили скарбницю, тому потрібно шукати інші джерела

фінансування. Депутат зазначив, що львівський митрополит не зможе знайти 7 тис. з. р. кожного року для Станиславівського єпископства [92, с. 13566–13568; 174, с. 1].

І. Озаркевич взяв слово на засіданні Палати послів 30 січня 1885 р., наголосивши на складному матеріальному становищі ГКЦ та греко-католицького духовенства загалом. Депутат прагнув збільшення фінансування для всіх єпископств з релігійного фонду Габсбурзької монархії та підняття платні греко-католицьким священикам до рівня римокатолицьких. На переконання І. Озаркевича, 400 з. р. на рік для сільських священиків, враховуючи поступове зростання цін, надзвичайно мало [92, с. 13592–13600].

В. Ковальський знову виступав у парламенті 10 березня 1885 р. під час розподілу бюджету в релігійній сфері, зазначивши, що справа з фінансуванням Станиславівського єпископства дещо покращилася. Він знову заявив про неспроможність митрополита власними силами фінансувати новостворене єпископство. Депутат навів дані річного доходу Львівської митрополії в розмірі 32 616 з. р., що було мало для утримання церков ГКЦ Галичини. В. Ковальський подав резолюцію, в якій, зокрема, наголошувалося: “Взывается ц. к. правительство, чтобы зволило застановитися, чи не порадоно було-бы побдльшити дотацію гр. кат. Епископства Станиславѳвского и тамошной капитулы ѳтповѳдно насущнымъ потребамъ”. Він звернув увагу колег по Палаті послів, що загальний дохід Станиславівського єпископства ГКЦ становив 17 575 з. р., тоді як Перемишльське, для порівняння, мало 30 536 з. р. [93, с. 14240–14244; 206, с. 2; 343, с. 25–31].

Д. Кулачковський, прихильник русофільських поглядів, 23 лютого 1882 р. виступив у Палаті послів з вимогою до уряду припинити обшуки в помешканнях відомих галицьких діячів русофільського спрямування. Доповідь була викликана судовим “процесом О. Грабар” над русофілами в 1882 р. Однак промова не викликала значної реакції серед депутатів

парламенту. Народовська газета “Діло”, критично настроєна до галицького русофільства, висловила своє незадоволення промовою Д. Кулачковського, заявивши, що русини в рейхсраті повинні наполегливіше захищати інтереси народу, який представляють [87, с. 6913–6920; 188, с. 2].

Протягом 1879–1885 рр. українське парламентське представництво брало участь в обговоренні деяких менш резонансних у тогочасному галицькому суспільстві питань. Зокрема, І. Озаркевич у березні 1883 р. виступив з ініціативою унормувати продаж солі в Галичині, чітко визначити види правничих послуг та плату за них. Щодо солі, то депутат пропонував знизити ціну та розпочати масовий її видобуток у Галичині. І. Озаркевич був переконаний у необхідності видобутку галицької солі, що принесло б не тільки дешевший продукт для населення, але й сприяло б економічному розвитку регіону [89, с. 9748–9749, 9758–9759].

І. Озаркевич виголосив 7 березня 1885 р. дві промови в стінах парламенту. Перша з них стосувалася обмеження права носити та використовувати вогнепальну зброю жителям гірських районів для захисту від диких звірів. Депутат аргументував свою позицію тим, що всі австрійські закони дозволяють використання зброї лише у випадку загрози життю або майну. Тому він подав резолюцію, в якій, зокрема, наголошувалося: “Взывается выс. ц. к. правительство предприняти отповѣдни мѣры, чтобы обезпечити житье и майно гѣрокихъ жителейвъ передѣ нападами дикои звѣрины” [207, с. 1]. Друга промова посла стосувалася впорядкування русла р. Прут. І. Озаркевич звернув увагу депутатів, що весняні та літні повені сильно шкодять селянським угіддям та спричиняють голод. Щороку для Галичини в боротьбі з голодом уряд виділяв 700 тис. з. р. Натомість робота щодо запобігання повеней коштувала б набагато менше. Депутат навів приклад Буковинського сейму, що виділив 10 тис. з. р. для впорядкування русла р. Прут. Звідси І. Озаркевич запропонував укріпити береги річки, що, на його думку, частково вирішить проблему нестачі продуктів у Галичині, бо повені не будуть так сильно знищувати посіви [93, с. 14183–14185].

Виступи В. Ковальського та І. Озаркевича в березні 1885 р. стали, по суті, останніми для українського представництва VI каденції. Імператор Франц Йосиф I запросив всіх депутатів до свого палацу 22 квітня 1885 р., де розпустив парламент, оскільки пройшло шість років від моменту відкриття. Одночасно оголошувався старт нової передвиборчої кампанії до Палати послів рейхсрату [131, с. 3].

Газета “Діло” як друкований орган народовців подала власну оцінку діяльності українського представництва в парламенті за період 1879–1885 рр. В одній із статей у березні 1882 р. зазначалося: “Дѣяльнѣсть рускихъ послѣвъ за лѣта 1873–1879 була що найменше безпрограмова и нѣ троха не зъєднала для Русинѣвъ симпатіи у другихъ славянськихъ послѣвъ, а въ очахъ централистѣвъ представила ихъ аж до крайности податливими. И въ новѣй радѣ державнѣй заявилося посольске представительство Русинѣвъ тѣлько зъ негативной стороны” [188, с. 2].

Таким чином, у результаті перших прямих виборів 1873 р. до Палати послів потрапило 16 русинів. До головних проблем, які виносило на порядок денний українське представництво в 1873–1879 рр., були освітні та економічні питання. Серед названих проблем особливо хотілося б виділити боротьбу за відкриття народних шкіл з українською мовою викладання та реорганізацію галицької крайової Шкільної ради. Під час цієї каденції русини в парламенті розбудували систему вигідних взаємовідносин з іншими членами Палати послів, головним чином, з австро-німецькими лібералами. Результатом цього стала активна участь депутатів не русинів у всіх питаннях, які стосувалися Галичини.

Зміна розкладу політичних сил в монархії у 1879 р. призвела до переходу русинів під час VI каденції парламенту зі складу коаліції до опозиції. У кінцевому результаті в 1882 р. окремі українські послы (В. Ковальський, Д. Кулачковський) увійшли до клубу Ф. Короніні-Кронберга. Встановлені русинами тісні контакти з австро-німецькими лібералами в 1873–1879 рр. знайшли продовження в наступній каденції

парламенту в 1879–1885 рр. Це, зокрема, підтверджує подана В. Ковальським 1 лютого 1881 р. інтерпеляція, де серед депутатів, які її підписали, більшість складала австро-німецькі ліберали. Негативний вплив на результативність діяльності русинів на парламентській арені мало зменшення кількості українського представництва з 16 у 1873–1879 рр. до чотирьох осіб у 1879–1885 рр. Несприятливим фактором, що впливав на діяльність русинів у парламенті, був прихід до влади Е. Таффе у 1879 р., який відкрито підтримував поляків, через що українські депутати, власне, й перейшли в опозицію до уряду.

[6, 12, 19, 34, 41, 42, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 167, 174, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 187, 188, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 210, 211, 212, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 253, 254, 255, 275, 276, 279, 280, 281, 284, 285, 287, 289, 292, 299, 300, 310, 311, 312, 313, 314, 318, 319, 343, 344, 355, 357, 364, 380, 389, 391, 393, 396, 397, 399, 401, 403, 413].

РОЗДІЛ 4.

Українці Галичини в Державній раді наприкінці XIX ст.

4.1 Виборчі кампанії до рейхсрату в 1885 та 1891 рр., соціальна структура і фракційна приналежність

У другій половині 80-х рр. в Галичині український національний рух був представлений трьома суспільно-політичними течіями – русофілів, народовців і радикалів (їх ще називають у літературі “молодими народовцями”, прихильниками ідей “громадівського соціалізму” наддніпрянського політичного емігранта М. Драгоманова). Діячі українського національного руху розуміли, що ідейно-політична боротьба мала негативний вплив на чисельний склад українських депутатів парламенту, оскільки розпорошувалися голоси виборців між кандидатами. На початку січня 1885 р. галицькі народовці в черговий раз запропонували “Руській раді” йти на парламентські вибори разом. Однак русофіли Т. Павликов та Ю. Геровський відхилили цю пропозицію, категорично виступивши проти будь-якої співпраці з опонентами [224, с. 1].

За ініціативою українських депутатів Галицького сейму 29 січня 1885 р. відбулася зустріч політичних діячів з метою створення виборчого комітету на парламентські вибори. Крім попереднього вибору членів комітету, політики дійшли згоди знову спробувати домовитися з “Руською радою” для спільної участі у виборах. Серед учасників зустрічі був В. Федорович – депутат Палати послів, який у 1882 р. достроково склав свої повноваження [278, с. 1]. Очолював групу депутатів-народовців Галицького сейму Юліан Романчук. Активність народовців була викликана поширенням серед русинів Львова антивиборчих настроїв, де переважала думка, що Польський виборчий комітет вжив усіх можливих засобів для забезпечення переваги, тому на виборах до Палати послів перемогу не здобуде жоден русин. За цих умов політики переважно старшої генерації – русофіли – зневірилися в ефективності політичної боротьби та вважали за краще взагалі не брати участі у виборчій

кампанії. Однак з такою позицією повністю не погоджувалися народовці, які прагнули спробувати свої сили у Відні [224, с. 1–2].

Газета “Діло” зазначала, що народовці свідомо не хотіли самостійно створювати виборчий комітет (прагнули висунути для кожного округу тільки одного кандидата-русина) та задля досягнення порозуміння пішли на поступки русофілам в окремих пунктах, які не стосувалися національно-культурних прав українського народу. З іншого боку, судовий процес Ольги Грабар 1882 р. завдав відчутного удару по репутації русофільського руху. Тому члени “Руської ради” все ж пішли на домовленість з народовськими діячами, що станом на 1885 р. набули помітної політичної ваги. Водночас українські радикали-соціалісти не брали участі у виборах до парламенту в 1885 р. [144, с. 2].

5 лютого 1885 р. у Львові відбулися збори “Руської ради”, на яких члени обговорили спільну з народовцями участь у парламентських виборах. За інформацією газети “Діло”, деякі політики русофіли на знак протесту покинули приміщення, де проходило зібрання. Проте підтримка ідеї створення спільного комітету з боку А. Юзичинського та І. Добрянського (обидва русофіли) посприяла ухваленню рішення про спільну виборчу кампанію. Комітет мав складатися з 16 членів – по вісім представників від кожного руху (народовців та русофілів). Одразу того ж дня відбулося обрання представників русофілів до спільного виборчого комітету, а народовці передали на зібрання “Руської ради” свій список. Врешті, 5 лютого 1885 р. було створено Головний руський комітет виборчий (далі – ГРКВ), що мав організувати спільну передвиборчу кампанію до Палати послів рейхсрату з боку русофілів та народовців [144, с. 1].

Богдан Дідицький, один із лідерів русофільської течії, пізніше зазначав, що до середини березня 1885 р. між депутатами-народовцями сейму та членами “Руської ради” відбувалася боротьба за першість у виборчому комітеті. Ситуацію намагалися загострити краківська газета “Czas” та віденський часопис “Neue freie Presse”, які були проти союзу народовців і

русофілів та публікували статті про захоплення діячами “Руської ради” влади в комітеті у свої руки. 13 березня 1885 р. відбулися збори, на яких було внесено зміни до складу комітету. Політики домовилися, що комітет буде складатися з 22-х членів: по дев’ять від народовців та русофілів і чотири, за пропозицією Юліана Романчука, безпартійних [317, с. 11; 175, с. 1].

Головою народовсько-русофільського комітету став о. Яків Шведзицький, заступниками – Юліан Романчук та Ісидор Шароневич, секретарями – Іван Литинський і Володимир Підляшецький, а касиром – Богдан Дідицький. У Східній Галичині було 17 виборчих округів, які вважалися “руськими”, бо більшість населення складала русини. Для кожного округу було призначено референта, який організовував передвиборчу агітацію, створював місцевий виборчий комітет та контактував з головним комітетом у Львові [317, с. 12–13].

На початку квітня 1885 р. газета “Діло” розмістила виборчий прогноз з віденського часопису “Tagblatt”, відповідно до якого русини на виборах до Палати послів здобудуть три–чотири мандати. Інша віденська газета “Wiener Allgemeine Zeitung” зауважувала, що тиск з боку поляків постійно посилювався, починаючи з парламентських виборів 1873 р. Як наслідок, народ, що складав дві третини населення Східної Галичини, представляли в 1879–1885 рр. тільки три депутати. Особливості суспільного життя на початку 1885 р., на переконання редакції видання, не могли принести кардинальних змін у чисельності русинів у парламенті. Отже, ГРКВ працював в умовах суспільної зневіри у можливість успішного завершення для русинів парламентських виборів 1885 р. [258, с. 1; 303, с. 2].

У березні – квітні 1885 р. ГРКВ займався розробкою та поширенням агітаційних листівок. Б. Дідицький зазначав, що на початку квітня було надруковано та розіслано 5 тисяч екземплярів про підготовку населення до виборів. Наприкінці квітня 1885 р. вийшла друком “Ôтозва Головного Комитета до Русинôвъ выборцѣвъ” кількістю 15 тисяч примірників. Крім того, членами комітету було написано листи до 500 “мужів довір’я” –

найвпливовіших русинів з усіх повітів Східної Галичини з метою в короткий термін організувати суспільство для участі у виборах. За свідченням Б. Дідицького, за шість тижнів від дня створення комітету до каси ГРКВ свідомі громадяни пожертвували 517 з. р. [317, с. 13–15].

Лідери обох течій активно агітували за кандидатів ГРКВ. Б. Дідицький у брошурі “Як і кого вибрала Галицька Русь до Думи державної” в 1885 р. писав, що русофільське Товариство ім. М. Качковського вже в лютому видало для населення книгу “О выборах до Рады державной”. Паралельно просвітню роботу виконувало товариство “Руська рада”. Товариство націлювалося на боротьбу в сільських виборчих округах і відповідно намагалося найкращим чином підготувати селян до виконання громадянського обов’язку. Наприкінці 1884 р. редакція народовської газети “Батьківщина” видала невелику брошуру авторства Ю. Романчука “Про выборы до Рады державной” [317, с. 3–5].

Аналітична стаття про перебіг агітаційної кампанії у Східній Галичині з боку русинів вийшла у львівському “Ділі” в номері за 16 (28) квітня 1885 р. У статті, зокрема, зазначалося, що “головна наша работа въ мѣсяци маю повинна проте звернутись на правыборы. Въ нихъ спочиває бѣльша вага чемъ въ самыхъ выборахъ”. Перед діячами українського національного руху, на переконання редакції, стояло два завдання: чесна агітація греко-католицьких священиків між селянами та поява кожного кандидата перед своїми виборцями у встановлений час. “До сеи подвѣйной работы кличемо нынѣ всѣхъ нашихъ патріотѣвъ”, – зауважила газета “Діло” [162, с. 1].

Перше звернення до виборців від ГРКВ з’явилося в газеті “Діло” за 20 квітня (2 травня) 1885 р. Воно стосувалося тільки сільських жителів та закликало: “Руски селяне, що жиють ѳтъ рѣки Сяну на всхѣдѣ сонця по Збручѣ и Черемошѣ, мають въ своихъ 17 рускихъ округахъ виборчихъ выбрати своихъ 17 рускихъ послѣвъ. Сего права не смѣе имъ нѣкто сперти анѣ не годенъ ѳтобрати. Розходится лишъ о то, як наши селяни руски то право для себе зъумѣють використати” [256, с. 1–2]. ГРКВ намагався активізувати селян для участі у виборах до парламенту. Крім того, спостерігалася певна

передвиборча стратегія ГРКВ: видання листівок, брошур; зустріч з виборцями; залучення до процесу місцевої інтелігенції тощо.

Початок травня 1885 р. в передвиборчій кампанії виявився досить несподіваним для руських діячів. У передвиборчу гонку, поряд з ГРКВ, втрутився обраний у травні 1885 р. митрополит Сильвестр Сембратович, представивши своїх кандидатів, які групувалися навколо часопису “Мир” та яких пізніше почали називали “митрополичими кандидатами”. В окрузі Стрий–Жидачів–Дрогобич кандидатом в депутати став Ксенофонт Охримович, Калуш–Долина–Бібрка – Михайло Сінгалевич, Станиславів–Надвірна–Тлумач–Богородчани – Корнило Мандичевський [261, с. 2].

Скандальність ситуації полягала в тому, що С. Сембратович самостійно висунув кандидатів та зробив це в переддень своєї інтронізації, яка відбулася 5 травня 1885 р., тобто ще не прийнявши митрополичий сан. “Самы Поляки, – писав Б. Дідицький, – въ своихъ письмахъ публичныхъ не похваляли того поспѣху въ передвчаснѣмъ назначеню кандидатѣвъ изъ сторины Архипастыря нашої св. Церкви: а ми, Русины, то вже и вѣрити не хотѣли, абы щось таке могло у насъ статися” [317, с. 19].

Для вищого греко-католицького духовенства було характерною участь у передвиборчих кампаніях в якості агітаторів, про що відкрито наголошував Б. Дідицький. “Вѣдай бо знали мы изъ давнѣйшихъ досвѣдѣвъ, – писав він, – що бывало наши Отцы-Владыки, якъ славный Яхимовичъ, Полянскій, Литвиновичъ и Юсифъ Сембратовичъ, выдавали въ часъ выборѣвъ сердечны отеческіи воззванья до свого духовенства и до народу, побуждаючи Русинѣвъ-выборцѣвъ, абы выбирали собѣ послѣвъ своихъ, добрыхъ Русинѣвъ; однакожь никто изъ тѣхъ Владыкъ, высоко поважныхъ достоинствомъ и вѣкомъ, не назначалъ на якіи-будь округи кандидатѣвъ ѣтъ себе, а предоставляли они ставленье кандидатѣвъ свободной волѣ выборцѣвъ и признанымъ тѣми-же выборчимъ собраніямъ (комитетама), якъ се и найвысша воля Монарха въ конституційныхъ уставахъ выразно таке предписуе и препоручае” [317, с. 19]. Очевидно, виступ греко-католицького митрополита як суб’єкта політичної

передвиборчої боротьби став для ГРКВ повною несподіванкою як для народовських, так і русофільських діячів.

Поява конкурентів-русинів спонукала ГРКВ піти на переговори з митрополитом. Зустріч відбулася 10 травня 1885 р., на якій С. Сембратович заявив ще про трьох “добрих русинів” – “о. Алексія Торонского, директора О. Ильницького и совѣтника Децыкевича”. У свою чергу, виборчий комітет представляли І. Шараневич, Ю. Романчук і Б. Дідицький. Політики досягли домовленості, що три офіційно оголошених митрополитом кандидати (К. Охримович, М. Сінгалевич та К. Мандичевський) залишаються, але всіх інших – будуть обговорювати на зборах делегатів. Комітет залишив за собою право висунути кандидатів у тих округах, де боролися за депутатський мандат висуванці С. Сембратовича [317, с. 20–21]. За свідченням К. Левицького, С. Сембратович діяв відповідно до домовленостей з намісником Галичини в 1875–1883 рр. Альфредом Потоцьким. Б. Дідицький, учасник переговорів ГРКВ з митрополитом 10 травня 1885 р., згадував, що С. Сембратович на початку зустрічі заявив: “... Ему предложили (не гр. Альфредъ Потоцкій, а нѣ польській комитетъ, ино кто-то инный) шестѣхъ Русинѣвъ на кандидатѣвъ посольскихъ” [364, с. 215; 317, с. 20].

Газета “Діло” зазначала, що “Впр. митрополитъ нашъ, Сильвестръ Сембратовичъ, ставить своихъ кандидатѣвъ въ порозумѣню съ польскимъ комитетомъ выборчимъ и правительствомъ. Впреосвященный самъ розписує листы до оо. деканѣвъ и священникѣвъ, въ которыхъ именує кандидатѣвъ и вже напередъ до выбору удѣляє свого благословенія” [261, с. 2]. Отже, редакція народовського часопису закидала митрополитові С. Сембратовичу співпрацю з поляками та призначення кандидатів без врахування симпатій українського народу. Польський часопис “Dziennik Polski”, у свою чергу, звернувся до читачів з проханням голосувати тільки за кандидатів митрополита, називаючи їх “prawdziwi Rusini”. Газета називала всіх інших кандидатів-русинів ворогами краю. Польськомовна “Gazeta Narodowa” виступила із заявою, що польський

комітет, підтримуючи окремих русинів, надзвичайно ускладнює українсько-польські відносини та не сприяє їх вирішенню [261, с. 2; 298, с. 2].

На нашу думку, спільні дії галицьких народовців та русофілів викликали занепокоєння в польських політичних колах. Висунення кандидатів відбувалося на зборах повітових делегатів. Б. Дідицький стверджував, що поляки спеціально вирішили провести їх швидше за русинів 10 травня 1885 р. Збори делегатів-русинів були призначені на 12 травня, а призначення С. Сембратовичем кандидатів у окремих округах вносило дезорганізацію. У двох номерах львівської газети “Діло” 1885 р. вийшла широка аналітична стаття під назвою “Новый проєктъ на знищенье Руси”, де, зокрема, було звинувачено австрійський уряд і поляків у спільній акції проти русинів. Редакція зазначала, що граф Альфред Потоцький, який підтримував С. Сембратовича, дав вказівку польським діячам та виборчим агентам: “Нѣякій Русинъ анѣ москалефиль анѣ народовецъ не повиненъ бути выбранный! Выбранымы повиний бути тѣлько кандидаты о. митрополита!” [173, с. 2; 208, с. 1; 209, с. 1].

У брошурі “O Rusinach i do Rusinów” авторства Яна Червінського (Jan Czerwinski), яка вийшла друком у Кракові в 1891 р., зазначалося, що поляки перед парламентськими виборами 1885 р. пропонували українським народовцям союз “приватно і публічно”, щоб останні відмовилися від традиційної співпраці з русофілами. Угоду про спільну участь у виборах між народовцями та русофілами в січні 1885 р., за інформацією автора брошури, підштовхнули польські політичні сили “незначних митрополичо-урядових кандидатів” [325, с. 3]. Після процесу над О. Грабар 1882 р. зростали розбіжності між народовцями і русофілами. Водночас поляки були схильні порозумітися з народовцями.

12 травня 1885 р. відбулися збори повітових делегатів русинів, на яких обговорювалися кандидатури для висунення в депутати. Збори виявили сильні розбіжності між народовцями та русофілами. Найбільшою перешкодою на шляху порозуміння між ними став округ Калуш – Долина – Бібрка, де частина

учасників, переважно русофілів, пропонувала кандидатом Д. Кулачковського, тоді як народовці – Ю. Романчука. Зокрема, на користь першого лунали аргументи, що він став переможцем у тому ж окрузі під час попередніх парламентських виборів у 1879 р., водночас Ю. Романчук здобув впевнену перемогу там само на виборах до Галицького сейму в 1883 р., багато їздив і спілкувався з виборцями. Наприкінці засідання делегати дійшли згоди, що остаточне затвердження кандидатів залишиться за ГРКВ [317, с. 24].

Починаючи з 14 травня 1885 р., ГРКВ займався затвердженням кандидатур по виборчих округах з урахуванням рішень з'їзду делегатів. Політики намагалися віднайти для кожного кандидата найбільш оптимальний для перемоги округ. До уваги, зокрема, бралися рівень національної самосвідомості й особисті якості та популярність кожного конкретного кандидата. Комітету вдалося дійти згоди, в окрузі Калуш – Долина – Бібірка затвердили кандидатуру Ю. Романчука, а Д. Кулачковського призначили на округ Станиславів – Надвірна – Тлумач – Богородчани [317, с. 27]. Здавалося, ГРКВ після тривалих дискусій між народовцями і русофілами зумів дійти до консолідованого рішення.

Однак 26 травня 1885 р. у Станиславові відбулися збори українських виборців за участю Б. Дідицького, що виявили серйозні протиріччя в процесі визначення кандидатур до парламенту. До міста прибуло близько 300 з 635 виборців округу. Виборці поділилися пропорційно та підтримували Олександра Огоновського, Олексія Заклинського, Діонісія Кулачковського та Корнила Мандичевського, який вже був висунений митрополитом у парламент. Водночас лунали заклики висунути кандидатом селянина Олексу Королюка, який перед тим уже входив до складу Галицького сейму. Під час пошуку спільної компромісної кандидатури політики зупинилися на особі єпископа Юліана Пелеша, який викликав довіру у всіх виборців. Зазначимо, що після дебатів між членами ГРКВ та митрополитом кандидатом в окрузі став К. Мандичевський. Тому популярний та авторитетний в середовищі

галицького населення Ю. Пелеш не взяв участь у виборах [317, с. 38–40; 262, с. 1].

Ще складнішою виявилася ситуація у виборчому окрузі Коломия – Косів – Снятин. У середині квітня 1885 р. там було два претенденти на парламентський мандат: Іван Озаркевич та Василь Залозецький. Обидва політики заявили, що в разі не висунення їх кандидатами ГРКВ ітимуть на вибори самостійно. У кінцевому результаті І. Озаркевич став кандидатом у депутати від польського комітету. ГРКВ вирішив не висувати жодного кандидата, В. Залозецький балотувався до парламенту самостійно від того ж округу Коломия – Косів – Снятин [317, с. 36–37].

Цікаво, що В. Ковальського на початку виборчої кампанії поставлено комітетом на округ Стрий – Жидачів – Дрогобич. Б. Дідицький був абсолютно впевнений у перемозі В. Ковальського та не вважав К. Охримовича (кандидат С. Сембратовича) достатньо сильним суперником. В окрузі Жовква – Сокаль – Рава Руська на розгляді комітету були три кандидати: суддя Григорій Кузьма, професор Іван Костецький та Анатоль Вахняний. Жоден з них не мав достатньої підтримки серед повітових делегатів, тому висунення їх мало певний ризик для успішного результату. За цих обставин відбувся пошук іншого кандидата, якого б підтримувала абсолютна більшість виборців. Ним став В. Ковальський. Отже, політик одночасно змагався за депутатський мандат у двох округах: Жовква – Сокаль – Рава Руська та Стрий – Жидачів – Дрогобич, що збільшувало його шанси на перемогу. Зауважимо, що австрійське законодавство не забороняло брати участь у виборах від декількох округів одночасно [262, с. 1; 263, с. 1; 169, с. 1].

Крім вище названих кандидатів, в інших округах ГРКВ висунув наступних політиків: Дениса Січинського, Василя Нагірного, Миколу Антоневича, Анатолія Вахнянина, Івана Сірка, Лонгіна Рожановського, Михайла Кульчицького, Миколу Галущинського, Ісидора Шараневича, Дем'яна Савчака та Миколу Січинського (після відмови Олександра Барвінського) [262, с. 1; 263, с. 1]. Усіх кандидатів ГРКВ висунув тільки в

сільських округах, де шанси на перемогу, з огляду на специфіку національної і соціальної структури населення Галичини, були порівняно вищі, ніж в інших трьох куріях. Як відомо, українські селяни становили абсолютну більшість населення краю, тоді як у містах краю переважали поляки та євреї.

О. Барвінський у спогадах наводив причину своєї відмови від участі у виборах до парламенту в 1885 р. “Однак, послом держ[авної] ради, – писав він, – забажав стати о[тець] Николай Січинський, приходник з Черниховець (в Збаражчині), а хоч виборчий руський комітет оповістив уже мою кандидатуру, він почав живу роботу за собою, а коли в Тернополі зібралось передвиборче віче дня 27 мая, щоби вислухати моєї політичної ісповіди, виступив о[тець] Січинський яко кандидат без огляду на рішення головного виборчого комітету у Львові. Знаючи палку вдачу о[тця] Січинського, не хотів я доводити до соблазну перед виборцями і розладу поміж ними і тому на сім вічу заявив, що зрікаюся кандидатури, порученої Головним руським комітетом виборчим і просив виборців, щоби голоси свої віддали на о[тця] Січинського”. Отже, відмова О. Барвінського від участі у виборах свідчила про недосконалість процедури визначення кандидатів та низький авторитет ГРКВ в середовищі галицьких діячів. ГРКВ надавав перевагу О. Барвінському, але його відтіснив інший політик – М. Січинський [310, с. 325].

Б. Дідицький у брошурі, врахувавши результати попередніх виборів до парламенту і сейму в 1879 р., визначав округи Стрий – Жидачів – Дрогобич, Калуш – Долина – Бібрка та Станиславів – Надвірна – Тлумач – Богородчани, як найперспективніші регіони для перемоги русинів. С. Сембратович висунув тільки трьох кандидатів у згаданих вище округах. Після призначення кандидатів-русинів з боку ГРКВ вже два русина претендували на один мандат. Така система сприяла розпорошенню голосів малоосвічених сільських виборців.

Для порівняння, поляки з 17-ти виборчих округів, які входили до сфери інтересів русинів, у 12 висунули кандидатами польських шляхтичів та магнатів. Крім того, в окрузі Калуш – Долина – Бібрка та Станиславів –

Надвірна – Тлумач – Богородчани підтримали кандидатів митрополита С. Сембратовича К. Мандичевського і М. Сінгалевича. На округ Коломия – Косів – Снятин, як уже зазначалося, вони призначили І. Озаркевича. Польський виборчий комітет не підтримав К. Охримовича, але і не висунув нікого в округах Стрий – Жидачів – Дрогобич та Жовква – Сокаль – Рава Руська [317, с. 46; 263, с. 1].

Визначення кандидатів у депутати супроводжувала постійна політична агітація з боку ГРКВ. Одним із способів залучити на свій бік симпатії виборців були публікації в періодичних виданнях. Особливою активністю відзначалася народовська газета “Діло”, що регулярно публікувала, крім загальних статей на виборчу тематику, особисті звернення кандидатів у депутати або авторитетних політичних діячів. Так, у номері за 27 квітня (9 травня) 1885 р. вийшла стаття І. Озаркевича із зверненням до мешканців Коломийського, Косівського та Снятинського повітів. Фактично депутат звітував про свою 12-річну діяльність у Палаті послів. “Я яко посоль меншихъ посѣлостей обстававъ и голосувавъ завсѣгды за инересами сельского народа”, – наголосив він. Подібний звіт депутат також робив у 1883 р. [160, с. 2]. Отже, І. Озаркевич намагався переконати потенційних виборців у ефективності своєї парламентської діяльності і закликав селян підтримати його на виборах до Палати послів у 1885 р.

До редакції “Діла” написав телеграму О. Барвінський у травні 1885 р. із закликом підтримати обрання в окрузі Тернопіль – Збараж – Скалат депутатом М. Січинського [310, с. 325]. Починаючи з середини травня 1885 р. майже в кожному номері газети “Діло” з’являлися короткі повідомлення з повітів, що розкривали ситуацію на місцях. Наприклад, з Чорткова прийшла інформація, що кандидат польського комітету в сільському окрузі Бучач – Чортків розгорнув “пекельну агітацію. Креатуры его пускають вже в курсь грошѣ. Удержуєся вѣсть, що на мѣстечко Будзанѡвъ кинено вже дня 13 мая 600 зр. “Хрунѣ” вже нюхають, але загаль селянѣ не пѡддаєся покусь” [264, с. 1].

Хрунь – це несвідомий виборець, голос якого можна було купити за гроші або горілку.

Інше цікаве повідомлення було надіслано у травні 1885 р. з Бобрецька про агітацію за М. Сінгалевича з боку євреїв. “Жида, котри все идуть туды, де бачать правительство, – писала газета, – симъ разомъ являються ярыми агитаторами за о. Сѣнгалевичемъ. “То найбѣльшій ксьондзъ у Львовѣ, – говорять они, – заразъ першій по митрополитѣ; ѡнъ вамъ церкву вымурує; ѡнъ що охоче, то Найяснѣйшій Панъ зробить и т. п.”. М. Сінгалевич був кандидатом митрополита, тому відповідно мав підтримку поляків і євреїв. Водночас на Тернопільщині під час правиборів урядники скликали місцевих священиків та заборонили їм говорити з селянами про вибори [265, с. 1–2]. У Бережанах, за свідченням одного з дописувачів газети “Діло”, проходило скуповування голосів для графа Романа Потоцького. Ціна за один голос коливалася від п’яти до сто з. р. [262, с. 1].

ГРКВ 30 травня 1885 р., за два дні до виборів у сільських куріях, видав нове звернення до населення, в якому закликав усіх русинів згуртуватися задля досягнення спільної мети. “Наши кандидаты – избраники самого народа, – наголошував ГРКВ. – И Русиновы мусить на Божѣмъ свѣтѣ стати такъ добре, якъ другимъ народамъ. Русинъ не гѣршій ѡтъ другихъ. Русинъ такій-же вольный обитель и нинѣ знає ѡнъ добре, що єму належится”. У народовській газеті “Діло” 30 травня 1885 р. було опубліковано остаточний список кандидатів від русинів [257, с. 1; 169, с. 1].

Передвиборча кампанія в Галичині розпочалася ще під час діяльності попередньої каденції австрійського парламенту, оскільки проміжок часу від закриття парламенту до проведення наступних виборів був досить малий. Українські політичні діячі розпочали організаційні заходи в січні 1885 р., а парламент функціонував до 23 квітня 1885 р. Формування виборчого комітету русинів та початок його діяльності в лютому – квітні 1885 р. проходили без участі В. Ковальського, І. Озаркевича та Д. Кулачковського. Оголошення імператором дати виборів відбулося 23 квітня 1885 р. Як і на попередніх

виборах, для кожної курії був визначений окремий день: четверта курія – 2 червня, третя – 8 червня, друга – 10 червня та перша – 11 червня [153, с. 1].

Результатом виборів до Палати послів 2 червня 1885 р. стало обрання депутатами п'ятох русинів від Галичини (*Див.* Додаток Е). ГРКВ здобув тільки одну перемогу – в окрузі Жовква – Сокаль – Рава, де депутатом став русофіл В. Ковальський. З числа “митрополичих кандидатів” посольський мандат здобули К. Охримович, о. К. Мандичевський та о. М. Сінгалевич. П'ятим українським депутатом від Галичини став Іван Озаркевич, який балотувався в окрузі Коломия – Косів – Снятин від польського комітету. Депутатом Палати панів протягом 1885–1891 рр. був митрополит ГКЦ С. Сембратович. Загалом русини в рейхсраті VII каденції (1885–1891 рр.) володіли шістьма мандатами. Для порівняння в попередній каденції (1879–1885 рр.) було на одного депутата менше.

Соціальна структура українського представництва австрійського парламенту мала наступний вигляд: чотири депутати належали до духовного сану, а інші два – до світської інтелігенції. С. Сембратович – греко-католицький митрополит від 1885 р. І. Озаркевич – греко-католицький священник, парох Болехова, депутат Болехівської повітової ради [365, с. 39; 393, с. 164]. К. Мандичевський був греко-католицьким священником, деканом в м. Надвірна, маршалом Надвірнянського повіту [393, с. 157–158]. В. Ковальський – радник двору, продовжував працювати радником Верховного судового і касаційного трибуналу у Відні. М. Сінгалевич – архепресвітер греко-католицької митрополії у Львові. К. Охримович – професор Дрогобицької гімназії, бургомістр Дрогобича [393, с. 139, 168; 387, с. 358].

У Палаті послів українські депутати Галичини в 1885 р., крім В. Ковальського, увійшли до Польського кола. На наш погляд основною причиною вступу більшої частини русинів до Польського криєтсья у їх співпраці під час передвиборчої кампанії. Поляки разом з чехами та Клубом Гогенварта створили в Палаті послів коаліцію (“залізне кільце”).

В. Ковальський знову, як і в 1882 р., увійшов до т. зв. Клубу Короніні та залишався в опозиції до уряду. Отже, малочисельне українське представництво в парламенті поділилося. Газета “Діло” на початку квітня 1886 р. надрукувала статтю, в якій дала характеристику позиції українського представництва в парламенті. Руський клуб у складі чотирьох членів (І. Озаркевич, К. Мандичевський, М. Сінгалевич та К. Охримович) підтримував уряд. Натомість позиція В. Ковальського була дещо неоднозначною. Депутат належав до опозиційного Клубу Короніні, однак у деяких випадках голосував разом з коаліцією. Газета 10 квітня 1886 р. писала, що “сов. Ковальській часомъ, въ дробныхъ рѣчахъ, поїде съ клубомъ Корониніго и противъ волѣ правительства, хочъ въ важнѣйшихъ нѣколи, а держится тои тактики, що звичайно записуєсь до слова “противъ”, а въ промовѣ заявляє, що буде голосувати “за” [301, с. 1–2; 259, с. 1].

Протягом каденції 1885–1891 рр. відбулися певні зміни у фракційній структурі Палати послів. В квітні 1887 р. був офіційно створений Руський клуб (інша назва – Клуб русинів), до якого увійшли І. Озаркевич, К. Охримович, К. Мандичевський та М. Сінгалевич. Головою парламентської фракції русинів став І. Озаркевич. Зазначимо, що депутати вийшли з Польського кола, але залишилися прихильними до австрійського уряду. Водночас В. Ковальський залишився у складі Клубу Короніні до кінця каденції [283, с. 3]. Парламентська фракційна структура на час завершення каденції мала певні зміни. Руський клуб покинув І. Озаркевич, однак залишився позафракційним. У Клубі русинів перебували тільки “митрополичі кандидати” [286, с. 2].

Наступні вибори до австрійського парламенту цісар Франц Йосиф I оголосив 23 січня 1891 р. Газета “Kurjer Lwowski” повідомляла, що вибори у сільській курії відбудуться 2 березня 1891 р., міській – 4 березня, в курії торгових і промислових палат – 6 березня, а у першій курії – 9 березня [296, с. 1]. Організацією виборів зайнявся створений народовцями 26 січня 1891 р. Руський головний комітет виборчий (далі – РГКВ), до якого увійшли Юліан

Романчук, Дем'ян Савчак, Омелян Огоновський, Даміан Гладилевич, Олександр Барвінський, Кость Левицький, Лев Туркевич, Іван Чапельський, Олексій Торонський та Михайло Карачевський. На першому засіданні 27 січня комітет доповнили Антон Дольницький, Василь Ільницький, Анатоль Вахнянин, Олександр Стефанович, Теофіл Грушкевич та Іван Белей [311, с. 259–260]. Вибори до австрійського парламенту 1891 р. проходили під впливом проголошеної політики “нової ери” – спроби польсько-українського порозуміння 1890 р. в Галицькому сеймі, оскільки один з пунктів угоди, як зазначав О. Барвінський, забезпечував русинам повноцінне представництво в Палаті послів [311, с. 145; 350, с. 60]. Після проголошення “нової ери” відбувся розкол між русофілами та народовцями та зближення останніх з поляками на основі окремих пунктів національно-культурного розвитку русинів.

Результатом діяльності РГКВ стало звернення до українських виборців 29 січня 1891 р. О. Барвінський у спогадах навів частину відозви, в якій наголошувалася необхідність поставити на перший план інтереси монархії, а не вузькопартійні суперечки. “Інтереси Австрійської держави, – наголошувалося у зверненні, – в теперішнім внутрішнім положеню вимагають такої держ[авної] ради, котра ставлячи силу і достоїнство монархії понад партійні інтереси, хоронила державну конституцію і запоручені нею права країв та узглядняла інтереси й потреби народів і шанувала релігійні переконання” [311, с. 260]. РГКВ поступово висунув своїх кандидатів у 17-ти округах. Усі вибрані особи проходили детальне обговорення та затвердження на засіданнях комітету.

14 лютого 1891 р. погодили кандидатуру Юліана Романчука на округ Долина – Калуш – Бібірка, Костянтина Телішевського – Самбір – Старе місто – Рудки, Льва Шеховича – Золочів – Перемишляни. На наступному зібранні 16 лютого 1891 р. вибрали Адольфа Підляшецького на округ Коломия – Косів – Снятин, Івана Озаркевича – Стрий – Дрогобич – Жидачів, Андрія Чайковського – Бережани – Підгайці – Рогатин. Івана Войтовича – Перемишль

– Мостика – Добромиль, Йосифа Кульчицького – Чортків – Бучач. Михайла Карачевського – Львів – Городок – Яворів [159, с. 1; 163, с. 1]. Призначення кандидата на той чи інший виборчий округ, як правило, відбувалося з урахуванням настроїв населення та консультаціями з представниками місцевої еліти. 18 лютого 1891 р. ГРКВ затвердив Олександра Барвінського на округ Броди – Кам'янка. Список кандидатів до парламенту в черговий раз був доповнений 23 лютого 1891 р. Серед них, зокрема, були Анатолій Вахнянин в окрузі Жовків – Рава – Сокаль та Корнелій Мандичевський – Станіславів – Богородчани – Товмач – Надвірна [164, с. 1; 165, с. 1].

Того ж дня, 23 лютого 1891 р., РГКВ затвердив останніх кандидатів: Михайла Кульчицького (виборчий округ Заліщики – Борщів – Городенка), Романа Яминського – на округ Сянік – Березів – Ліско, Володимира Мандичевського – на округ Ярослав – Цішанів, Василя Богоноса – на округ Тереховля – Гусятин, Миколу Січинського – на округ Тернопіль – Збараж – Скалат та Миколу Галушинського – на округ Бучач – Чортків. Отже, народівці остаточно сформували список своїх кандидатів тільки за тиждень до виборів, які мали відбутися 2 березня 1891 р., тому на повноцінну агітацію залишилося дуже мало часу. Зазначимо, що зволікання з висуненням кандидатів були характерним явищем для українського руху ХІХ ст. [311, с. 266–266; 166, с. 1].

Комітет “Руської ради” як організатор виборчої кампанії з боку русофілів висунув наступних кандидатів: Василя Ковальського в окрузі Жовків – Рава Руська – Сокаль, Миколу Антоневича – Самбір – Старе місто – Турка – Рудки, Дениса Кулачковського – Калуш – Долина – Бібірка, Юліана Геровського – Броди – Камінка, Михайла Карачевського – Львів – Городок – Яворів, Стефана Кобилянського – Тернопіль – Збараж – Скалат, Іоана Войтовича – Перемишль – Добромиль – Мостика, Івана Костецького – Золочів – Перемишляни, Антонія Билинкевича – Бережани – Підгайці – Рогатин [165, с. 1; 266, с. 1]. Отже, в окремих округах народівці та русофіли конкурували між собою.

Утворена в жовтні 1890 р. Русько-українська радикальна партія (далі – РУРП) приєдналася до передвиборчої кампанії та видала відозву до виборців. Активністю партія відзначилася в окрузі Коломия – Косів – Снятин, де її представники взяли участь у народних зборах, організованих у Коломиї. Збори в Коломиї проводив депутат Галицького сейму Омелян Огоновський. У дебатах брали участь місцеві священники, Кирило Трильовський та Северин Данилович. Радикальний часопис “Народ” детально описав перебіг тривалих дискусій на зборах. Наприклад, С. Данилович, який був кандидатом до парламенту, виступив у Коломиї з майже півторагодинною промовою. Другим кандидатом від РУРП став О. Огоновський в окрузі Борщів – Городенка – Заліщики [267, с. 69–71].

Результатом виборів до рейхсрату 2 березня 1891 р. стало обрання депутатами Палати послів наступних кандидатів: Юліана Романчука, Костянтина Телішевського, Олександра Барвінського, Адольфа Подляшецького, Ксенофонта Охримовича, Корнила Мандичевського та Йосифа Брилинського (Див. Додаток Є). К. Охримович і Й. Брилинський ішли на вибори самостійно, а всі інші переможці були кандидатами від народовців. Такий результат виборів К. Левицький називає першим розчаруванням “нової ери”. Народовці після проголошення “нової ери” очікували здобути на парламентських виборах набагато більше мандатів. Однак, на наш погляд, прохід до парламенту відразу семи представників народовського суспільно-політичного руху був успіхом [364, с. 243].

На результати виборів до Палати послів австрійського парламенту різко відреагувала газета РУРП “Народ”, однак більша частина статті була вилучена австрійською цензурою. Матеріал, що залишився, свідчить про значне незадоволення українських соціалістів-радикалів результатами парламентських виборів. Жоден з кандидатів РУРП не здобув перемогу. Радикали висунули звинувачення народовцям у співпраці з поляками, що в розумінні редакції партійного часопису стало головною причиною поразки на виборах. “Всі народовські депутати, – писав “Народ”, що послідовно піддавав

різкій критиці політику “нової ери”, – вийшли при безпосередній помочи польських панів і інших сил, що розумієся скрізь уживали й постраху та деморалізації виборців. Протів Романчука й Барвінського шляхта польська навіть не ставила своїх кандидатів, Підляшецького навіть потвердив польський центральний шляхецький комітет. Особливо підпирали великі польські пани Барвінського” [205, с. 93]. Зазначимо, що в середовищі радикалів переважало негативне ставлення до парламенту [315, с. 11].

Безумовно, негативний вплив на результати виборів для русинів мала політична боротьба між народовцями, русофілами та радикалами. О. Барвінський згадував, що в окрузі Стрий – Жидачів – Дрогобич кандидатами до парламенту в 1891 р. були висунуті І. Озаркевич, М. Герасимович та К. Охримович, в Жовкві – Рава – Сокаль – В. Ковальський, А. Вахнянин і Й. Брилинський. У багатьох округах було по два, а то й більше кандидатів-русинів. Наявність декількох кандидатів роздроблювала голоси виборців та послаблювала позиції русинів загалом у боротьбі з польськими та єврейськими кандидатами [311, с. 266].

Своєрідною несподіванкою парламентських виборів 1891 р. у Галичині для багатьох став цілковитий програш русофілів, які мали серед кандидатів авторитетних політиків і громадських діячів. Особливо здивувала поразка В. Ковальського в окрузі Жовків – Рава Руська – Сокаль. Віденський часопис “Die Presse” з цього приводу писав, що русин В. Ковальський, який традиційно сприймався у Відні, як єдиний представник русинів, програв маловідомому кандидату Й. Брилинському та здобув тільки 166 голосів проти 380 [290, с. 2].

У 1892 р. відбулися перевибори в окрузі Тернопіль – Бережани у зв’язку з відходом від політики з Польського кола Є. Черкавського, який був незадоволений змінами в монархії. У результаті дострокових виборів до Палати послів перемогу здобув русофіл Л. Криницький. Народовець Анатоль Вахнянин став депутатом у 1894 р. замість Едвіна Плажека, який помер. Станом на січень 1891 р. в Палаті послів було сім русинів. Під час цієї

каденції в 1892 та 1894 рр. до складу українського представництва приєдналося двоє депутатів – Л. Криницький, А. Вахнянин. Загалом у Палаті послів рейхсрату в каденції 1891–1897 рр. знаходилося дев'ять послів-русинів [291, с. 2].

У зв'язку зі смертю депутата Польського кола Антона Тишковського 31 жовтня 1895 р. в окрузі Перемишль – Добромиль – Мостика відбулися позачергові вибори до Палати послів, в яких взяв участь Іван Франко. Суперником видатного українського діяча став Павло Тишковський (син А. Тишковського), який не пожалів ресурсів на агітацію і підкуп виборців та здобув 394 голоси проти 112-ти. І. Франко влучно описав перебіг виборів у публіцистичній статті під назвою “Найновіший галицький вибір”, де припускав, що П. Тишковський витратив на вибори від 8 до 10 тис. з. р., що на той час становило велику суму [324, с. 281–291; 288, с. 4].

Соціальна структура українського представництва VII каденції мала наступний вигляд: Ю. Романчук працював професором Академічної гімназії у Львові, К. Телішевський – нотарем у Турці. А. Підляшецький – радник окружного суду в Коломиї, А. Вахнянин – професор Академічної гімназії у Львові, К. Мандичевський – греко-католицький священник з Надвірни, маршалок повітової ради, К. Охримович перебував на посаді професора Дрогобицької гімназії, бургомістр Дрогобича [393, с. 168; 163, с. 1; 164, с. 1; 165, с. 1]. О. Барвінський працював з 1888 р. професором Львівської чоловічої учительської семінарії, а з 1893 р. був головою Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Й. Брилинський – греко-католицький священник у селі Жовтанцях (нині – село у Львівській області), в 1892–1893 рр. – декан Куликівського деканату. Отже, українське представництво Палати послів 1891–1897 рр. у соціальній структурі складалося з двох греко-католицьких священників та семи представників світської інтелігенції, усього – дев'ять чол. [393, с. 117; 311, с. 326].

Таким чином, до Палати послів австрійського парламенту від русинів Галичини в 1885 р. потрапило п'ять депутатів, а в 1891 р. – сім (після

довиборів у 1892 і 1894 рр. – дев'ять). Порівнюючи результати виборів обох каденцій відзначимо, що спочатку мали перевагу русофіли, однак у 1891 р. їх остаточно витіснили народовці. Фактично відбулася зміна українських політичних еліт, що засвідчила вихід на провідні позиції в національному житті народовців, на протипагу русофілам, до рейхсрату прийшли активні політики молодшої генерації Ю. Романчук, О. Барвінський та ін. Замість консервативних русофілів, з їх проросійськими симпатіями, до парламенту потрапили більш прогресивні народовці-українофіли. Відзначимо еволюцію передвиборчої боротьби русинів з використанням засобів масової інформації, агітаційних листівок і, особливо, особистих зустрічей кандидатів з своїми виборцями в округах. Усі вище згадані фактори разом з проголошеною на початку 1890-х рр. політикою “нової ери” сприяли зростанню чисельності українського представництва Палати послів у 1891–1897 рр. до дев'яти осіб.

4.2 Парламентська діяльність українського представництва в 1885–1897 рр.

На активність кожного українського представника в парламенті Галичини безпосередній вплив мала наявність відповідного політичного досвіду, що особливо спостерігалось у 1885–1890 рр. Депутати, які потрапили до парламенту вперше (М. Сінгалевич, К. Охримович та К. Мандичевський), не відзначилися результативними діями. Натомість політики з досвідом боротьби в Палаті послів – І. Озаркевич та В. Ковальський – були набагато ефективнішими. Зокрема, В. Ковальський у досліджуваний період подав інтерпеляцію, петицію, три резолюції і виголосив одну промову, як член комітету та 20 власних виступів, один з яких в якості головного опонента. Депутат став членом трьох парламентських комітетів: комітету з практичної служби (від 19 березня 1886 р.), комітету преси (від 10 лютого 1887 р.) та комітету з оподаткування пива та вин (від 10 лютого 1888 р.) [43, с. 179–180; 95, с. 1026; 97, с. 4122; 99, с. 6942; 100, с. 8340; 102, с. 10950–10954].

М. Сінгалевич у 1885–1891 рр. став автором дев'яти виступів, але тільки в якості доповідача бюджетного комітету, членом якого був від 9 жовтня 1885 р. Серед українських депутатів, як свідчить аналіз першоджерел, вирізнявся працьовитістю І. Озаркевич, що подав вісім резолюцій, одну інтерпеляцію та 13 петицій. Під час дискусій на засіданнях Палати послів, за нашими підрахунками, він виступив з 18 промовами. У парламенті працював у складі двох комітетів: петиційного (від 7 жовтня 1885 р.) та компенсаційного (від 13 квітня 1886 р.) [43, с. 268–270, 344–345; 96, с. 3336; 98, с. 5745; 103, с. 11892; 106, с. 16025].

Під час каденції 1885–1891 рр. К. Мандичевський подав 13 резолюцій та виголосив дві промови. Депутат став членом двох комітетів: адресного (від 3 жовтня 1885 р.) і комітету з оподаткування пива та вин (від 10 лютого 1888 р.). К. Охримович виголосив лише одну промову, виконував функцію секретаря Палати послів (від 2 жовтня 1885 р.) та працював у складі мовного комітету (від 16 березня 1886 р.) [43, с. 214–215, 266; 99, с. 6942; 105, с. 15359].

Парламент VII каденції почав свою роботу 22 вересня 1885 р. Першими з числа українського представництва виступили 23 жовтня 1885 р. В. Ковальський та І. Озаркевич з приводу складання звернення новообраних депутатів до імператора Франца Йосифа I. В. Ковальський зайняв позицію проти надання ширшої автономії коронним землям. “Мы, панове, – наголосив він, – не противники автономії. Але для насъ се красне право лишається лишь на папери”. Тобто депутат вимагав для початку здійснити всі обіцяні поступки для русинів у національно-культурній сфері [134, с. 1]. “Звертаю дальше увагу, – продовжив В. Ковальський, – на выборы въ Жовкви. Тамъ явился при выборах комисарь староства, случайно якийсь гр. Дѣдушицкій – не знаю чи своякъ п. посла – и обходився зъ выборцами ось якъ. Передъ столомъ установивъ передовсѣмъ жандарма, а побѣчь него двохъ криминально слѣдженныхъ и засужденыхъ людей и приказавъ имъ удержувати въ часѣ выборовъ спокой и порядокъ. Явился рускій wyborецъ, що случайно не

голосував на кандидата гр. Дьдушицкого, то сей трактував його зараз словами: Марш, рушай!” [134, с. 1].

Отже, В. Ковальський навів конкретний приклад зловживання на парламентських виборах, коли малоосвічені українські виборці, здебільшого селяни, зазнавали утисків з боку поляків. Подібні випадки в тогочасній Галичині не були поодинокими. Свій виступ В. Ковальський закінчив думкою про відповідальність уряду за суперечності між русинами і поляками, що мали тенденцію в останній третині XIX ст. до загострення. На переконання депутата, австрійський уряд повинен був помірковано ставитися до обох сторін. “Коли наші органи правительствений переймуться такою умірністю, – сказав він, – то певно и обѣ стороны помиряться, а того я надѣюся и бажаю для добра Австрії и єї країв”. Остання репліка В. Ковальського викликала оплески у всіх депутатів Палати послів. І. Озаркевич виступив з підтримкою тексту звернення до імператора та заявив, що русини завжди залишалися вірним Габсбургам народом [135, с. 2; 142, с. 1; 94, с. 380–385, 393–395].

У березні-квітні 1886 р. газета “Діло” опублікувала ряд статей про полеміку між В. Ковальським та К. Охримовичем у рейхсраті. В. Ковальський 31 березня 1886 р. заявив, що в Жовкві греко-католицькі священники, які не голосували на виборах за урядового кандидата, не отримали щорічної грошової допомоги. Проти слів В. Ковальського 1 квітня 1886 р. виступив К. Охримович та навів дані з Дрогобича, де, за його інформацією, допомогу надано десятьом священникам, які не голосували за його кандидатуру. Крім того, на думку К. Охримовича польська адміністрація краю не мала в Жовкві жодних інтересів, тому в місті виграв на виборах В. Ковальський. На наступному засіданні В. Ковальський для підтвердження своїх слів зачитав два листа від священників з Жовкви [260, с. 2; 95, с. 1434–1437, 1461–1462].

Газета “Діло” негативно відредагувала на суперечку між українськими депутатами в парламенті. Водночас К. Охримовича було звинувачено в некомпетентності, оскільки він як секретар Руського клубу повинен був знати

про плани І. Озаркевича подати заяву з приводу нерівномірного та політично мотивованого розподілу коштів між греко-католицькими священиками. Свій задум голова української парламентської фракції не здійснив, але виступив у рейхсраті 30 березня 1886 р. з промовою про незадовільний фінансовий стан греко-католицького духовенства. Депутат прагнув збільшити фінансування новоствореного в 1885 р. Станиславівського єпископства за кошти державного бюджету [95, с. 1355–1358; 259, с. 1]

Наприкінці березня – на початку квітня 1886 р. в австрійському парламенті проходили гострі дискусії над формуванням бюджету на поточний рік. В. Ковальський виступив у той час з чотирма доповідями, які стосувалися фінансування міністерства освіти і віросповідання, функціонування в Галичині середніх та народних шкіл. Депутат запропонував 31 березня 1886 р. збільшити кількість шкільних інспекторів, оскільки на 74 галицьких повіті їх було лише 37, тобто рівно половина. “На 74 повѣтѣвъ, – наголосив він, – посьдає Галичина лишь 37 повѣтовыхъ инспекторовъ, коли примѣромъ въ Чехахъ єсть ихъ 69, а въ Моравіи 48. Одинъ инспекторъ галицкій надзорує 90–100 шкѣль публичныхъ, не вчисляючи шкѣль недѣльныхъ и повторительныхъ” [95, с. 1410–1413; 251, с. 1]. Промова В. Ковальського від 2 квітня 1886 р. стосувалася шкільної освіти Галичини. Депутат заявив, що у містах всі багатокласні школи, за винятком Львова, польські, а з 3200 шкіл, які вважаються руськими, 1600 – одно або двокласні. Тобто русини, обурювався В. Ковальський, а їх у кожному галицькому місті було 4–5 тисяч, платять податки, але змушені своїх дітей навчати на чужій, польській мові [95, с. 1514; 252, с. 2].

Наприкінці виступу він подав резолюцію: “Взываєся ц. к. правительство, щобы въ всхѣднѣй Галичинѣ заснувало другу гимназію съ рускимъ языкомъ выкладовымъ” [95, с. 1514]. Наступного дня, 3 квітня 1886 р., В. Ковальський домовився з колегою по Клубу Короніні, який був записаний до участі в дискусії, депутатом від Трієсту італійцем Рафаелем Луццатто подати дві резолюції на розгляд Палати послів. Звернення стосувалися відкриття на

території Східної Галичини чоловічої та жіночої учительських семінарій. “Взывается ц. к. правительство, чтобы въ вѣсходной Галичинѣ засновало мужескїи учительскїи семинаріи съ рускимъ языкомъ выкладовымъ”. Друга резолюція вимагала: “... чтобы въ вѣсходной Галичинѣ засновало бодай одну руску семинарію учительску женьску”. Під час виступу Р. Луццатто заявив, що до нього звернувся друг та колега, якого він повністю підтримує. Обидві резолюції за згоди більшості депутатів Палати послів були передані на розгляд бюджетного комітету [95, с. 1565; 252, с. 2]. Отже, згаданий приклад свідчить не тільки про піклування над галицьким шкільництвом з боку В. Ковальського, але й зображує співпрацю між собою депутатів парламенту.

За повідомленням газети “Діло”, в другій половині липня 1886 р. В. Ковальський провів декілька зустрічей зі своїми виборцями. 18 липня 1886 р. депутат відвідав Сокаль, 19 липня – Раву Руську, 25 липня – Кулик. Під час розмови з прихильниками депутат заявив, що вважає основою національно-культурного розвитку українського народу навчання в школах рідною мовою. “Найважнїйшимъ дѣломъ для насъ, – зауважив він, – єсть просвѣта и самопѣзнанье. Головною основою просвѣти єсть матерній языкъ, и для того я все боронивъ и буду боронити принципу, чтобы наука въ школахъ велася въ матерномъ языкѣ дѣтей” [273, с. 1]. Під час зустрічей з виборцями в 1886 р. В. Ковальський розкрив своє бачення розвитку відносин русинів з поляками в Галичині. На його переконання, русини повинні захищатися від будь-яких спроб насаджувати іншу культуру та мову: “Щодо Полякѣвъ мы поважаємо ихъ языкъ и народнѣсть, але при тѣмъ боронимо всего своего народного. Мы повиннї будити въ собѣ чувство народного достоинства и не уступати нѣчого зъ нашихъ правъ, шукаючи обороны въ законахъ и въ цѣсарю, котрый бажає рѣвныхъ правъ для всѣхъ горожанъ своєї державы”. Очевидно, поряд з бажанням захищати права українського народу спостерігалася віра в доброго цїсаря [273, с. 1].

Зустріч з виборцями в містечку Кулик 25 липня 1886 р. припала на неділю, тому в ній взяла участь велика кількість селян з навколишніх сіл. Для

В. Ковальського було споруджено тріумфальну арку, а будинок, де мали відбутися збори, прикрашено. “Величезна маса народу, – писала газета “Діло”, – залягла ціле замчище надь рѳвниною, що тягнесь по пѳдъ саме мѳсточко, а на котрѳмъ выставленийъ єсть теперь великій магазинъ. Сей то магазинъ, яко найдогѳднѳйшій будынокъ для великого збору, выбрано для справозданя посла Ковальського. На принятьє посла выставлено отже при входѳ на се замчище, тріумфальнї ворота зъ зелени, а самъ будынокъ прикрашено зеленою”. Крім селян, на зборах були присутні греко-католицькі священники, учителі та навіть декілька представників єврейської громади [240, с. 1].

У грудні 1889 р. навколо Руського клубу розгорівся скандал у зв’язку з порушенням недоторканості депутата І. Озаркевича. Наталія Кобринська, дочка І. Озаркевича, була звинувачена в порушенні публічного спокою. Однак Львівський крайовий суд визнав її невинною. Староста Долини, за дорученням К. Бадені, кілька разів викликав І. Озаркевича на допит, однак той посилався на закон про заборону депутатам свідчити в судових справах без дозволу парламенту. За інформацією з чеської газети “Národní Listy”, депутат шукав захисту спочатку в намісника Галичини К. Бадені, а потім у голови Палати послів Ф. Смольки. Останній пообіцяв йому сатисфакцію з боку голови уряду Е. Таффе. У редакції газети були переконані, що Руський клуб буде вести переговори з урядом про подальшу підтримку та залишиться в складі коаліції [307, с. 1].

Недовіра у відносинах австрійського уряду та русинів була спричинена тиском з боку намісника К. Бадені під час виборів до Галицького сейму 1889 р. та небажанням міністра освіти та віросповідання Пауля Гауча виконувати навіть помірковані вимоги Руського клубу щодо галицьких шкіл (впровадження української мови в навчальний процес, відкриття шкіл тощо). І. Озаркевич, не отримавши сатисфакції від Е. Таффе, 12 грудня 1889 р. подав на міністерство внутрішніх справ скаргу до суду та демонстративно вийшов зі складу коаліції. “Народна рада” звернулася до представників Руського клубу, щоб вони всі разом перейшли до опозиції [307, с. 1; 308, с. 1; 309, с. 1].

На засіданні Палати послів 18 грудня 1889 р. відбулося обговорення соціально-економічного становища населення Галичини, під час якого виступив В. Ковальський. Депутат зазначив, що цьогорічний неврожай спричинив голод між галицькими селянами, які вже продають коней за ціною шкіри. Виділення урядом та намісництвом 1 200 тис. з. р. на допомогу постраждалим допомогло, але необхідно подбати також про зерно для посіву. Крім В. Ковальського, з підтвердженням слів українського представника виступив поляк Фердинанд Гомпеш. Депутати прийшли згоди у виділенні грошової допомоги селянам [104, с. 13181; 244, с. 1].

Закриття парламенту імператором Францом Йосифом I 23 січня 1891 р., за свідченнями О. Барвінського, було несподіваним не тільки для широкого кола галицьких політиків, але і для самих депутатів. Так, 23 січня 1891 р. М. Сінгалевич прийшов на засідання Палати послів і тільки тоді дізнався про закриття рейхсрату. Парламент знаходився під контролем уряду та імператора, тому, в окремих випадках, навіть депутати не були проінформовані про зміни завчасно. Однак вже спливав шестирічний термін, тому оголошення нових виборів було закономірним явищем [311, с. 256].

Українські депутати 6 квітня 1891 р., перед відправленням до Відня, зібралися на нараду у Львові в будинку Ю. Романчука. Політики домовилися створити у Відні спільну парламентську фракцію Руський клуб на чолі з Ю. Романчуком та дійшли згоди зайняти опозиційну вичікувальну позицію щодо австрійського уряду. Посли відправилися до столиці Габсбурзької монархії 7 квітня 1891 р. Газета “Діло” писала, що Ю. Романчук та О. Барвінський 5 квітня 1891 р. влаштували бенкет у львівському “готелі Штадтмілера”, де зібралося більше 60 осіб. Це свідчило про еволюцію українського національного руху, депутати за участі ширшого кола політиків формували стратегію парламентської діяльності [190, с. 1].

О. Барвінський упродовж 1891–1897 рр. в Палаті послів австрійського парламенту був досить активним, відзначився 21 виступом, десятьма поданими петиціями та п'ятьма зачитаними петиціями, які подали інші

депутати. Він входив до складу трьох комітетів: петиційного від 20 квітня 1891 р., медичного від 16 червня 1891 р. та постійного торгового комітету від 22 березня 1893 р. Політика тричі обирали до складу делегації, що зустрічалася з депутатами угорської частини монархії [107, с. 109; 108, с. 818; 114, с. 10960; 44, с. 34]. Хотілося б у загальних рисах розкрити активність українських послів на парламентській арені під час восьмої каденції.

Для порівняння, Й. Брилинський подав до парламенту тільки дві резолюції та виступив з двома промовами, став членом сільськогосподарського комітету від 28 квітня 1891 р. Низька результативність політика в порівнянні з іншими була пов'язана з його смертю 10 вересня 1893 р., ще задовго до закінчення парламентської каденції 22 січня 1897 р. Л. Криницький відзначився трьома промовами в стінах парламенту. На його рахунку були ще чотири виступи як члена комітету. Він входив до ряду комітетів: імунітетного (від 24 жовтня 1894 р.), легітимаційного (від 6 листопада 1895 р.), дорожнього (від 27 лютого 1896 р.) та цивільного процесу (від 2 червня 1896 р.) [107, с. 227; 44, с. 73, 347; 117, с. 15164; 118, с. 21345; 121, с. 25541].

К. Мандичевський під час VIII каденції (1891–1897 рр.) подав шість резолюцій та тільки двічі виступив на засіданнях Палати послів. Політик входив до складу двох комітетів – економічного (від 29 травня 1891 р.) та адміністративного (від 16 червня 1891 р.) Крім того, К. Мандичевський тричі – у 1891, 1892 і 1893 рр. – входив до складу делегації на зустріч з депутатами угорської частини монархії. К. Охримович подав у парламенті лише дві петиції та був обраний до складу секретарів Палати послів від 9 квітня 1891 р. Він став членом комерційного (від 20 квітня 1891 р.) та поїздового (від 25 травня 1891 р.) комітетів [44, с. 389, 493; 107, с. 111, 474, 524; 108, с. 818].

А. Підляшецький у Палаті послів подав інтерпеляцію, дві резолюції та петицію. Депутат виголосив десять промов та входив до складу п'яти комітетів: правничого (від 20 квітня 1891 р., а з 13 грудня 1893 р. був

обраний секретарем комітету), ветеринарного (від 28 квітня 1891 р.), карного (від 25 травня 1891 р.), консультаційний комітет торгівельних контрактів (займався законодавчим оформлення тексту контрактів) (10 грудня 1891 р.) та економічного (від 18 жовтня 1893 р.). Водночас А. Вахнянин відзначився десятьма виступами та трьома петиціями. З 10 грудня 1894 р. він виконував функцію секретаря Палати послів [107, с. 110, 227, 474; 115, с. 11251, 12117; 44, с. 530, 745; 117, с. 16192].

Найактивнішим депутатом із складу українського парламентського представництва був один з лідерів народовців Ю. Романчук, який подав сім інтерпеляцій, три петиції та виголосив 24 промови. Політика члени парламенту обрали до складу трьох комітетів: адресового (від 20 квітня 1891 р.), бюджетного (від 20 квітня 1891 р.) і реформи виборчого законодавства (від 6 грудня 1893 р.). На рахунку К. Телішевського було дев'ять промов, з яких одна як працівника комітету. Він входив до наступних комітетів: легітимаційного (від 20 квітня 1891 р.), комісійного збору (від 28 квітня 1891 р.), з питань преси (від 5 листопада 1891 р.), податкового (від 5 травня 1892 р.) та грошового (від 27 травня 1892 р.) [107, с. 109–110, 227; 44, с. 580–581; 115, с. 11781; 109, с. 2937; 110, с. 5785; 111, с. 6274].

На парламентську діяльність депутатів великий вплив мала наявність або відсутність досвіду політичної боротьби. О. Барвінський, даючи оцінку персонального складу українського представництва у 1891–1897 рр., слушно зазначив, що “не легка отже була задача новообраних послів з-поміж котрих я, о[тець] Брилинський, Підляшецький і д[окто]р Волян (з Буковини) вперше вступали на посольське поле, Романчук і Телішевський були доси соймовими послами, а тільки о[тець] Мандичевський і Охримович послували вже перед тим і до сойму, і до державної ради” [311, с. 301]. Твердження О. Барвінського відповідало загальним тенденціям, коли депутати без досвіду були пасивними у парламенті.

Палата послів парламенту була урочисто відкрита 9 квітня 1891 р. (VIII каденція). На засіданні депутати заявили про створення наступних клубів та

фракцій: Молодочеський клуб (35 членів), Клуб консерваторів (70 членів, неофіційна назва – Клуб Гогенварта), Моравський клуб (десять членів), Об'єднані німецькі ліві (108 членів), Клуб Короніні (13 членів), Християнсько-соціальний клуб (18 членів), Німецька національна партія (20 членів), Польський клуб (55 членів) та Руський клуб (сім членів). Позафракційними залишилися 15 депутатів [305, с. 2]. З цього випливає, що русини створили найменшу за чисельністю фракцію, тому, в подальшому, мусіли орієнтуватися на сильніші та чисельніші парламентські клуби.

Уперше від часу відновлення роботи рейхсрату в 1861 р. в Палаті послів не було сформовано коаліцію та опозицію. Усі парламентські фракції, як влучно вказував О. Барвінський, здійснювали “політику вільної руки”. “Кожде сторонництво, – зауважив він, – застерегало собі свободу рішення в двоякім напрямі, себто, якщо до предметової оцінки внесень і правительственних предлог, поданій державній раді, так і щодо оцінки їх із становища сторонництва і політичного положення. А що парламентарні сторонництва застерegli собі вільну руку, не могло отже бути мови про утворене парламентарної більшості. В кожній отже справі правительство було приневолене порозуміватися і торгуватися з численнішими клубами, щоби собі здобути і забезпечити більшість для своїх предлог”. Отже, уряд був змушений кожен законопроект узгоджувати з кожною фракцією окремо, фактично постійно шукаючи необхідну кількість для прийняття закону голосів [311, с. 306].

Українські депутати восьмої каденції 1891–1897 рр. зазвичай брали слово на засіданнях Палати послів під час дискусій над бюджетом. У 1891 р. з промовама виступили Ю. Романчук, О. Барвінський та А. Підляшецький. Найбільше враження на депутатів і тогочасне українське суспільство, за визначенням О. Барвінського, справив Ю. Романчук 19 червня 1891 р. Текст його виступу вийшов друком у багатьох тогочасних періодичних виданнях. Політик прямо заявив, що з позицій українського населення Галичини Руський клуб не повинен був підтримувати закон про бюджет. Однак він

заявив про готовність проголосувати за бюджет, з огляду “не на склад уряду, який русинів не задовольняв, але на вірність імператорові і державі”. Очевидно, що це вірнопідданське висловлювання прозвучало в умовах “нової ери”, коли русини намагалися порозумітися з австрійським урядом [294, с. 2; 107 с. 936–940].

У своєму виступі Ю. Романчук відзначив прагнення австрійського уряду вирішити національні суперечки, але критикував за пасивність та задоволенні потреб сильніших. Політик заявив, що русини, по суті, зазнають утисків у Галичині з боку поляків. Газета “Діло” писала, що після закінчення засідання багато депутатів вітали Ю. Романчука з вдалим виступом. Празький часопис “Národní listy” надрукував рецензію 20 червня 1891 р.: “Професор Романчук проявив себе як прекрасний і симпатичний оратор” [294, с. 1; 168, с. 2].

Наступним із складу українського представництва в парламенті 30 червня 1891 р. виступав О. Барвінський на оборону шкільних і національно-культурних потреб русинів Галичини. У спогадах він згадував, що ця промова 30 червня 1891 р. в Палаті послів тривала цілу годину та вимагала від нього тривалої підготовки. А. Підляшецький 14 липня 1891 р. звернув увагу австрійського уряду і депутатів парламенту на судову систему Галичини та потребу нового цивільного кодексу. Він подав клопотання, щоб суди Галичини відповідали “руською” мовою, а не польською, на запити, які були подані по-“руськи” [108, с. 1375–1382, 2160–2166].

Восени 1891 р. навколо українського представництва виникла тривала дискусія в Палаті послів. Справа полягала в тому, що у травні 1891 р. був сформований виборчий комітет, який мав зайнятися реформою законодавства. Русини серед 24-х членів комітету не мали жодного депутата, тому не могли брати участь в обговоренні різноманітних проектів можливих законів, які поступали до парламенту. Крім того, деякі проекти пропонували не проводити виборчу реформу в Галичині взагалі, що безпосередньо торкалося русинів. Це викликало значне обурення українського

представництва та пропозицію Ю. Романчука 23 жовтня 1891 р. розширити виборчий комітет до 36 членів. Після обговорення постанови Ю. Романчука в Палаті послів відбулося голосування, 88 голосів проти, а тільки 75 – за. Ю. Романчук все ж увійшов до складу виборчого комітету 6 грудня 1893 р. [109, с. 2599, 2603; 115, с. 11781].

Така поміркована тактика Руського клубу, за інформацією О. Барвінського в 1891–1897 рр., опиралася на таємні домовленості між найбільшими парламентськими клубами, які наперед розділили між собою місця в комітетах. Також існувала домовленість між діячами русинів і поляків. Польські політики гарантували русинам одне місце в комітетах, які склалися більше як з 24-х членів (політика “нової ери”). Виходячи з цього, Ю. Романчук домагався розширення комітету, що призвело б до входження до його складу українського діяча [311, с. 393].

Про недосконалість виборчого законодавства та необхідність його реформування Ю. Романчук заявляв на парламентській арені 18 листопада та 1 грудня 1892 р. Політик заявив, що на одного депутата австрійської частини монархії в середньому припадає від 60 до 80 тис. населення. Водночас на 3 мільйони 100 тисяч русинів Ціслейтанії було тільки вісім депутатів, що становить 1 депутат на 387 тис. Навіть перемоги русинів, на переконання Ю. Романчука, на виборах у всіх 17-ти округах, які вважалися “руськими”, буде недостатнім до середньостатичного показника по монархії, оскільки співвідношення тоді становитиме один депутат на 182 тис. жителів [112, с. 7840]. Наведений Ю. Романчуком приклад демонструє недосконалість куріальної системи, коли селянство, яке становило більшість населення Східної Галичини вибирало у співвідношенні менше представників, як перші три курії.

В австрійському парламенті проходили обговорення різноманітні проекти виборчої реформи і до цього долучилися українські послы. Українське представництво 3 лютого 1893 р. подало до виборчої комісії парламенту прохання змінити закон від 2 квітня 1873 р. і додаток до виборчої

ординації. Депутати хотіли збільшення кількості мандатів від четвертої курії сільських громад Галичини з 27-ми до 37-ми [311, с. 602]. До дня відкриття осінньої сесії рейхсрату 10 жовтня 1893 р. Е. Таффе, як глава уряду, запропонував власний проект виборчого закону. Передбачалося розширення кола виборців та ліквідацію пункту про податковий ценз. До виборів мали допускатися тільки письменні особи чоловічої статі [311, с. 717].

Обговорення проекту Е. Таффе у Палаті послів проходило 23–28 жовтня 1893 р. Проти виступили всі парламентські клуби, через консервативність реформи, що спричинило внутрішньополітичну кризу в Австро-Угорській монархії, оскільки Е. Таффе наполягав на прийнятті реформи. Серед українських депутатів виступив 27 жовтня 1893 р. Ю. Романчук, заявивши, що русини прагнуть тільки загального виборчого права, оскільки це збільшувало шанси на перемогу русинів. У ситуацію втрутився австрійський цісар Франц Йосиф I та відправив уряд Е. Таффе у відставку [115, с. 11476].

Виборчу реформу провів 14 червня 1896 р. уряд графа К. Бадені, який було сформовано понад рік раніше, 2 жовтня 1895 р. З середини лютого 1896 р. у парламенті проходило обговорення виборчої реформи. Зокрема, 20 лютого 1896 р. виступив Ю. Романчук з критикою проекту, оскільки він, на його думку, не руйнував куріальної системи: “До теперешніх курій з 1732 тисячами виборців і 353 мандатами додається курія з 3601 тисячею (або 5333 тисячами) виборців і 72 мандатами. З будь-якого погляду 72 мандати надзвичайно мало і непропорційно” [119, с. 22657–22659].

Виборча реформа була схвалена Палатою послів 7 травня 1896 р. 234 голосами (тільки 19 виступило проти). Із складу українського представництва закон підтримали О. Барвінський, Л. Криницький, К. Охримович та А. Вахнянин, оскільки ставилися прихильно до уряду. О. Барвінський, К. Охримович та А. Вахнянин залишалися відданими “новій ері”, тому підтримували уряд. Проти голосував тільки Ю. Романчук, який вважав закон консервативним, оскільки був переконаним в необхідності

запровадження загального виборчого права, решта русинів у парламенті утрималися. Відповідно до закону, створювалася п'ята курія, де брали участь у голосуванні всі повнолітні громадяни монархії чоловічої статі [120, с. 24726–24727].

Під час формування бюджету на 1892 р. українське представництво знову активізувало свою діяльність. О. Барвінський виголосив три промови 3, 10 та 13 листопада 1891 р. стосовно шкільного нагляду, промислових та народних шкіл. Депутат домагався, щоб шкільні інспектори Галичини в повній мірі володіли “руською” мовою. О. Барвінський вимагав заснування нової україномовної гімназії у Східній Галичині та перетворення однокласних шкіл при учительських семінаріях Тернополя і Станиславова на чотирикласні [109, с. 2867–2868, 3080–3081].

Значний резонанс викликала промова О. Барвінського від 10 листопада 1891 р. щодо розвитку промислових шкіл. Уперше в стінах парламенту йшла мова про народні промисли, які були поширені у Східній Галичині: гончарство, ткацтво та різьбярство. Депутат пропонував відкрити промислові школи в Коломиї або Косові, оскільки в цьому регіоні згадані промисли були надзвичайно популярними. Інший депутат, Й. Брилинський, виступив 5 листопада 1891 р. з проханням заснувати духовну семінарію у Станиславові, яка б готувала священиків для третьої в Галичині, після Львівської і Перемишльської, греко-католицької Станиславівської єпархії [109, с. 2899, 3018–3019]. Отже, на парламентській арені українські послі піднімали різні теми: шкільництва, промислового розвитку та ін.

Українські депутати намагалися втілити в життя домовленості проголошеної в 1890 р. “нової ери”, що передбачали утраквізацію учительських семінарій і відкриття нових навчальних закладів. Для пришвидшення виконання положень “нової ери” 3 травня 1892 р. відбулися збори Руського клубу, де депутати домовилися звернутися до ряду міністрів. К. Мандичевський та К. Охримович зустрілися з міністром освіти бароном Паулем фон Гаучем, міністром-президентом графом Едуардом Таффе та

озвучили ряд прагнень русинів. Насамперед, депутати прагнули відкриття Коломийської гімназії на 1892–1893 навчальний рік і заснування кафедри історії України (офіційна назва – кафедра загальної історії та історії країн Східної Європи) у Львівському університеті. Е. Таффе відповів, що дасть доручення намісникові краю графові К. Бадені втілити в життя вимоги русинів [311, с. 502].

О. Барвінський у спогадах зробив підсумок діяльності українського представництва в парламенті за 1891–1892 рр. “з почином року 1892/1893 основано з державних фондів при учительських семінаріях в Тернополі і Станиславові 4 клясові взірцеві школи для хлопців, а таку саму школу відкрито при женській семінарії учительській в Львові для дівчат. На полі середнього шкільництва введено в жите на основі резолюції Галицького сойму з цвітня 1892 р. цісарською постановою з 4-го вересня 1892 першу клясу гімназійну в Коломиї з українською викладною мовою. Цісарською постановою з 1892 р. основали на філософічному відділі університету у Львові звичайну катедру всесвітньої історії з особливим узглядненем історії Сходу Європи з українською викладовою мовою” [311, с. 510–511]. Отже, українське представництво взяло участь у здійсненні пунктів “нової ери”.

Проблему реформування університетської та шкільної системи Галичини піднімав у Палаті послів рейхсрату О. Барвінський у виступах 3 і 8 лютого 1893 р. Зокрема, він заявив про необхідність відкриття у Львівському університеті медичної і педагогічної кафедр з українською мовою викладання. Створення педагогічної кафедри, на переконання О. Барвінського, посилить методичну підготовку майбутніх учителів гімназій та середніх шкіл. На промову депутата відповів міністр освіти П. Гауч: “Можу п[ана] посла запевнити, що й у будучині також міністерство буде старатися прихильно відноситися до домагань українського населення, скоро з краю будуть предложені внесеня в тих справах”. Отже, депутати намагалися максимально заявити про культурно-освітні потреби русинів Галичини. Водночас відкриття кафедри історії України у Львівському

університеті давало надію на дальші поступки австрійського уряду в сфері університетської освіти [113, с. 8972–8976; 311, с. 599].

Імператор Франц Йосиф I у жовтні 1893 р. відправив уряд Е. Таффе у відставку, після чого було сформовано новий уряд, на чолі якого був Альфред Віндішгрец. Зміна в управлінні монархії позначилася на функціонуванні рейхсрату. Парламентські фракції відмовилися від політики “вільної руки” та сформували коаліцію та опозицію. Новостворений уряд підтримали Об’єднані німецькі ліві, Клуб Короніні, Польське коло та Клуб консерваторів. Опозиційну позицію зайняли чехи, словенці та хорвати. Руський клуб займав вичікувальну позицію, очікуючи висвітлення позиції уряду щодо національно-культурного розвитку русинів [311, с. 723].

Ю. Романчук виступив 15 грудня 1893 р. на засіданні Палати послів, під час якого, за інформацією О. Барвінського, без погодження з членами Руського клубу, заявив про недовір’я русинів до нового уряду. Така заява була сприйнята тогочасним суспільством як відкритий перехід до опозиції. Наприкінці 1892 р. відбувся розкол у таборі народовців. Частина діячів на чолі з Ю. Романчуком були незадоволені незначними поступками для русинів, тому відійшли від “нової ери”. Будучи прихильником продовження “новоерівської” політики, О. Барвінський виступив із запереченням слів Ю. Романчука, що русини продовжують чекати від уряду задоволення потреб українського народу [311, с. 763; 116, с. 12201–12204].

Починаючи з грудня 1893 р., в Руському клубі назрівав розкол. Ю. Романчук та К. Телішевський, розчарувавшись у політиці “нової ери”, прагнули перейти до опозиційної політики в рейхсраті, однак ненаважилися на такий рішучий крок. Натомість О. Барвінський разом з А. Вахнянином намагалися надалі співпрацювати з австрійським урядом. Суперечки всередині українського представництва мали негативний вплив на парламентську діяльність. Протягом періоду 1894–1897 рр. значно зменшилася активність русинів у Палаті послів [364, с. 270].

Чеський посол Густав Айм 14 березня 1894 р. на засіданні Палати послів звинуватив русинів у надмірній співпраці з поляками. Депутат завершив промову фразою “хто сам робить ся черваком, нехай не жалуєть ся, коли його топчуть”. Виступ Г. Айма став проявом гніву окремої групи депутатів парламенту, оскільки русини зволікали з приєднанням до “слов’янської опозиції” – союзу чехів, хорватів та словенців. Наступного дня, 15 березня 1894 р., А. Вахнянин висловився проти твердження чеського політика, що чехи ніколи реально не підтримували русинів у їх прагненнях, тому не можуть зараз нічого вимагати [116, с. 12730]. Заява А. Вахнянина викликала обурення голови Руського клубу Ю. Романчука. Він заявив, що висловлена українським депутатом позиція не відображає поглядів усіх членів Руського клубу. Дискусія набула такої гострої форми, що віцепрезидент Палати послів був змушений її закрити. Газета “Діло” висловила жаль з приводу незгод у Руському клубі. Чеський часопис “Národní listy” писав про бурю незгод між українцями в Палаті послів, яких парламент не бачив довгий час [116, с. 12731; 161, с. 1; 295, с. 3].

У Палаті панів протягом обох каденцій 1885–1897 рр. знаходився тільки греко-католицький митрополит Сильвестр Сембратович, який традиційно не відзначився жодними активними діями. У березні 1891 р. в газеті “Діло” вийшла стаття, що закликала представників влади збільшити число русинів у Палаті панів. Вища палата парламенту формувалася імператором, тому русини Галичини очікували запрошення для деяких очільників національного руху. Зокрема, в газеті говорилося, що менші народи Австро-Угорської монархії, наприклад, словенці й румуни мають декілька представників у вищій палаті парламенту. Яскравими претендентами на членство в Палаті панів, на переконання редакції, були В. Федорович та О. Огоновський [277, с. 1].

Таким чином, протягом каденції 1885–1891 рр. українське населення Галичини у рейхсраті представляло шість депутатів: п’ять – у Палаті послів та один – у Палаті панів. Протягом 1891–1897 рр. кількість послів зросла до

десяти чоловік: дев'ять – у нижній палаті, а один – у верхній. Політики мали на меті насамперед домогтися вирішення проблем україномовної освіти, покращення економічного становища селянства та збільшення фінансування Греко-католицької церкви з державного бюджету. Причини малої чисельності українського представництва порівняно з представниками інших національностей крилися як в австрійській виборчій системі, адміністративно-політичному тиску з боку місцевої польської адміністрації, так і в недостатніх фінансових можливостях українських кандидатів. Для порівняння, в той час, коли весь виборчий фонд Головного руського виборчого комітету складав 517 з. р., один єврей Натан Каллір, балотуючись 1879 р. від курії міських та промислових палат у Бродах обіцяв своїм виборцям, у випадку його обрання, пожертвувати 20 тис. з. р. на будівництво шпиталю [248, с. 1].

Українське парламентське представництво 1891–1894 рр. працювало в умовах політики “нової ери”. Зокрема, депутати лобіювали відкриття гімназії в Коломиї, утравкізацію галицьких шкіл, створення кафедри історії України у Львівському університеті, висували вимоги впровадження української мови для викладання на педагогічній та медичній кафедрах. Відкриті суперечки між членами Руського клубу, починаючи з 1894 р., певною мірою дискредитували їх у Палаті послів та негативно позначилися на діяльності, коли час витрачався на боротьбу з колегами, а не на захист інтересів українського населення Галичини.

[43, 44, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 134, 135, 142, 144, 153, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 173, 175, 190, 205, 208, 209, 224, 240, 244, 248, 251, 252, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 273, 277, 278, 283, 286, 288, 290, 291, 294, 295, 296, 298, 301, 303, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 315, 317, 324, 325, 350, 364, 365, 387, 393].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі розкрито діяльність українського представництва Галичини в австрійському парламенті у 1861–1897 рр. Реалізація поставленої мети і завдань дисертаційного дослідження дала змогу прийти до наступних висновків:

1. Українське представництво Галичини в австрійському парламенті 1861–1897 рр. не знайшло повного та всебічного висвітлення в історичній літературі. В українській історіографії дослідження обраної теми започаткували сучасники досліджуваних подій (К. Левицький, І. Кривецький та ін.) до 1939 р., які, в основному, дали оцінку діяльності Державної ради крізь призму зневіри та незадоволення політикою австрійського уряду. Для радянської історіографії був характерним погляд на діяльність парламенту як класову боротьбу селян з поміщиками і буржуазією, що спотворювало висвітлення роботи українського парламентського представництва. Сучасна українська історіографія після 1991 р. розпочала об'єктивне висвітлення роботи українських депутатів, з'явилися біографічні розвідки про діяльність окремих депутатів у парламенті (Ю. Романчука, С. Качали, А. Вахнянина, І. Озаркевича та ін.). Найбільший внесок у висвітлення теми здійснили дослідники О. Аркуша, М. Мудрий, О. Сухий, А. Кліш, Ю. Плекан та ін.

Зарубіжна історіографія, за винятком хіба що польського історика С. Піяя, під час розкриття окремих аспектів діяльності депутатів-русинів у Палаті послів, як правило, недостатньо використовує україномовні джерела – періодику, спогади. Для західних дослідників характерна орієнтація на закордонного читача, досить слабо ознайомленого з історією України і Галичини, з висвітленням загальних відмінностей між народовцями, русофілами (москофілами) і соціалістами-радикалами, короткими нарисами про діяльність місцевих політиків і громадських інституцій. Серед зарубіжних істориків з досліджуваної проблеми варто виділити праці Г. Біндера, С. Піяя, Ф. Адгласера та ін.

Основну джерелознавчу базу дослідження складають стенографічні протоколи австрійського парламенту і закони в 60–90-х рр. XIX ст., документи політичних організацій, тогочасні періодичні видання, спогади сучасників подій. Згадані стенографічні протоколи знаходяться в Австрійській національній бібліотеці у Відні, докладно відображають хід засідань і зміст парламентських дискусій. Періодичні видання в дисертаційному дослідженні представлені газетами різних політичних напрямків: українською мовою – “Діло”, “Слово”, “Русская рада”, “Народ”, німецькою – “Salzburger Volksblatt”, “Laibacher Zeitung”, “Vaterland”, “Neue freie Presse”, чеською – “Národní listy” та ін., які знаходяться в бібліотеках та архівах Львова, Івано-Франківська, Відня і Праги. У свою чергу, мемуарна література (О. Барвінський, Є. Олесницький та ін.) розкриває досліджувані події крізь призму суб’єктивних вражень безпосередніх учасників подій – таємні домовленості, кулуарні переговори і т. п., тобто інформацію, що не потрапила до преси чи іншої офіційної документації.

2. Протягом 1861–1873 рр. Галицький сейм чотири рази обирав депутатів парламенту зі свого складу (чотири каденції), бо за виборчим порядком 1861 р. послів вищого законодавчого органу держави обирали крайові сейми. Поляки, які в кожній каденції Галицького сейму становили абсолютну більшість депутатів, мали змогу контролювати не тільки кількісний, але і персональний склад українського представництва. Польські політики свідомо обирали до парламенту недосвідчених, пасивних і національно несвідомих депутатів-русинів, які не мали чіткої національно-політичної орієнтації, як правило, дотримувалися пропольських поглядів. Порівнюючи вибори до Палати послів, можна помітити певну закономірність: активного депутата-русина більше не обирали наступного разу до Палати послів. Водночас поляки потребували присутності окремих русинів у парламенті, щоб демонструвати у Відні етнічну розмаїтість Галичини та видимість рівноправності, щоб мати змогу виступати на загальнодержавній арені від імені усього населення краю.

3. Після прийняття закону про безпосередні вибори до парламенту 2 квітня 1873 р. в досліджуваний період, до 1897 р., чотири рази відбулися вибори до Палати послів: 1873, 1879, 1885 і 1891 рр. Організацією передвиборчих кампаній у 1873 та 1879 рр. від русинів займалося виключно русофільське політичне товариство “Руська рада”, засноване у Львові 1870 р., діячі якого проводили агітацію серед галицько-українського населення, призначали кандидатів тощо. Водночас народовці в той час займалися культурно-просвітницькою роботою. Перші безпосередні вибори в 1873 р. характеризувалися значною активізацією місцевих русинів, що дало можливість русофілам у союзі з євреями, використавши суспільний підйом, здобути 15 мандатів. Однак в 1879 р. кількість мандатів зменшилася у п’ять разів – до трьох, що було наслідком кризи русофільського суспільно-політичного руху, невдало організованої передвиборчої кампанії тощо. Русофіли в парламенті намагалися переконати депутатів, що їх програш був зумовлений масовим підкупом голосів виборців. Фінансовий ресурс, на нашу думку, справді відіграв важливу роль, але підсилювався слабкою організацією виборчої кампанії з боку русофільських діячів і зневірою населення через нездійснення очікувань та відсутністю позитивних змін.

Переломним в організації виборів став 1885 р., коли народовці та русофіли задля збільшення шансів на перемогу спільно створили Головний руський комітет виборчий, що займався координацією зусиль українських діячів обох напрямків на виборах з метою здобути максимальну кількість мандатів. Втручання до передвиборчої кампанії в травні 1885 р., за підтримки поляків, греко-католицького митрополита С. Сембратовича дестабілізувало ситуацію всередині ГРКВ. Невтішним результатом виборів стала перемога тільки русофіла В. Ковальського (ГРКВ) та трьох “митрополичих кандидатів”, що означало повний крах взаємодії русофілів і народовців на парламентських виборах. Проголошення “ нової ери”, польсько-української угоди восени 1890 р. в стінах Галицького крайового сейму внесло корективи

з боку русинів до організації передвиборчої кампанії, що відбулися на початку 1891 р.

Галицькі народовці, проголосивши “новоерівську” угоду з поляками при підтримці австрійського уряду, щоб забезпечити кращі умови для розвитку національного руху, вперше пішли на чергові парламентські вибори самостійно, створили власний РГКВ, тоді як русофіли взяли участь у виборах до Палати послів окремо. Водночас у виборчій кампанії 1891 р. як самостійна політична сила перший раз виступили соціалісти-радикали. Вибори для галицьких русинів 1891 р. склалися більш успішно порівняно з попередніми 1885 р., вони здобули сім мандатів. Усі послы, обрані до парламенту, належали до народовців, що через угодовську політику намагалися успішно скористатися кон’юктурою і трохи збільшили своє представництво в австрійському парламенті. Однак це не справдило сподівань більшості народовських політиків, бо в їх розумінні поступки поляків під час “нової ери” були незначними, а українські послы не могли переломати на свою користь ситуацію в польсько-українському протистоянні.

Практично під час кожних виборів у Галичині окремі руські діячі кандидували до Палати послів, порозумівшись із поляками, що пояснювалося різними мотивами. У 1873 р. українським політиком, що пішов на вибори у складі польського виборчого комітету, був народовець С. Качала, в 1879 р. – В. Федорович, а в 1885 р. – І. Озаркевич. У 1891 р. Польський центральний виборчий комітет, зважаючи на досягнуте польсько-українське порозуміння 1890 р., не висував своїх контркандидатів, де балотувалися народовці. Українське населення, з огляду на велику частку селянства в соціальній структурі, переважно брало участь у четвертій курії, де вибори були двоступеневими та відкритими. Саме з цією курією в Галичині традиційно були пов’язані найбільш часті зловживання, залякування та підкуп виборців, користуючись неписьменністю і бідністю більшості селянських мас. Виборчі махінації набули настільки масового характеру, що галицькі вибори стали символом несправедливості в усій Габсбурзькій монархії.

4. Персональний склад українського представництва в 1861–1873 рр., в основному, залежав від польської сеймової більшості. Як наслідок, в українському політикумі в той час переважала частка діячів, схильних до певної співпраці з поляками. Починаючи з 1873 р., після запровадження прямих виборів до парламенту, до Палати послів проходили українські політики, які мали за собою реальну підтримку населення. До початку 90-х рр. XIX ст. у складі депутатів-русинів переважали русофіли, а після виборів 1891 р. ініціативу перехопили народовці. Серед русофілів звернуто увагу на таких відомих політиків, як І. Наумович, Т. Павликов, І. Гушалевич, В. Ковальський та ін. У складі найбільш активних народовських депутатів парламенту в досліджуваній період були Ю. Романчук, О. Барвінський, А. Вахнянин тощо.

Значну роль на початковому етапі парламентської діяльності українського представництва відігравало греко-католицьке духовництво. Так, єпископ С. Литвинович протягом першої каденції парламенту 1861–1865 рр. повністю визначав напрям діяльності українських послів. Абсолютну більшість серед депутатів-русинів священники ГКЦ становили в каденції 1873–1879 рр. (70,6%). Водночас представництво українських селян у парламенті було нечисленним, у досліджуваній період їх було порівняно мало (І. Боднар, М. Демків, М. Ковбасюк та ін.). Вони поступово витіснилися з парламенту, оскільки, не маючи належної освіти, не могли нарівні конкурувати з іншими депутатами. Мабуть, останнім селянином зі складу українського представництва був Ф. Гайдамаха в п'ятій каденції 1873–1879 рр.

Русини в парламенті, зважаючи на свою малочисельність, були змушені постійно шукати собі союзників у парламенті. Протягом 1861–1879 рр. українське представництво тісно співпрацювало з однією з найбільших парламентських фракцій – австро-німецькими лібералами. Особливо тісна співпраця між ними проявилася в 1873–1879 рр., коли українські послы при активному сприянні австро-німецьких лібералів

намагалися реформувати галицьке шкільництво. Однак, розчарувавшись у співпраці з австро-німецькими лібералами у 1879 р. почали хаотичний пошук нового союзника, внаслідок чого В. Ковальський опинився у фракції Франца Короніні Кронберга, де переважали італійці, а І. Озаркевич спробував домовитися з чехами. Русини утворили парламентську фракцію в парламенті після виборів 1885 р., а пізніше під впливом політики “нової ери” на початку 1890-х рр., коли на чергових парламентських виборах 1891 р. народовці здобули сім мандатів, тоді як русофіли і соціалісти-радикали, створивши власну партію (РУРП) – жодного.

Звичним союзником у парламенті для окремих русинів були поляки. Майже кожної каденції спостерігалось входження одного або декількох депутатів-русинів до польської парламентської фракції – Польського кола. Українськими за етнічною (національною) належністю послами були С. Качала, В. Федорович, І. Боднар, М. Сінгалевич, К. Охримович та деякі ін. Проте кожний з депутатів переслідував різні мотиви: С. Качала, для прикладу, зблизившись із поляками-федералістами, прагнув досягти польсько-українського порозуміння.

5. На діяльність українського представництва в австрійському парламенті в 60–70-х рр. XIX ст. надзвичайний вплив мало сформоване в попередні десятиліття уявлення, яке сучасники часто розкривали фразою “wir brauchen nichts zu tun, die Regierung wird schon selbst für uns sorgen” (у перекладі з німецької: “нам не треба нічого робити, уряд уже сам потурбується про нас”). Це було наслідком т. зв. австрорусинства, під яким у сучасній історіографії розуміється сукупність лояльних настроїв до Габсбурзької монархії, з переконанням у тому, що австрійський уряд і насамперед цісар опікуватимуться долею галицьких русинів. Причина цього явища полягала в деякому покращенні становища місцевих русинів після переходу під австрійську владу наприкінці XVIII ст., що дало поштовх до формування на довгі десятиліття міфу про “доброго цісаря”, захисника народних інтересів. Однак, усвідомлення необхідності боротися за свої

права, дедалі більш очевидна підтримка австрійськими властями поляків після 1848 р. сприяли активізації українського представництва, починаючи з п'ятої каденції 1873–1879 рр.

Серед головних напрямів діяльності депутатів-русинів були культурно-освітній, соціально-економічний і релігійний. Протягом усіх парламентських каденцій спостерігалася боротьба українських послів за відкриття в Галичині нових шкіл і гімназій з рідною мовою викладання, введення “руської” мови до навчального процесу, створення університету і кафедр тощо. Найбільш активними в напрямку українізації шкільництва були В. Ковальський, І. Озаркевич, О. Барвінський, Ю. Романчук та ін. У соціально-економічній сфері українське представництво на парламентській арені неодноразово домагалася виділення коштів для допомоги голодуючим, ліквідації наслідків природних катастроф, здійснення весняних посівів тощо. Водночас пріоритетом у релігійному питанні залишалася матеріальне забезпечення греко-католицького духівництва, руські послы активно долучилися до відкриття Станиславівського єпископства в 1885 р.

Загалом українське представництво Галичини в 60–90-х рр. XIX ст. боролася за національно-культурні права українського народу. Однак, зважаючи на свою малочисельність (максимум – 4,53% у 1873–1879 рр. і мінімум – 1,13% у 1879–1885 рр. від загальної чисельності депутатів в Палаті послів австрійського парламенту) та наявність сильних конкурентів-поляків у краї, діяльність русинів у парламенті навряд чи можна вважати ефективною. У кожній каденції були окремі депутати, які, на жаль, нехтували, по суті, своїм обов'язком гідно захищати конституційні права своїх виборців. Підраховано, що до складу українського представництва в австрійському парламенті 1861–1897-х рр. входило 52 депутати, серед яких 49 – депутати Палати послів (*Див. Додаток I*) та чотири – Палати панів: Г. Яхимович, С. Литвинович, Й. Сембратович і С. Сембратович (С. Литвинович був депутатом обох палат).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Архівні матеріали

Центральний державний історичний архів України, м. Львів
(ЦДІАЛ України).

Ф. 146. Галицьке намісництво, м. Львів. 1772–1921 рр.

Оп. 4.

1. Спр. 2037. Відомості про результати виборів у Державну раду. 1867 р. 78 арк.

Ф. 156. Вища державна прокуратура, м. Львів 1855–1918 рр.

Оп. 1.

2. Спр. 454. Листування з магістратом м. Львова про участь службовців прокуратури у передвиборчій кампанії. 1879–1892 рр. 41 арк.

3. Спр. 456. Справа про обвинувачення Оффінгейма Віктора у порушенні положення про вибори. 1879–1881 рр. 52 арк.

4. Спр. 457. Справа про обвинувачення Сахера Едуарда у порушенні положення про вибори. 1879–1880 рр. 31 арк.

Ф. 196. Політичне товариство «Руська рада» / «Русская рада», м. Львів. 1870–1914 рр.

Оп. 1.

5. Спр. 7. Петиція товариства адресована австрійському парламенту з приводу засилля польських магнатів у Галичині й дискримінації місцевих українців, звіт про поїздку делегації у Відень у цій справі та інше. 39 арк.

6. Спр. 8. Звернення, протоколи і інші матеріали про участь і роль товариства у передвиборчій компанії в Галичині у 1873 р. 1873 р. 55 арк.

7. Спр. 11. Листування з греко-католицьким митрополитом, Товариства ім. М. Качковського у Львові та окремими діячами про підготовку до виборів у австрійський парламент, стан навчання української в школах та про ін. 1870–1873 рр. 29 арк.

8. Спр. 13. Інформації Штрассера, Барабаша, О. Заклинського про виборчі махінації в Старих Богородчанах у 1885 р. та інше. 1885 р. 11 арк.

9. Спр. 17. Петиція товариства адресована австрійському парламенту з приводу засилля польських магнатів у Галичині й дискримінації місцевих українців. 1871 р. 27 арк.

10. Спр. 19. Листи членів товариства з повідомленнями про хід передвиборчої кампанії у Городенківському повіті. 1891 р. 3 арк.

11. Спр. 20. Положення про вибори в австрійський парламент та перелік виборчих округів у Галичині. 1873 р. 20 арк.

12. Спр. 21. Брошура з текстом звернення діяча Зем'ялковського до виборців Галичини з закликом обрати достойного представника в Державну раду. 1879 р. 6 арк.

13. Спр. 26. Відомості, протоколи і інші матеріали про участь правління товариства у виборчих кампаніях в Галичині та в організації клубу українських депутатів. 1870–1876 рр. 36 арк.

14. Спр. 36. Інформації, відозви і інші матеріали про участь і роль товариства у виборчій кампанії. 1873 р. 64 арк.

15. Спр. 45. Інформації, відозви, телеграми та інші матеріали про координацію заходів і взаємну підтримку українського і єврейського центральних виборчих комітетів у Галичині. 1873 р. 54 арк.

16. Спр. 46. Інформації і телеграми про обрання депутатом в австрійський парламент по сільському виборчому округу Стрий – Дрогобич – Кидачів Василя Ковальського кандидата українсько-єврейського блоку. 1873 р. 18 арк.

17. Спр. 47. Інформації, телеграми і інші матеріали про забалотування кандидата в депутати до австрійського парламенту до австрійського парламенту по Бережанському виборчому округу Теофіля Павликова – Павлика з приводу плутанини з його подвійним прізвищем. 1873 р. 72 арк.

18. Спр. 76. Обіжники, програма і інші матеріали про участь товариства у виборчих кампаніях та іншу громадсько-політичну діяльність. 1873–1879 рр. 72 арк.

19. Спр. 91. Інструкція, інформації та інші матеріали про підготовку до вибрів депутатів у австрійський парламент з боку товариства. 1885 р. 53 арк.

Державний архів Івано-Франківської області

Ф. 7. Магістрат міста Станіслав Станіславського повіту 1841–1919 рр.

Оп. 1.

20. Спр. 64. Заявления отдельных лиц о внесении их в список по выборам в парламент. 1883. 20 арк.

21. Спр. 79. Переписка с поветовым староством о внесении отдельных лиц в списки избирателей по дополнительным выборам в парламент. 1883 р. 5 арк.

II. Збірники законів

22. Выборовый порядокъ державной думы (В. з. д. Nr.141). *Вѣстникъ законовъ державныхъ для Королевствъ и краевъ въ Державной Думѣ заступленныхъ*. 1873. 12. Цвѣтня. XV. Часть. С. 165–192.

23. Законъ зъ дня 2. Цвѣтня 1873, дотычно выбора членовъ палаты послдовъ державной думы. *Вѣстникъ законовъ державныхъ для королевствъ и краевъ въ Державной Думѣ заступленныхъ*. 1873. 12. Цвѣтня. XV. Часть. С. 164.

24. Законъ зъ дня 2. Цвѣтня 1873, которымъ перемѣняе ся основной законъ о державномъ заступствѣ зъ дня 21. Грудня 1867 (В. з. д. Nr.141). *Вѣстникъ законовъ державныхъ для королевствъ и краевъ въ Державной Думѣ заступленныхъ*. 1873. 12. Цвѣтня. XV. Часть С. 161–164.

25. Anhang zu der Landesordnung für das Königsreich Galizien und Lodomerien sammt dem Großherzogthume Krakau. *Reich-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*. 1861. 28. Februar. IX. Stück. S. 295–296.

26. Gesetz vom 21. Dezember 1867, wodurch das Grundgesetz über die Reichsvertretung vom 26. Februar 1861 abgeändert wird. *Reich-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*. 1867. 22. Dezember. LXI. Stück. S. 389–394.

27. Grundgesetz über die Reichsvertretung. *Reich-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*. 1861. 28. Februar. IX. Stück S. 72–74.

28. Landes-Ordnung und Landtags-Wahlordnung für das Königsreich Galizien und Lodomerien sammt dem Großherzogthume Krakau. *Reich-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*. 1861. 28. Februar. IX. Stück. S. 280–295.

III. Стенографічні протоколи

29. Beilagen zu den stenografischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1896 und 1897. XI. Session. XXI. Band (enthaltend die Beilagen 1581 bis 1702). Wien, 1862. 363 s.

30. Index nebst Redner-Verzeichniß zu den stenographischen Protokollen des Herrenhauses des österreichischen Reichsrathes für die dritte Session 1864–1865. Wien, 1865. 42 s.

31. Index nebst Redner-Verzeichniß zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die zweite Session 1863–1864. Wien, 1864. 148 s.

32. Index sammt Rednerverzeichniß und Anhang zu den stenographischen Protokollen des Herrenhauses des österreichischen Reichsrathes für die VI. Session 1870–1871. Wien, 1871. 128 s.

33. Index sammt Rednerverzeichniß und Anhang zu den stenographischen Protokollen des Herrenhauses des österreichischen Reichsrathes für die VII. Session 1871–1873. Wien, 1873 182 s.

34. Index sammt Rednerverzeichniß und Anhang zu den stenographischen Protokollen des Herrenhauses des österreichischen Reichsrathes für die VII. Session 1873–1879. Wien, 1879. 308 s.

35. Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die erste Session 1861–1862. Wien, 1862. 164 s.

36. Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die dritte Session 1864–1865. Wien, 1865. 200 s.

37. Index zu den stenographische Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die IV. Session. (I. Session, II. Wahlperiode), 1867–1869. Wien, 1869. 723 s.

38. Index zu den stenographische Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die V. Session. (II. Session, II. Wahlperiode), 1869–1870. Wien, 1870. 268 s.

39. Index zu den stenographische Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. VI. Session. (vom 15. September bis 10. Juli). Wien, 1871. 148+34 s.

40. Index zu den stenographische Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. VII. Session. (vom 27. Dezember 1871 bis 24. April 1873). Wien, 1873. 271 +56 s.

41. Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. VIII. Session. (vom 4. November 1873 bis 16. Mai 1879). Wien, 1879. 923 s.

42. Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. IX. Session. (vom 7. Oktober 1879 bis 22. April 1885). Wien, 1885. 1098 s.

43. Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. X. Session (vom 22. September 1885 bis 18. Dezember 1890). Wien, 1891. 778 s.

44. Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. XI. Session (vom 9. April 1891 bis 22. Jänner 1897). Wien, 1897. 1456 s.

45. Index zu den stenographischen Protokollen des Herrenhauses des österreichischen Reichsrathes für die IV Session 1867, 1868, 1869. Wien, 1869 247 s.

46. Protokolle über die Sitzungen der Abgeordneter des Reichsrathes in der Zeit vom 29. April 1861. bis 16. Dezember 1862. Wien, 1862. 536 s.

47. Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu krajowego galicyjskiego we Lwowe odbytych od dnia 15. do 26. Kwietnia 1861 r. Lwow, 1861. 543 s.

48. Stenograficzne Sprawozdania z 1. Sesyj 2. Peryodu Sejmu krajowego Krolestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1867. Posiedzenie 1 – 10. 170 s.

49. Stenograficzne Sprawozdania z pierwszej sesyj trzeciego peryodu Sejmu krajowego Krolestwa Galicyj i Lodomeryj wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem W roku 1870. Posiedzenie 1–11. 275 s.

50. Stenograficzne Sprawozdania z drugiej sesyi trzeciego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyj i Lodomeryj wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem W roku 1871. – Posiedzenie 1–24. – 18. posiedzenie z dnia 10. Paźdzenika 1871. 35 s.

51. Stenograficzne Sprawozdania z drugiej sesyi trzeciego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyj i Lodomeryj wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem W roku 1871. Posiedzenie 1–24. – 19. posiedzenie z dnia 11. Paźdzenika 1871. 25 s.

52. Stenograficzne Sprawozdania drugiego peryodu drugiej sesyj Sejmu krajowego Krolestwa Galicyj i Lodomeryj wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem W roku 1869. 1201 s.

53. Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyj drugiego peryodu Sejmu krajowego Krolestwa Galicyj i Lodomeryj wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem W roku 1868 Posiedzenie 1–34. 966 s.

54. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten in der II. Reichsrathssession (vom 17. Juni 1863 bis 15. Februar 1864). Erste Band. Wien, 1864. 1060 s.

55. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes III. Session (vom 12. November 1864 bis 27. Juli 1865). Erste Band. Wien, 1865. 888 s.

56. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes III. Session (vom 12. November 1864 bis 27. Juli 1865). Zweiter Band. Wien, 1865. S. 889–1878.

57. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten in der I. Reichsraths-Session (vom 29. April 1861 bis 18. Dezember 1862). I. Band (1–50). Wien, 1862. 1148 s.

58. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes IV. Session. (I. Session, II. Wahlperiode, vom 20. Mai 1867 bis 15. Mai 1869) Erster Band. 1. bis 40. Sitzung. Wien, 1869. 1063 s.

59. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten in der I. Reichsraths-Session (vom 29. April 1861 bis 18. Dezember 1862). III. Band (101–150). Wien, 1862. S. 2352–3726.

60. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten in der I. Reichsraths-Session (vom 29. April 1861 bis 18. Dezember 1862). II. Band (51–100). Wien, 1862. S. 1149–2352.

61. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes IV. Session. (I. Session, II. Wahlperiode, vom 20. Mai 1867 bis 15. Mai 1869) Fünfter Band. 135. bis 175. Sitzung. Wien, 1869. S. 4181–5303.

62. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten in der I. Reichsraths-Session (vom 29. April 1861 bis 18. Dezember 1862). IV. Band (151–197). Wien, 1862. S. 3727–4900.

63. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten in der II. Reichsrathssession (vom 17. Juni 1863 bis 15. Februar 1864). Zweiter Band. Wien, 1864. S. 1060–2278.

64. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes III. Session (vom 12. November 1864 bis 27. Juli 1865). Dritter Band. Wien, 1865. S. 1879–2798.

65. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes IV. Session. (I. Session, II. Wahlperiode, vom 20. Mai 1867 bis 15. Mai 1869) Dritter Band. 71. bis 108. Sitzung. Wien, 1869. S. 2011–3172.

66. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes V. Session. (vom 11. März 1869 bis 8. April 1870) Wien, 1870. 1074 s.

67. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. VII. Session. (Vom 27. Dezember 1871 bis 24. April 1873) I Band (1. bis 49. Sitzung.) Wien, 1873. 1068 s.

68. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. VII. Session. (Vom 27. Dezember 1871 bis 24. April 1873) II Band (50. bis 87. Sitzung.) Wien, 1873. S. 1069–1917.

69. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. VIII. Session I. Band. (1. bis 34. Sitzung). Wien, 1874. 1158 s.

70. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes VIII. Session II. Band (35. bis 63. Sitzung). Wien, 1874. S. 1159–2388.

71. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes VIII Session. III. Band (64. bis 100. Sitzung). Wien, 1874. S. 2389–3586.

72. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes VIII Session. IV. Band (101. bis 137. Sitzung). Wien, 1875. S. 3587–4827.

73. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes VIII Session. – V. Band (138. bis 170. Sitzung). Wien, 1876. S. 4828–5586.

74. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes VIII Session. VI. Band (171. bis 195. Sitzung). Wien, 1876. S. 5587–6764.

75. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes VIII Session. VII. Band (196. bis 229. Sitzung). Wien, 1877. S. 6765–7862.

76. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes VIII Session. VIII. Band (230. bis 271. Sitzung). Wien, 1877. S. 7863–9118.

77. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes VIII Session. IX. Band (272. bis 314. Sitzung). Wien, 1878. S. 9119–10398.

78. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes VIII Session. X. Band (315. bis 362. Sitzung). Wien, 1878. S. 10399–11790.

79. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes VIII Session. XI. Band (363. bis 399. Sitzung). Wien, 1878. S. 11791–12936.

80. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes VIII Session. XIII. Band (434. bis 460. Sitzung.). Wien, 1879. S. 13873–14851.

81. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. I. Band (1. bis 40. Sitzung). Wien, 1880. 1120 s.

82. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. II. Band (41. bis 69. Sitzung). Wien, 1880. S. 1121–2228.

83. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. III. Band (70. bis 95. Sitzung). Wien, 1880. S. 2229–3332.

84. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. IV. Band (96. bis 118. Sitzung). Wien, 1881. S. 3333–4188.

85. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. V. Band (119. bis 140. Sitzung). Wien, 1881. S. 4189–4902.

86. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. VI. Band (141. bis 167. Sitzung). Wien, 1881. S. 4903–6054.

87. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. VII. Band (168. bis 212. Sitzung). Wien, 1882. S. 6055–7514.

88. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. VIII. Band (213. bis 242. Sitzung). Wien, 1882. S. 7515–8458.

89. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. IX. Band (243. bis 289. Sitzung). Wien, 1883. S. 8459–9932.

90. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. X. Band (290. bis 314. Sitzung). Wien, 1883. S. 9933–10936.

91. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. XII. Band (339. bis 379. Sitzung). Wien, 1884. S. 11769–13176.

92. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. XIII. Band (380. bis 399. Sitzung). Wien, 1884. S. 13177–13890.

93. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. XIV. Band (400. bis 430. Sitzung). Wien, 1885. S. 13891–15186.

94. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1885 und 1886. X Session. I. Band.1. bis 30 Sitzung. Wien, 1886. 996 s.

95. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1886. X Session. II. Band. 31. bis 60 Sitzung. Wien, 1886. S 997–2268.

96. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1886. X Session III. Band. 61. bis 90 Sitzung. Wien, 1886. S 2269–3412.

97. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1886 und 1887. X Session IV. Band. 91. bis 133 Sitzung. Wien, 1887. S 3413–4870.

98. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1887. X Session V. Band. 134. bis 171 Sitzung. Wien, 1887. S 4871–6296.

99. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1887 und 1888. X Session VI. Band. 172. bis 209 Sitzung. Wien, 1888. S 6297–7602.

100. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1888. X Session VII. Band. 210. bis 251 Sitzung. Wien, 1888. S 7603–9330.

101. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1888 und 1889. X Session VIII. Band. 252. bis 292 Sitzung. Wien, 1889. S 9331–10636.

102. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1889. X Session IX. Band. 293. bis 324 Sitzung. Wien, 1889. S 10637–11800.

103. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1889. X Session X. Band. 325. bis 350 Sitzung. Wien, 1889. S 11801–12926.

104. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1889 und 1890. X Session XI. Band. 351. bis 383 Sitzung. Wien, 1890. S 12927–14188.

105. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1890. X Session XII. Band. 384. bis 416 Sitzung. Wien, 1890. S 14189–15798.

106. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1890. X Session XIII. Band. 417. bis 424 Sitzung. Wien, 1890. S 15799–16069.

107. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XI Session. I. Band (bis 21. Sitzung). Wien, 1891. 772 s.

108. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XI Session. II. Band (22. bis 49. Sitzung). Wien, 1891. S. 773–2334.

109. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XI Session. III. Band (50. bis 78. Sitzung). Wien, 1892. S. 2335–3636.

110. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XI Session. V. Band (109. bis 135. Sitzung). Wien, 1892. S. 4949–6240.

111. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XI Session. VI. Band (136. bis 161. Sitzung). Wien, 1893. S. 6241–7544.

112. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XI Session. VII. Band (162. bis 188. Sitzung). Wien, 1893. S. 7545–8730.

113. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XI Session. VIII. Band (189. bis 212. Sitzung). Wien, 1893. S. 8731–9912.

114. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XI Session. IX. Band (213. bis 231. Sitzung). Wien, 1893. S. 9913–11102.

115. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XI Session. X. Band (232. bis 258. Sitzung). Wien, 1894. S. 11103–12420.

116. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XI Session. XI. Band (259. bis 286. Sitzung). Wien, 1894. S. 12421–13814.

117. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XI Session. XIII. Band (306. bis 335. Sitzung). Wien, 1894. S. 15007–16568.

118. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XI Session. XVII. Band (420. bis 442. Sitzung). Wien, 1896. S. 21017–22141.

119. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XI Session. XVIII. Band (443. bis 466. Sitzung). Wien, 1896. S. 22142–23552.

120. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XI Session. XIX. Band (467. bis 489. Sitzung). Wien. 1896. S. 23553–24772.

121. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XI Session. XX. Band (490. bis 510. Sitzung). Wien, 1896. S. 24773–26059.

122. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1896 und 1897. XI Session. XXIII. Band (551. bis 569. Sitzung). Wien, 1897. S. 28281–29356.

123. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Herrenhauses des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1873 bis 1879. VIII Session. II. Band (43. bis 94. Sitzung). Wien, 1879. S. 755–1487.

124. Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Herrenhauses des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1891 bis 1897. XI Session. (1. bis 89. Sitzung). Wien, 1897. 1257 s.

125. Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes Erste Session 1861–1862. Wien, 1862. 1438 s.

126. Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes Zweite Session 1863–1864. Wien, 1864. 692 s.

127. Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes Dritte Session 1864–1865. Wien, 1865. 892 s.

128. Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes Vierte Session 1867–1869. Erster Band. Wien, 1869. 2193 s.

129. Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes Sechste Session 1870–1871. Wien, 1871. 440 s.

130. Verhandlungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1873–1874. VIII. Session. II. Band (enthaltend die Beilagen 77–199). Wien, 1874. S. 847–1776.

IV. Матеріали періодичних видань

131. Австрійско-Угорска Монархія. *Дьло*. 1885. 9 (21) цвѣтня. Ч. 39. С. 3.

132. Безпосредственныи выборы и брошура Николая Загорного. *Слово*. 1873. 12 (24) іюня. Ч. 69. С. 2.

133. Безпосредственныи выборы и брошура Николая Загорного. *Слово*. 1873. 14 (26) іюня. Ч. 70. С. 1.

134. Бесѣда пос. В. Ковальского. *Дѣло*. 1885. 15 (27) жовтня. Ч. 114. С. 1.
135. Бесѣда пос. В. Ковальского. *Дѣло*. 1885. 17 (29) жовтня. Ч. 115. С. 1–2.
136. Бесѣда посла В. Ковальского въ радѣ державнѣй при дебатѣ надѣ проектомъ заснованя епископства въ Станиславовѣ. *Дѣло*. 1885. 22 сѣчня (3 лютого). Ч. 8 и 9. С. 2–3.
137. Бесѣда посла сов. Ковальского противъ признаня важности выбору пос. кн. Пузыны. *Дѣло*, 1881. 28 марця (9 цвѣтня). Ч. 25. С. 2.
138. Бесѣда посла сов. Ковальского противъ признаня важности выбору пос. кн. Пузыны (*Дальше*). *Дѣло*. 1881. 1 (13) цвѣтня. Ч. 26. С. 2.
139. Бесѣда посла Ковальского выголошена на засѣданю рады державной зѣ дня 17 цвѣтня 1883 при спеціальнѣй дебатѣ надѣ новелею шкѣльной. *Дѣло*. 1883. 21 цвѣтня (3 мая). Ч. 44. С. 2–3.
140. Бесѣда пос. Кулачковского выголошена въ радѣ державнѣй дня 12. (24.) цвѣтня при розправахѣ надѣ бюджетомъ шкѣль середныхѣ. *Дѣло*. 1880. 19 цвѣтня (1 мая). Ч. 31. С. 2.
141. Бесѣда пос. о. Озаркевича на 76-ѣмъ засѣданю рады державной дня 8. (20.) цвѣтня 1880 въ справѣ запомоги духовенства. *Дѣло*. 1880. 16 (28) цвѣтня. Ч. 30. С. 1–3.
142. Бесѣда посла І. Озаркевича. *Дѣло*. 1885. 22 жовтня (3 падолиста). Ч. 117. С. 1.
143. Бесѣда посла о. Озаркевича. *Дѣло*. 1880. 13 (25) лютого. Ч. 12. С. 2.
144. Въ дѣлѣ выборѣвъ. *Дѣло*. 1885. 31 сѣчня (13 лютого). Ч. 12. С. 1–2.
145. Въ дѣлахъ русской образцовой школы и пригготовительные курси. *Слово*, 1877. 7 (19) юня. Ч. 62. С. 1.
146. Вѣдень дня 31 марта (12 апрѣля). *Слово*, 1878. 1 (13) апрѣля. Ч. 36. С. 1.

147. Вѣсти изъ Австро-Венгріи. *Слово*. 1876. 28 октября (9 ноября). Ч. 121. С. 3.
148. Вѣсти изъ Австро-Венгріи. *Слово*. 1875. 11 (23) декабря. Ч. 136. С. 3.
149. Вѣсти изъ Австро-Венгріи. *Слово*. 1876. 15 (27) января. Ч. 7. С. 2.
150. Вѣсти изъ Австро-Венгріи. *Слово*. 1876. 2 (14) декабря. Ч. 135. С. 3.
151. Вѣсти изъ Австро-Угорской монархіи. *Слово*. 1873. 4 (16) сентебря. Ч. 104. С. 2.
152. Выбѣръ кн. Юл. Пузыны на посла до рады державной. *Дѣло*. 1881. 11 (23) лютого. Ч. 12. С. 2.
153. Выборы до рады державной. *Дѣло*. 1885. 13 (25) цвѣтня. Ч. 41. С. 1.
154. Выборы з рѣ 1879 въ Галичинѣ передѣ судомъ рады державной. *Дѣло*. 1880. 13 (25) лютого. Ч. 12. С. 2.
155. Выборы з рѣ 1879 въ Галичинѣ передѣ судомъ рады державной Бесѣда посла о. Озаркевича (Кон.). *Дѣло*. 1880. 16 (28) лютого. Ч. 13. С. 2.
156. Выборы з рѣ 1879 въ Галичинѣ передѣ судомъ рады державной Бесѣда посла В. Ковальського. *Дѣло*. 1880. 23 лютого (4 марта). Ч. 14. С. 2.
157. Выборное двіженіе. *Слово*. 1873. Ч. 65–66. 5 (17) іюня. С. 1–2.
158. Выборное двіженіе *Слово*. 1873. Ч. 77. 30 іюня (12 іюля). С. 1.
159. Высокопочненни мешканцѣ повѣтѣвъ Коломыя – Снятынѣ – Коссѣвъ! // Головный комітетъ рускій у Львовѣ ... *Дѣло*. 1891. 4 (16) лютого. Ч. 27. С. 1.
160. Высокопочненни мешканцѣ повѣтѣвъ Коломыя – Снятынѣ – Коссѣвъ! *Дѣло*, 1885. 27 цвѣтня (9 мая). Ч. 47. С. 1–2.
161. Въ справѣ промовъ послѣвъ Вахнянина и Романчука. *Дѣло*. 1894. 5 (17) марта. Ч. 52. С. 1.
162. Глухи вѣсти и наша головна работа. *Дѣло*. 1885. 16 (28) цвѣтня. Ч. 42. С. 1.

163. Головный комитетъ рускій у Львовѣ ... *Дѣло*. 1891. 5 (17) лютого. Ч. 28. С. 1.
164. Головный комитетъ рускій у Львовѣ ... *Дѣло*. 1891. 7 (19) лютого. Ч. 30. С. 1.
165. Головный комитетъ рускій у Львовѣ ... *Дѣло*. 1891. 12 (24) лютого. Ч. 34. С. 1.
166. Головный комитетъ рускій у Львовѣ ... *Дѣло*. 1891. 13 (25) лютого. Ч. 35. С. 1.
167. Двукратное наказаніе посла думы дердавной д-ра Крыжановского. *Слово*. 1874. 20 апрѣля (2 мая). Ч. 44. С. 1.
168. До бесѣды посла Юл. Романчука. *Дѣло*. 1891. 11 (23) червня. Ч. 130. С. 2.
169. До нашихъ выборцѣвъ. *Дѣло*. 1885. 18 (30 мая). Ч. 54. С. 1–2.
170. Дописи. Бесѣда о. Гушалевича въ Думѣ державной. *Слово*. 1867. 31 мая (12 юнія). Ч. 42. С. 1–2.
171. Дописи. *Слово*. 1867. 30 сентября (12 октобрія). Ч. 77. С. 2.
172. Дописи. *Слово*. 1868. 1(13) мая. Ч. 34. С. 1–2.
173. До повѣтовыхъ русскихъ Комитетѣвъ выборчихъ зъ селяньскои куріи. *Дѣло*, 1885. 20 цвѣтня (2 мая). Ч. 44. С. 2.
174. Епископство Станиславѣвске. *Дѣло*. 1885. 22 сѣчня (3 лютого). Ч. 8 и 9. С. 1.
175. Еще въ справѣ выборѣвъ. *Дѣло*. 1885. 5 (17) лютого. Ч. 14. С. 1.
176. За прїѣздомъ нашихъ Високодостойныхъ Пословъ Думы Державной до Львова тутешній Русины Его Преосвященству Епископу Кирь Спиридону следуцій благодарный адресъ. *Слово*. 1862. 18 (30) августа. Ч. 65. С. 255.
177. Затвержденье выбору Юліяна Пузыны. *Дѣло*. 1881. 28 марця (9 цвѣтня). Ч. 25. С. 1.
178. Изъ вѣдь райхсрата. *Слово*. 1874. 19 февраля (3 марта). Ч. 20. С. 1–2.

179. Изъ вѣдъ райхсрата. *Слово*. 1874. 5 (17) февраля. Ч. 14. С. 1–2.
180. Изъ Вѣдня. *Слово*. 1874. 2 (14) ноября. Ч. 121. С. 1.
181. Изъ Райхсрата *Слово*. 1876. 16 (28) ноября. Ч. 128. С. 1–2.
182. Изъ райхсрата. *Слово*. 1876. 30 ноября (12 декабря). Ч. 134. С. 1.
183. Изъ райхсрата. *Слово*. 1876. 13 (25) ноября. Ч. 127. С. 1.
184. Изъ райхсрата. *Слово*. 1873. 27 февраля (11 марта). Ч. 24. С. 1–2.
185. Интерпеляція Впр. Михаила Куземского и сопосланниковъ до Его Превосход. Министра Ляссера. *Слово*. 1862. 23 мая (4 июня). Ч. 40. С. 157–158.
186. Интерпеляція до министра-президента въ справѣ конскрипціи въ Галичинѣ. *Дѣло*. 1881. 28 сѣчня (9 лютого). Ч. 8. С. 2.
187. Кандидаты для думи державной. *Слово*. 1879. 14 (26) іюня. Ч. 65. С. 1.
188. Кѣлька увагъ о бесѣдѣ посла Кулачковского. *Дѣло*. 1883. 24 лютого (8 марця). Ч. 15. С. 1–2.
189. Конституціины розчарованья. *Слово*. 1864. 4. (16.) Сѣчня. Ч. 2. С. 5–6.
190. Конференція руських послів до ради державной. *Дѣло*. 1891. 26 марта (7 цвітня). Ч. С. 1–2.
191. Львовъ 4 (16) января. *Слово*. 1873. 4 (16) января. Ч. 2. С. 1.
192. Львовъ дня 27. Цв. (9. М.) 1861. *Слово*. 1861. 29. Цвѣтня (11 Мая). Ч. 27. С. 1.
193. Львовъ дня 9 (21) сентября. *Слово*. 1870. 9 (21) сентября. Ч. 71. С. 1.
194. Львовъ дня 26 сентября (8 октября). *Слово*. 1870. 26 сентября (8 октября). Ч. 76. С. 1.
195. Львовъ дня 19 (31) мая. *Слово*. 1871. 19 (31) мая. Ч. 39. С. 1–2.
196. Львовъ 3 (15) іюля. *Слово*, 1871. 3 (15) іюля. Ч. 52. С. 1–2.
197. Львовъ 5 (17) мая. *Слово*. 1873. Ч. 53. 5 (17) мая. С. 1–2.

198. Львовъ 11 (23) сентебря. *Слово*. 1873. 11 (23) сентебря. Ч. 106. С. 1.
199. Львовъ 31 мая (12 іюня). *Слово*. 1873. Ч. 63–64. – 31 мая (12 іюня). – С. 1.
200. Львовъ 23 октобря (4 ноября). *Слово*. 1873. 23 октобря (4 ноября). Ч. 123. С. 1.
201. Львовъ 26 іюня (8 іюля). *Слово*. 1879. 26 іюня (8 іюля). Ч. 70. С. 1.
202. Львовъ 19 іюня (1 іюля). *Слово*. 1879. 19 іюня (1 іюля). Ч. 67. С. 1–2.
203. Львовъ 21 февраля (4 марта). *Слово*. 1876. 21 февраля (4 марта). Ч. 22. С. 1.
204. Мѣри В. Правительства для воведеня русчины въ судахъ и урадахъ. *Слово*. 1862. 28 юлія (9 августа). Ч. 59. С. 231.
205. Наша перша виборча кампанія. *Народ*. 1891. 15 марта. Ч. 6. С. 92–93.
206. Наши послы въ думѣ державной. *Дѣло*. 1885. 7 (19) марта. Ч. 27. С. 2.
207. Наши послы въ думѣ даржавнѣй. *Дѣло*. 1885. 5 (17) марта. Ч. 26. С. 1.
208. Новый проектъ на знищенье Руси. *Дѣло*. 1885. 25 цвѣтня (7 мая). Ч. 46. С. 1.
209. Новый проектъ на знищенье Руси. *Дѣло*. 1885. 27 цвѣтня (9 мая). Ч. 47. С. 1.
210. О. Антоній Юзычиньскій. *Дѣло*. 18(30) жовтня 1886, Ч. 118. С. 1.
211. О выборахъ послѣвъ до вѣденьской Думы Державной. *Русская рада*. 1873. 15 (27) мая. Ч. 10. С. 75–76.
212. Окончателный результатъ выборовъ. *Слово*. 1873. 11 (23) октября. Ч. 118. С. 1–2.
213. Осмотръ политичный. *Слово*. 1864. 11 (23.) Листопада. Ч. 90. С. 353.

214. Осмотръ политичный. *Слово*. 1864 (1865). 30 грудня (11 січня). Ч. 103. С. 405–406.
215. Открытіе думы державной въ Вѣдни. Додатокъ 26го числа “Слова”. *Слово*. 1861. 22 цвѣтня (4 мая). Ч. 26. С. 1.
216. Отозва! Почтенные выборцы. *Слово*. 1873. Ч. 112. 27 сентября (9 октября). С. 1.
217. Отзывы вѣденскихъ газетъ о выборахъ въ Галиціи. *Слово*. 1873. Ч. 121. 18 (30) октября. С. 1–2.
218. О́тповѣдь гр. Тааффе на интерпеляцію пос. Ковальского. *Дѣло*. 1881. 6 (18) мая. Ч. 35. С. 1.
219. О. Яковъ Шведзицкій. *Дѣло*. 1886. 11 (23) лютого. Ч. 16. С. 3.
220. Письмо изъ Скалата. *Русская рада*. 1873. 17(20) жовт. Ч. 20. С. 156–157.
221. Письмо о́тъ Жидачева. *Русская рада*. 1873. 17(20) жовт. Ч. 20. С. 157–158.
222. Письмо о́тъ Жолкви. *Русская рада*. 1873. 17(20) жовт. Ч. 20. С. 158–159.
223. Польсько жидовський комітетъ. *Слово*. 1879. 16 (28) іюня. Ч. 66. С. 1.
224. Политика деспераціи. *Дѣло*. 1885. 15 (27) сѣчня. Ч. 6. С. 1–2.
225. Политическое обозрѣніе. *Слово*. 1868. 18 (30) мая. Ч. 39. С. 1.
226. Политическое обозрѣніе. *Слово*. 1870. 25 февраля (2 марта). Ч. 16. С. 1.
227. Политическое обозрѣніе. *Слово*. 1867. 8 (20) лютого. Ч. 11. С. 1.
228. Политическое обозрѣніе. *Слово*. 1867. 11 (23) лютого. Ч. 12. С. 1.
229. Политическое обозрѣніе. *Слово*. 1867. 22 лютого (6 марта). Ч. 15. С. 1.
230. Политическое обозрѣніе. *Слово*. 1867. 4 (16) марта. Ч. 18. С. 1.
231. Политическое обозрѣніе. *Слово*. 1867. 13 (25) мая. Ч. 37. С. 1.
232. Политическое обозрѣніе *Слово*. 1867. 19 (31) юлія. Ч. 56. С. 1.

233. Политическое обозрѣніе. *Слово*. 1867. 23 сентября (5 октября). Ч. 75. С. 1.
234. Политическое обозрѣніе. *Слово*. 1868. 21 февраля (4 марта). Ч. 15. С. 1.
235. Политическое обозрѣніе. *Слово*. 1867. 28 октября (9 ноября). Ч. 85. С. 1.
236. Политическое обозрѣніе. *Слово*. 1868. 22 юнія (4 юлія). Ч. 49. С. 1.
237. Политическое обозрѣніе. *Слово*. 1870. 14 (26) января. Ч. 4. С. 1.
238. Политическое обозрѣніе. *Слово*. 1870. 21 февраля (5 марта). Ч. 15. С. 1.
239. Политическое обозрѣніе. *Слово*. 1870. 13 (25) мая. Ч. 37. С. 1.
240. Посоль сов. Ковальскій передъ выборцами въ Куликовѣ. *Дѣло*. 1886. 15 (27) липня. Ч. 77. С. 1–2.
241. Пошлють ли мадыре до райхсрату? *Слово*. 1863. 6 (18) листопада. Ч. 88. С. 348.
242. Прошеніе Послѣвъ рускихъ въ Вѣдни о соблюденіе правъ руского народа по части его языка. *Слово*. 1861. 14 (26) Октября. Ч. 72. 377–378.
243. Прямые выборы. *Слово*. 1872 (1873). 21 декабря (2 января). Ч. 137. С. 1.
244. Рада державна о галицкѣй нуждѣ. *Дѣло*. 1889. 12 (24) грудня. Ч. 227. С. 1.
245. Райхсратная дебата о Радѣ школьной. *Слово*. 1874. 5 (17) декабря. Ч. 133. С. 2.
246. Райхсратная дебата о Радѣ школьной. *Слово*. 1874. 10 (22) декабря. Ч. 134. С. 1–2.
247. Рѣчь деп. Ковальского. *Слово*. 1876. 16 (28) декабря. Ч. 140. С. 1–2.
248. Рѣчь деп. Ковальського. *Слово*. 1873. 13 (25) ноября. Ч. 130. С. 1.
249. Рѣчь деп. И. Наумовича. *Слово*. 1878. 2 (14) марта. Ч. 24. С. 1–2.

250. Рѣчь деп. Іосифа Красицкаго. *Слово*. 1878. 6 (18) мая. Ч. 49. С. 1–2.
251. Рѣчи пос. В. Ковальскаго. I. Рѣчь при дебатѣ надѣ бюджетомъ министерства просвѣты и исповѣданъ, выголошена 31 л. марта 1886. *Дѣло*. 1886. 1(13) цвѣтня. Ч. 36. С. 1–2.
252. Рѣчь посла Вас. Ковальскаго. *Дѣло*. 1886. 17 (2) цвѣтня. Ч. 42. С. 1–2.
253. Рѣчи русскихъ пословъ. *Слово*. 1877. 30 іюня (12 іюля). Ч. 71. С. 1.
254. Росправы о внесеніи Вильдауера. *Слово*. 1875. 1 (13) ноября. Ч. 121. С. 1–2.
255. Русины и політика министерства гр. Таффого. *Дѣло*. 1880. 5 (17) цвѣтня. Ч. 27. С. 1–2.
256. Русины выборцѣ. *Дѣло*. 1885. 20 цвѣтня (2 мая). Ч. 44. С. 1–2.
257. Русины выборцѣ. *Дѣло*. 1885. 18 (30 мая). Ч. 54. С. 1.
258. Русины и гороскопы на выборчу акцію. *Дѣло*. 1885. 30 марта (11 цвѣтня). Ч. 34 и 35. С. 1.
259. Рускї послы въ Радѣ державнѣй. *Дѣло*. 1886. 29 марта (10 цвѣтня). Ч. 35. С. 1.
260. Рускї послы въ Радѣ державнѣй. *Дѣло*. 1886. 27 марта (8 цвѣтня). Ч. 34. С. 2.
261. Рухъ выборчїй. *Дѣло*. 1885. 23 цвѣтня (5 мая). Ч. 45. С. 2.
262. Рухъ выборчїй. *Дѣло*. 1885. 15 (27 мая). Ч. 53. С. 1–2.
263. Рухъ выборчїй. *Дѣло*. 1885. 11 (23 мая). Ч. 52. С. 1–2.
264. Рухъ выборчїй. *Дѣло*. 1885. 7 (19 мая). Ч. 50. С. 1–2.
265. Рухъ выборчїй. *Дѣло*. 1885. 9 (21 мая). Ч. 51. С. 1–2.
266. Рухъ выборчїй: Выборцѣ! *Дѣло*. 1891. 15 (27) лютого. Ч. 36/37. С. 1.
267. Рух виборчїй в коломийскім окрузі. *Народ*. 1891. 1. марта. Ч. 4 і 5. С. 69–71.

268. Слово Антонія Могильницького сказаное в Думѣ державной на засѣданью дня 27. Юнія. с. г. *Слово*. 1861. 21. Юнія (3 Юлія). Ч. 41. С. 239–240.
269. Слово Антонія Могильницького сказаное в Думѣ державной на засѣданью дня 27. Юнія. с. г. *Слово*. 1861. 23. Юнія (5 Юлія). Ч. 42. С. 243–244.
270. Слово Преосвященного Епископа Спиридона Литвиновича, сказанное в комнатѣ послѣвъ на засѣданью дня 25. Юнія. *Слово*. 1861. 1.(13) Юлія. Ч. 44. С. 253–254.
271. Слово Преосвященного Епископа Спиридона Литвиновича, сказанное в комнатѣ послѣвъ на засѣданью дня 25. Юнія. (Конецъ). *Слово*. 1861. 5. (17) Юлія. Ч. 45. С. 259–260.
272. Слово сказаное Его Преосв. Єпископомъ Кирь Спиридономъ Литвиновичемъ на засѣданью комнаты посольской въ Вѣднѣ дня 5 (17) мая с. г. *Слово*. 1862. 16 (28) мая. Ч. 38. С. 149–150.
273. Справозданя пос. В. Ковальського. *Дѣло*. 1886. 10 (22) липня. Ч. 75. С. 1–2.
274. Становище нашихъ пословъ. *Слово*. 1861. 23. Юнія (5 Юлія). Ч. 42. С. 244.
275. Тронная рѣчь. *Слово*. 1879. 8 (20) мая. Ч. 51. С. 1.
276. Указанія по поводу выбора посла изъ сельськихъ громадъ. *Слово*. 1873. 29 сентебря (11 октобря). Ч. 113. С. 1.
277. У Львовѣ дня 9 (21) марта 1891. *Дѣло*. 1891. 9 (21) марта. Ч. 43. С. 1.
278. Центральн. комитетъ передвыборчій. *Дѣло*. 1885. 24 сѣчня (5 лютого). Ч. 10. С. 1.
279. Що въ свѣтъ чувати? *Русская рада*. 1873. 1(13) марта. Ч. 5. С. 38.
280. Das neue Abgeordnetenhaus. *Laibacher Zeitung*. 1873. 4. November. № 253, s 2–3.

281. Das neue Parlament. *Salzburger Volksblatt*. 1873. 3. November. № 250. s. 1–2.
282. Defterreichische Monarchie. *Das Vaterland*. 1862. 31. Juli. Nr. 175. S. 2.
283. Der parlamentarische Apparat III. *Südsteirische Post*. 1887. 16. April. Nr. 30. S. 3.
284. Der Reichsrath. *Deutsches Volksblatt für Mären*. 1873. 8. November. № 45, s. 2–3.
285. Dien Reichsraths-Wahlen. *Salzburger Volksblatt*. 1879. 3. Juli. N. 79. S. 1.
286. Die Zusammensetzung des aufgelösten Abgeordnetenhauses. *Südsteirische Post*. 1891. 14. Februar. Nr. 13. S. 2.
287. Inland. Wien. *Neue freie Presse*. 1882. 28 November. № 6559. S. 2.
288. Lemberg, 22 Oktober. *Neue Freie Presse. Morgenblatt*. 1895. 23. October. Nr. 11194. S. 4.
289. Parlamentarisches. *Salzburger Volksblatt*. 1879. 21. Oktober. № 126. S. 1–2.
290. Polen und Jungruthenen. *Die Presse*. 1891. 12. März. № 70. S. 1–2.
291. Reichsrath. *Wiener Abendpost*. 1894. 22 Februar. Nr. 43. S. 2.
292. Reueste Nachrichten. *Tages-Post*. 1874. 10. April. Nr. 81. S. 3.
293. Říšská rada. *Národní listy*. 1861. 28. Července. Číslo 205. S. 1–3.
294. Říšská rada. *Národní listy*. 1891. 20. června. Číslo 168. S. 1–2.
295. Říšská rada. *Národní listy*. 1894. 16. března. Číslo 74. S. 3–4.
296. Rozwiayanie Rady państwa. *Dodatek do Nr. 27 Kuriera Lwowskiego*. 1891. 26. Stycznia. S. 1.
297. Siebzehnte Setzung des Abgeordnetenhauses. *Ost-Deutsche Post*. 1861. 26. Juni. Nr. 173. S. 2–3.
298. Spawa wyborów do Rady panstwa. *Gazeta Narodowa*. 1885. 5. Maja. Nr. 102. S. 2.
299. Strany na říšské radě. *Posel z Prahy*. 1878. 11. Maja. 4. 43. s. 1.

300. Telegramy „Národních Listů“. *Národní listy*. 1875. 14 března. Číslo 72. S. 3.
301. Výsledek voleb. *Našinec*. 1885. 14. června. č. 69. S. 1–2.
302. Wien, den 4. Februar. *Das Vaterland*. 1867. 5. Februar. S. 1.
303. Zu den neuwahlen. Eine Stemme aus Galizien. *Wiener Allgemeine Zeitung*. 1885. 10. April. Nr. 1835. S. 1–2.
304. Zur politische Geschichte des Tages. Wien, 27. Mai. *Morgen-Post*. 1862. 28. Mai. Nr. 144. S. 1.
305. Zur Tagesgeschichte. Österreich–Ungarn. *Insbrucker Nachrichten*. 1891. 11. Mai. Nr. 105. S. 1–2.
306. Z Vídně, 29. května. *Národní listy*. 1863. 30. května. Číslo 125. S. 2.
307. Zvláštní telegramy „Nár. Listů“. Z Vídně. *Národní Listy*. 1889. 10. prosince. Číslo 341. S. 1.
308. Zvláštní telegramy „Nár. Listů“. Z Vídně. *Národní Listy*. 1889. 13. prosince. Číslo 344. S. 1.
309. Zvláštní telegramy „Nár. Listů“. Z Vídně. *Národní Listy*. 1889. 17. prosince. Číslo 348. S. 1.

V. Спогади та листи

310. Барвінський О. Спомини з мого життя. Частини перша та друга. Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. К., 2004. 528 с.
311. Барвінський О. Спомини з мого життя. Частини третя та четверта. Упор. А. Шацька; коментар Б. Янишина; ред. Л. Винар, М. Жулинський. К., 2010. 1120 с.
312. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877). Львів, 1889 – 1892. 457 с.
313. Заклинський О. Записки пароха Старих Богородчан. Торонто, 1960. 131 с.

314. Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Упор. М. Мудрий, Б. Савчик; авт. вступ. ст. О. Аркуша; авт. прим. та комент. М. Мудрий. Львів, 2011. 432 с.

315. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) Том V (1882–1885). Чернівці, 1910. 448 с.

VI. Історично-публіцистичні праці сучасників подій

316. Вахнянин А. Причинки до історії рускої справи в Галичині в літах 1848–1870. Львів, 1901. 99 с.

317. Дідицький Б. Як і кого вибирала Галицька Русь до Думи Державної в року 1885. Львів, 1885. 45 с.

318. Загорний Н. [Качала С.] Безпосередни выборы до Рады державной і Русини. 1873. Львѳвъ. 32 с.

319. Загорний Н. [Качала С.] Политика Русинѳвъ. 1873. Львѳвъ. 24 с.

320. Лозинський М. Утворенне українського коронного краю в Австрії. Накладом власним. Без місця видання. 1915. 78 с.

321. Лозинський М. Українська Галичина – окремий коронний край! . 1915. 20 с.

322. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині. Львів, 1909. 95 с.

323. Свистунъ Ф. Прикарпатская Русь под владѳніемъ Австрii. Часть вторая (1850–1895). Львовъ, 1896. 744 с.

324. Франко І. Найновіший галицький вибір. Зібрання творів: У 50 томах. Т. 46 книга 2. К., 1986 С. 280–291.

325. Czerwiński J. O Rusinach i do Rusinów. Krakow, 1891. 15 s.

326. Leoster H. Das Hohe Haus in der Karikatur. Max und Moritz in Parlament. 1913. Wien. 170 s.

327. Hahn S. Reichsraths-Almanach für die Session 1885–1886. Wien, 1885. 280 s.

328. Hahn S. Reichsraths-Almanach für die Session 1867. Prag, 1867. 221 s.

329. Hahn S. Reichsraths-Almanach für die Session 1873–1874. Wien, 1873. 193 s.

VII. Монографії, брошури, статті

330. Андрухів І. Арсенич П. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939. Івано-Франківськ, 1996. 80 с.

331. Аркуша О. Мудрий М. Парламентська традиція галицьких українців: Галицький крайовий сейм (1861–1914). *Історія в школах України*. Випуск 8. 2005. С. 56–62.

332. Аркуша О. Парламентська традиція галицьких українців у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Випуск 6. С. 68–90.

333. Арсенич П. Родина Озаркевичів. Коломия, 1998. 54 с.

334. Баран А. Виборче законодавство Австрійської (Австро-Угорської) монархії (1848–1918 рр.) *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4. 2014. С. 54–57. Режим доступу: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/8459>

335. Барвінський Б. Історія українського народу. 2-е вид. Львів, 1922. 141 с.

336. Бочаров А. Основные методы исторического исследования. Томск, 2006. 190 с.

337. Булачек В. Юліан Романчук: громадсько-політична діяльність. Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Львів, 2011. 176 с.

338. Ваврикъ В. Просвѣтитель Налицкой Руси Иван Г. Наумовичъ. Неколько критическихъ замѣтокъ по случаю 100-лѣтней годовщины со дня его рожденія. Львов – Прага, 1926. 104 с.

339. Вендланд А. В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією 1848–1915. Пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів, 2015. 582 с.
340. Винник Н. Українська традиція галицького парламентаризму в українській історіографії. *Інтелігенція і влада*. 2011. Вип. 21. С. 264–272.
341. Воцелк К. История Австрии. Культура, общество, политика. Пер. с нем. В. Брун-Цеховского, О. Величко, В. Ковалева. Москва, 2007. 512 с.
342. Дейчаківський І. Юліан Романчук – педагог, громадський діяч, політик. Івано-Франківськ, 1999. 72 с.
343. Делятинський Р. Історія Станиславівської єпархії (1885–1900). Івано-Франківськ, 2001. 96 с.
344. Добржанський О. Старнк В. Бажаємо до України. Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914–1921 рр.). Одеса: Маяк, 2008. 1168 с.
345. Євдокимов В. Правові засади системи парламентаризму Австро-Угорщини, та особливості її реалізації в Галичині. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ. 2018. 5(17). С. 18–21.
346. Єфремова Н. Проблеми реформування законодавства про вибори в Австро-Угорській імперії на території Галичини та Буковини. *Держава і право*. 2011. № 48. С. 82–89.
347. Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. Львів, 1996. 96 с.
348. Зуляк І. Кліш А. Парламентська діяльність Олександра Барвінського наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (до 170-ї річниці від дня народження). *Україна – Європа – Світ*. 2017. Вип. 19. С. 330–337.
349. Історія українського парламентаризму: від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення. Голова ред. ради В. Литвин, керівник авт. кол. В. Смолій. К., 2010. 636 с.

350. Кавацюк Д. Українське представництво австрійського парламенту 1891 – 1897 рр. в умовах політики «нової ери». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2021. №8(50). С. 57–69.
351. Кавацюк Д. Русини-українці в австрійському парламенті 1867–1873 рр. *Науковий і культурно-просвітній часопис “Галичина”*. 2018. Ч. 31. С. 81–86.
352. Кавацюк Д. Русини-українці Галичини в австрійському парламенті 1861–1865 рр. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2018. Ч. 21. С. 55–62.
353. Кліш А. Парламентська діяльність Анатолія Вахнянина (кінець XIX – початок XX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія Історія*. 2015. Вип. 1. Ч. 2. С. 142–145.
354. Кліш А. Фракція “Слов’янський християнсько-народний союз” у Державній Раді (1897–1900 рр.). *Україна – Європа – Світ*. 2014. Вип. 14. С. 123–132.
355. Книш Я. Антін Петрушевич (з нагоди 195 річчя). *Вісник НТШ*. весна-літо 2016. Ч. 55. С. 65–66.
356. Ковальченко И. Методы исторического исследования. М., 2003. 486 с.
357. Королько А. Культурно-просвітницька і громадсько-політична діяльність о. І. Озаркевича (1826–1903) в контексті українського національного відродження. *Питання історії України*. 2013. С. 37–43.
358. Косачевська Е. М. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г. Львов, 1965. 147 с.
359. Кревецкий І. З виборчого руху у східній Галичині в 1848 р. (Вибір Івана Капущака). *Записки НТШ*. 1906. Т. LXX. С. 73–85.

360. Кривчук Г. Основні загальнонаукові методи дослідження в історичних науках. – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/10594/1/Krivchik.pdf>
361. Крип'якевич І. Історія України. Київ – Львів – Відень, 1918. 83 с.
362. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 203 с.
363. Кульчицький В. Державний лад і право в Галичині (у другій половині XIX – початку XX ст.). Львів, 1996. 68 с.
364. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. Львів, 1926. 741 с.
365. Левицький К. Українські політики Галичини. Тернопіль, 1996. 178 с.
366. Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів. Львів, 1936. 140 с.
367. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 томах. Т. 1. Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицак, А. Дешиця, Г. Киван, Е. Панкеєва. К., 1994. 554 с.
368. Мельник І. Мельник А. Питання права в депутатській спадщині Юліана Романчука. Режим доступу: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_2/22.pdf.
369. Мельник А. Сеймова і парламентська діяльність Ю. Романчука як засіб організації українського населення Галичини та його політичного визначення в Австро-Угорській імперії. Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/9596/%C0>.
370. Монолатій І. Між традицією та модернізацією: нове бачення пошуків українсько-польського замирення в австрійській Галичині *Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початку XX ст.)* Івано-Франківськ, 2008. С. 3–15.

371. Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації” в етнополітичному дискурсі Галичини 1859–1869 рр. *Вісник Львівського університету. Серія Історія*. 2005. Вип. 39–40. С. 83–148.

372. Мудрий М. Руський собор 1848 року: історіографічний та джерелознавчий огляд. *Вісник Львівського університету. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології*. 2014. Вип. 8. С. 193–206.

373. Мудрий М. Виборчі кампанії до Галицького сейму: суспільство, політика та міжнаціональні взаємини (60–70-ті рр. ХІХ ст.). *Республіканець*. 1995. С. 1–2.

374. Мудрий М. Степан Качала в австрійському парламенті 1873–1879 рр. *Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка*. № 1. Львів, 1997. С. 63–66.

375. Петрів Р. Австрійські, Австро-Угорські та Галицькі конституції (кінець ХVІІІ–ХІХ ст.). Івано-Франківськ. 2005. 84 с.

376. Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінця ХІХ – початку ХХ ст.). Івано-Франківськ. 2008. 204 с.

377. Плекан Ю. Діяльність греко-католицького духовенства у представницьких органах Австро-Угорської імперії (другої половини ХІХ – початку ХХ). *Матеріали Всеукр. наукової конференції «Історичні постаті Греко-Католицької Церкви та їх роль у культурно-просвітницькому й національному відродженні»*, м. Коломия, 18 жовтня 2013 р. Наук. ред.: Я. Ткачук, А. Королько. Коломия. 2013. С. 145–158.

378. Плекан Ю. Українські депутати австрійського парламенту (ХІХ – поч. ХХ ст.). *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. Вип. 376–377. Чернівці, 2008. С. 131–133.

379. Пристер Е. Краткая история Австрии. М., 1982. 427 с.

380. Райківський І. Ідея української соборності в підавстрійській Галичині (XIX – початок XX ст.). Івано-Франківськ. 2016. 392 с.
381. Стахів М. Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). Т. 1. Скрентон. 1958. 208 с.
382. Стеблій Ф. Революції 1848–1849 рр. у Європі і Україна. К., 1973. 47 с.
383. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом: Нариси історії XIX – початку XX ст. Львів. 1999. 226 с.
384. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів, 2003. 498 с.
385. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Пер. з англ. А. Портнов, С. Савченко. Львів, 2002. 270 с.
386. Федик Л. Правова культура учасників виборчого процесу у Східній Галичині кінця XIX – початку XX ст. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ. 2018. 5(17). С. 53–59.
387. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. Зібрання творів: У 50 томах. Т. 47. К., 1986. С. 7–123.
388. Химка І.-П. Греко-католицька церква і національне відродження в Галичині. *Ковчег*. Ч. 1. Львів, 1993. С. 54–85.
389. Цьольнер Е. Історія Австрії. Пер. з нім. Р. Дубасевич та ін. Львів, 2001. 712 с.
390. Цюцюра Б. Т. Боротьба українців у віденському парламенті за загальне виборче право і національну автономію (зокрема в роках 1905–1907). *Український історик*. Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен. 1980. Вип. 1–4 (65–68), рік XVII. С. 23–44.

391. Шмигало Р. Володислав Федорович і культурний розвиток Галичини в кінці XIX – на початку XX ст. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. 2018. Вип. 2. С. 102–114.
392. Чорновол І. Українська фракція крайового сейму 1861–1901 рр. (нарис історії парламентаризму). Львів, 2002. 237 с.
393. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів, 2010. 228 с.
394. Янишин Б. Інститут намісництва в Галичині у контексті політики австрійського уряду в українському питанні. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст: зб. наук. пр.* 2010. Вип 17. С. 150–164.
395. Arkucza O. Ukrainiskie przedstawicielstwo w sejmie galicyjskim. *Ukrainskie tradycje parlamentarne XIX–XX wiek*. Krakow, 2006. S. 13–57.
396. Binder H. Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik. Wien, 2005. 741 s.
397. Binder H. Ukraińskie przedstawicielstwo w austriackiej Izbie Posłów, 1879 –1918. *Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX – XXI wiek*. pod red. J Moklaka. Krakow, 2006. S. 126–162.
398. Buszko J. Polaci w parlamencie wiedeńskim 1848–1918. 1996. 459 s.
399. Kavatsiuk D. Vzťahy rusínskych-ukrajinských poslancov z Haliča so zástupcami iných národov v Poslaneckej snemovni Ríšskej rady (1873–1879). *Studia Historica Nitriensia*. 2020. Ročník 24. Č. 1. S. 172–188.
400. Melik V. Wahlen im alten Österreich am Beispiel der Kronaländer mit slovenischsprachiger Bevölkerung. Wien, 1997. 508 s.
401. Moklak J. W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866–1902. Kraków, 2004. 318 s.
402. Pijaj S. Lwowskie wybory parlamentarne w 1873 roku. *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск*. 2012. С. 96–114.

403. Pijaj S. Posłowie ruscy w parlamencie wiedeńskim w latach 1848 – 1879. *Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX – XXI wiek.* pod red. J Moklaka. Kraków, 2006. S. 95–126.

404. Pijaj S. Problém spolupráce českých a polských poslanců ve vídeňské říšské radě v letech 1874–1879. *Historik na Moravě.* Brno. 2009. S. 391–398.

405. Rumpler H. Chancen und Grenzen des Parlamentarismus in der Konfliktzone zwischen cisleithanischem Reichszentralismus und böhmischer Landesautonomie. *Hohes Haus.* 2015. S. 13–34.

406. Rumpler H. Rakúska ríšska rada a prechod ku konštitucionalizmu v rokoch 1859–1867. *Historický časopis.* Ročník 47. Číslo 2. Bratislava, 1999. S. 202–210.

407. Świątek A. Gente Rutheni, nazione Poloni. Z dziejów Rusinów narodowości polskiej w Galicji. Krakow, 2014. 503 s.

408. Sked A. Úpadek a pád habsburské říše. 1995. Praha. 372 s.

409. Semczyszyn M. Galicyjskie wybory Działalność Centralnego Komitetu Wyborczego w Galicji Wschodniej w latach 1867–1906. Warszawa, 2014. 400 s.

410. Urban O. Česká společnost 1848–1918. Praha, 1982. 690 s.

411. Urbanitsch P. Die Wahlen des Jahres 1873 zum cisleithanischen Reichsrat anhand ausgewählter Wahlbezirke der Wählerklasse der Landgemeinden und der Städte, Märkte und Industrialorte. *Hohes Haus.* 2015. S. 157–176.

VIII. Довідкова література.

412. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття: Навчальний посібник. За ред. М. Мудрого. Львів, 2016. 408 с.

413. Гуцал П. Крижанівський Гавриїл. Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / ред. кол. Г. Яворський та ін. –

Тернопіль. Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2010. Т. 4. А–Я (додатковий). 788 с.

414. Грицак Я. Нариси історії України: формування української модерної нації XIX–XX ст. [Навчальний посібник]. Київ: Генеза, 1996. 360 с.

415. Калакура Я., Войцехівська І., Павленко С. Історичне джерелознавство. К., 2002. 488 с.

416. Плекан Ю. Перший досвід парламентаризму: українці – депутати австрійського парламенту та Галицького крайового сейму (1848–1914 рр.). Довідник. Івано-Франківськ, 2012. 138 с.

417. Сарбей В. Національне відродження України. Т. 9. К., 1999. 335 с.

418. Adlgasser F. Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlament 1848–1918. Ein Biografisches Lexikon. Teilband 1: A–L. Wien, 2014. 1645 s.

419. Adlgasser F. Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlament 1848–1918. Ein Biografisches Lexikon. Teilband 2: M–Z. Wien, 2014. 1540 s.

ІХ. Автореферати дисертацій

420. Баран А. Діяльність депутатів-українців в австрійському парламенті (1897–1918 рр.): історико-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 06.01.01 “Правознавство”. Львів, 2013. 19 с.

421. Кліш А. Український суспільно-християнський рух у Галичині: Ідейні засади, організаційна структура та політичні практики (кінець XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України”. Львів, 2020. 46 с.

422. Уська У. Українське питання в Галичині в політиці австрійського уряду в 1907–1914 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” Львів, 2005. 19 с.

ДОДАТКИ

СПИСОК ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Kavatsiuk D. Vzťahy rusínskych-ukrajinských poslancov z Haliča so zástupcami iných národov v Poslaneckej snemovni Ríšskej rady (1873–1879). *Studia Historica Nitriensia*. 2020. Ročník 24. Č. 1. S. 172–188.
2. Кавацюк Д. Парламентська діяльність Василя Ковальського (1873–1891 рр.). *Науковий і культурно-просвітний часопис “Галичина”*. 2021. Ч. 34. С. 93–102.
3. Кавацюк Д. Українське представництво австрійського парламенту 1891 – 1897 рр. в умовах політики «нової ери». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2021. №8(50). С. 57–69.
4. Кавацюк Д. Перший парламентський досвід русинів-українців Галичини в австрійському парламенті 1848–1849 рр. *Науковий і культурно-просвітний часопис “Галичина”*. 2019. Ч. 32. С. 33–40.
5. Кавацюк Д. Русини-українці в австрійському парламенті 1867–1873 рр. *Науковий і культурно-просвітний часопис “Галичина”*. 2018. Ч. 31. С. 81–86.
6. Кавацюк Д. Русини-українці Галичини в австрійському парламенті 1861–1865 рр. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2018. Ч. 21. С. 55–62.
7. Кавацюк Д. Діяльність українського представництва в австрійському парламенті на сторінках газети “Діло”. *Вісник Прикарпатського університету. Серія Історія*. 2017. Випуск 29. С. 91–96.
8. Кавацюк Д. Діяльність о. Івана Озаркевича в австрійському парламенті 1873–1891 рр. *Покуття – колыска українського національного*

державотворення. *Матеріали VII науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю утворення Західно-Української Народної Республіки та 570-й річниці надання магдебурзького права містові тисмениці (14 вересня 2018 р.)*. 2018. С. 225–230.

9. Кавацюк Д. Участь українського населення у виборах до Палати послів австрійського парламенту в 1873 р. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Другі Грабовецькі історичні читання” (З нагоди 90-річчя академіка Володимира Грабовецького)*. 2019. С. 281–290.

10. Кавацюк Д. Парламентська діяльність о. Степана Качали *Добрий пастир*. 2018. № 12–13. С. 400–408.

Додаток А

**Склад та участь русинів у першій каденції австрійського
парламенту в 1861–1865 рр.**

№ п/п	Ім'я та прізвище депутата	Промови	Петиції	Інтерпеляції	Промови як члена комітету
1.	Білевич Валентин	0	0	0	0
2.	Добрянський Александр	2	0	0	0
3.	Карпинець Іван	0	0	0	0
4.	Ковбасюк Микола	0	0	0	0
5.	Куземський Михайло	2	0	2	3
6.	Литвинович Спиридон	10	0	0	3
7.	Могильницький Антін	6	0	0	0
8.	Негребецький Юліан	0	0	0	0
9.	Полевий Лев	0	0	0	0
10.	Русецький Іван	0	0	0	0
11.	Стоцький Адам	0	0	0	0
12.	Тарчановський Симон	2	0	0	0
13.	Юзичинський Антоній	1	0	0	1

Джерело: Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die erste Session 1861–1862. Wien, 1862. S. 104, 109, 119–123, 126, 128, 133, 137, 139;

Index nebst Redner-Berzeichniß zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die zweite Session 1863–1864. Wien, 1864. S. 88, 98, 102, 103, 108, 119;

Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die dritte Session 1864–1865. Wien, 1865. S. 131, 136, 137, 142, 156.

Додаток А1

**Передані петиції українськими представниками в парламент
першої каденції 1861–1865 рр.**

№ п/п	Ім'я та прізвище депутата	1 сесія	2 сесія	3 сесія	Всього
1.	Білевич Валентин	2	0	0	2
2.	Добрянський Александр	3	0	1	4
3.	Карпинець Іван	11	0	9	20
4.	Ковбасюк Микола	29	0	2	31
5.	Куземський Михайло	25	2	5	32
6.	Литвинович Спиридон	6	1	0	7
7.	Могильницький Антін	8	1	3	12
8.	Негребецький Юліан	0	0	0	0
9.	Полевий Лев	10	0	2	12
10.	Русецький Іван	39	1	0	40
11.	Стоцький Адам	16	0	0	16
12.	Тарчановський Симон	5	0	1	6
13.	Юзичинський Антоній	2	0	2	4
Всього		156	5	25	186

Джерело: Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die erste Session 1861–1862. Wien, 1862. S. 41–93;

Index nebst Redner-Berzeichniß zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die zweite Session 1863–1864. Wien, 1864. S. 47–73;

Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die dritte Session 1864–1865. Wien, 1865. S. 48–102.

Додаток Б

**Склад та участь русинів у другій каденції
австрійського парламенту в 1867–1870 рр.**

№ п/п	Ім'я та прізвище депутата	Промови	Петиції	Інтерпеляції	Промови, як члена комітету
1.	Боднар Іван	0	0	0	0
2.	Гушалевич Іван	4	0	1	1
3.	Дзялошинський Михайло	Помер 29 травня 1867 р. – через дев'ять днів після відкриття парламенту			
4.	Макович Василь	0	0	0	0
5.	Монастирський Іван	0	0	0	0
6.	Томус Іван	0	1	0	0

Джерело: Index zu den stenographische Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die IV. Session. (I. Session, II. Wahlperiode), 1867–1869. Wien, 1869. S. 555, 563, 573, 574, 601, 602, 646;

Index zu den stenographische Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die V. Session. (II. Session, II. Wahlperiode), 1869–1870. Wien, 1870. S. 182, 190, 214.

Додаток В

**Склад та участь русинів у третій каденції австрійського
парламенту в 1870–1871 рр.**

№ п/п	Ім'я та прізвище депутата	Промови	Петиції	Інтерпеляції	Промови, як члена комітету
1.	Боднар Іван	0	0	0	0
2.	Демків Михайло	0	0	0	0
3.	Цалковський Василь	0	0	0	0
4.	Яновський Амвросій	0	0	0	0

Джерело: Index zu den stenographische Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. VI. Session. (vom 15. September bis 10. Juli). Wien, 1871. S. 13, 17, 22, 51.

Додаток Г

**Склад та участь русинів у четвертій каденції
австрійського парламенту в 1871–1873 рр.**

№ п/п	Ім'я та прізвище депутата	Промови	Петиції	Інтерпеляції	Промови, як члена комітету
1.	Боднар Іван	0	0	0	0
2.	Демків Михайло	0	0	0	0
3.	Завадовський Йосип	0	0	0	0
4.	Яновський Амвросій	0	1	0	0

Джерело: Index zu den stenographische Protokollen des Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben VII. Session. (vom 27. December 1871 bis 24. April 1873). Wien, 1873. S. 25, 95, 102, 232.

Додаток Г

**Склад та діяльність русинів у Палаті послів
п'ятої каденції (1873–1879 рр.).**

№ п/п	Ім'я та прізвище депутата	Промови	Петиції	Інтерпеляції	Промови, як члена комітету
1	Гайдамаха Федір	0	0	0	0
2.	Галька Гнат	0	0	0	0
3.	Геровський Юліан	6	0	2	0
4.	Заклинський Олексій	5	1	3	0
5.	Качала Степан	1	0	0	0
6.	Ковальський Василь	28	3	2	19
7.	Красицький Йосиф	3	0	0	10
8.	Крижанівський Гаврило	0	0	0	0
9.	Криницький Лук'ян	0	0	0	0
10.	Наумович Іван	11	0	0	0
11.	Озаркевич Іван	4	0	0	1
12.	Павликов Теофіл	6	1	0	0
13.	Петрушевич Антоній	0	0	0	0
14.	Шведзицький Яків	4	3	0	0
15.	Юзичинський Антоній	0	1	0	2
16.	Яновський Амвросій	0	0	2	0

Джерело: Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben VIII. Session. (vom 4. November 1873 bis 16. Mai 1879). Wien, 1879. S. 124, 125, 142, 143, 186, 188, 189, 204–208, 212, 214, 258, 270, 272, 275, 418, 468, 469.

Додаток Д

**Склад та діяльність русинів у Палаті послів шостої каденції
(1879–1885 рр.)**

№ п/п	Ім'я та прізвище депутата	Промови	Петиції	Інтерпеляції	Промови, як члена комітету
1.	Ковальський Василь	43	7	1	12
2.	Кулачковський Діонісій	13	0	0	0
3.	Озаркевич Іван	26	1	0	14
4.	Федорович Володислав	0	0	0	0

Джерело: Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. IX. Session. (vom 7. Oktober 1879 bis 22. April 1885). Wien, 1885. S. 98, 220–222, 229, 304, 305.

Додаток Е

**Склад та діяльність русинів у Палаті послів шостої каденції
(1885–1891 рр.)**

№ п/п	Ім'я та прізвище депутата	Промови	Петиції	Інтерпеляції	Промови, як члена комітету	Резолюції
1.	Ковальський Василь	20	1	1	1	3
2.	Мандичевський Корнилій	2	0	0	0	13
3.	Озаркевич Іван	18	13	1	14	8
4.	Охримович Ксенофонт	1	0	0	0	0
5.	Сінгалевич Михайло	0	0	0	9	0

Джерело: Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. X. Session (vom 22. Septemer 1885 bis 18. Dezember 1890). Wien, 1891. S. 179, 180, 214, 215, 266, 268, 269, 270, 344, 345.

Додаток Є

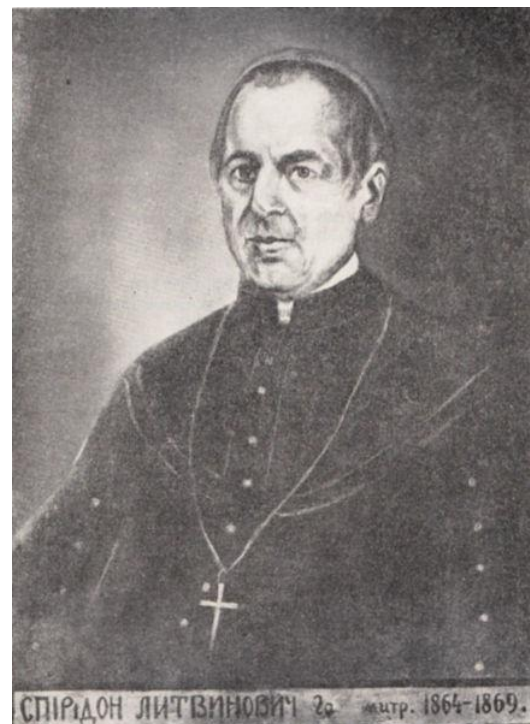
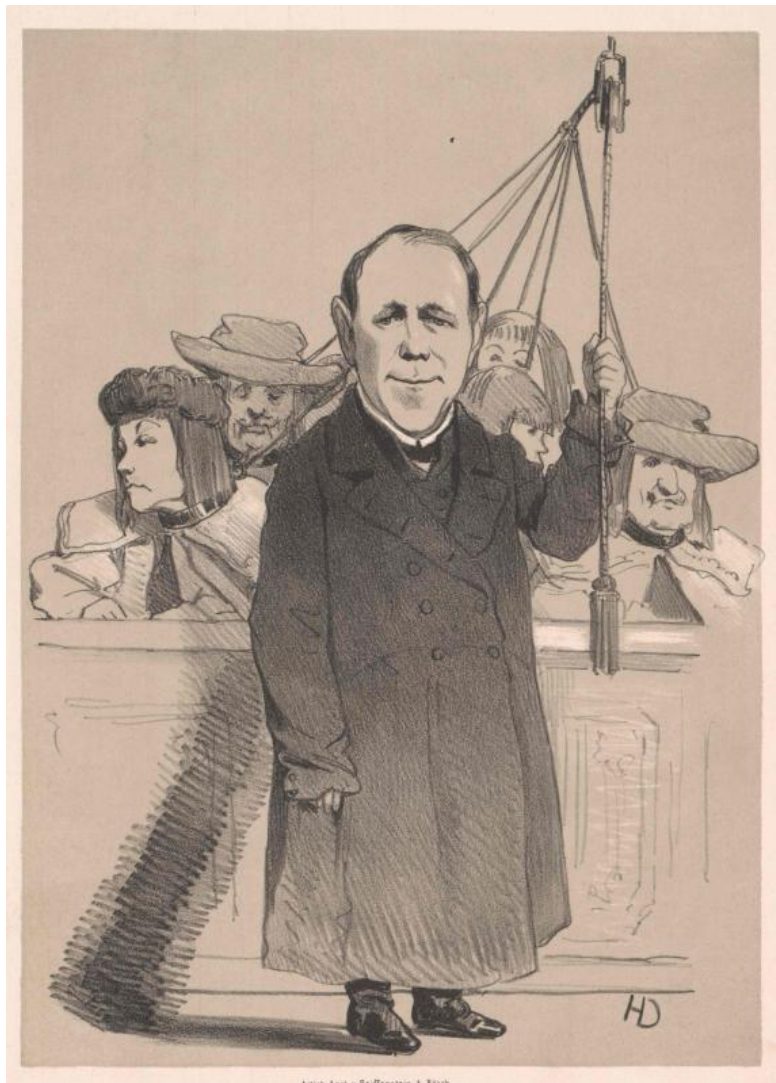
**Склад та діяльність русинів у Палаті послів сьомої каденції
(1891–1897 рр.)**

№ п/п	Ім'я та прізвище депутата	Промови	Петиції	Інтерпеляції	Промови, як члена комітету	Резолюції
1.	Барвінський Олександр	21	10	0	5	0
2.	Брилинський Йосип	2	0	0	0	2
3.	Вахнянин Анатоль	10	3	0	0	0
4.	Криницький Лук'ян	3	0	0	4	0
5.	Мандичевський Корнилій	2	0	0	0	6
6.	Охримович Ксенофонт	0	2	0	0	0
7.	Підляшецький Адольф	10	1	1	0	2
8.	Романчук Юліан	24	3	7	0	0
9.	Телішевський Костянтин	8	0	0	1	0

Джерело: Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. XI. Session (vom 9. April 1891 bis 22. Jänner 1897). Wien, 1897. S. 33, 34, 73, 346, 347, 389, 493, 530, 580, 581, 700, 744, 745.

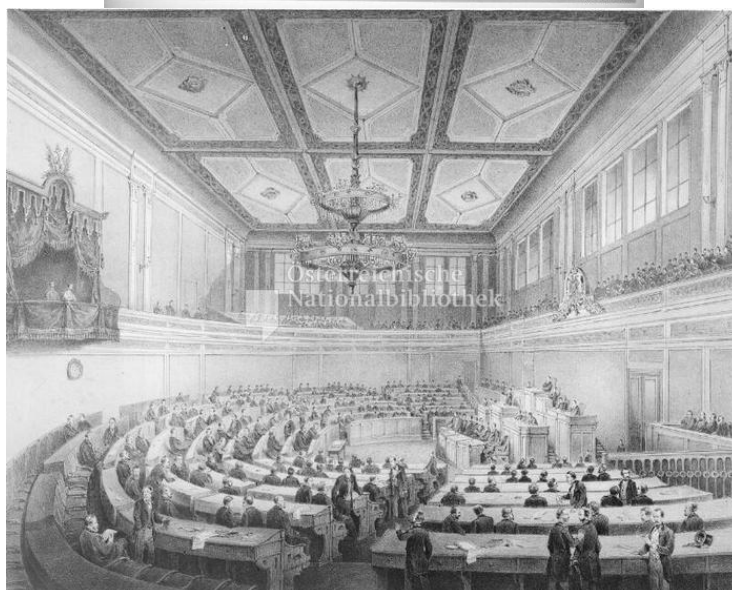
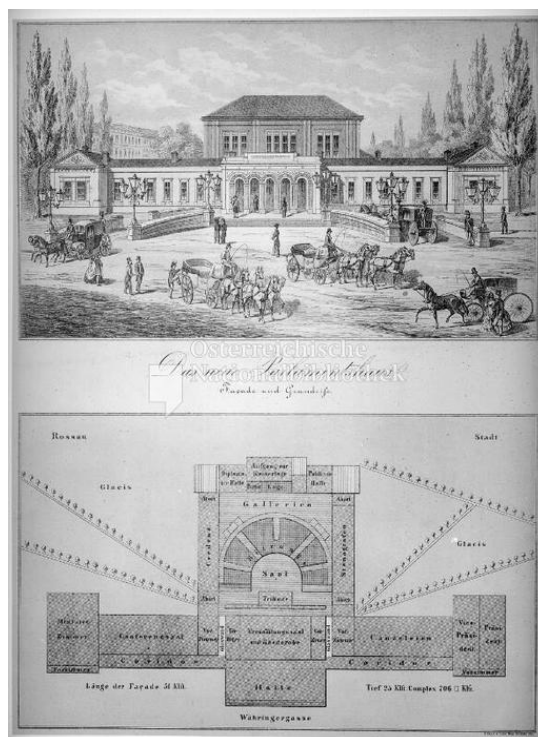
Спиридон Литвинович.

Сатиричне зображення посла С. Литвиновича як керівника групи селян

Джерело: Österreichische Nationalbibliothek. <https://onb.digital/result/111D4A22>

Будівля Палати послів парламенту та зала засідань

Джерело: Österreichische Nationalbibliothek.

<https://onb.wg.picturemaxx.com/?16756386081222671803>

Додаток І

Українське представництво Галичини в Палаті послів 1861–1897 рр.

	Прізвище та ім'я депутата парламенту.	Соціальний стан	Каденція
1.	Спиридон Литвинович	г-к священик	29.4.1861–27.7.1865 рр.
2.	Антін Могильницький	г-к священик	29.4.1861–27.7.1865 рр.
3.	Юліан Негребецький	г-к священик	29.4.1861–2.10.1861 рр.
4.	Михайло Куземський	г-к священик	29.4.1861–27.7.1865 рр.
5.	Олександр Добрянський	г-к священик	29.4.1861–27.7.1865 рр.
6.	Антоній Юзичинський	г-к священик	29.4.1861–27.7.1865 рр. 4.11.1873–22.5.1879 рр.
7.	Лев Полевий	г-к священик	29.4.1861–27.7.1865 рр.
8.	Микола Ковбасюк	селянин	29.4.1861–27.7.1865 рр.
9.	Іван Русецький	селянин	29.4.1861–27.7.1865 рр.
10.	Іван Карпинець	селянин	29.4.1861–27.7.1865 рр.
11.	Симон Тарчановський	селянин	29.4.1861–27.7.1865 рр.
12.	Адам Стоцький	селянин	29.4.1861–27.7.1865 рр.
13.	Валентин Білевич	селянин	29.4.1861–27.7.1865 рр.
14.	Іван Гушалевич	г-к священик	20.5.1867–21.5.1870 рр.
15.	Іван Боднар	селянин	20.5.1867–21.5.1870 рр. 15.9.1870–10.8.1871 рр. 27.12.1871–7.9.1873 рр.
16.	Іван Монастирський	селянин	20.5.1867–21.5.1870 рр.
17.	Іван Томус	селянин	20.5.1867–21.5.1870 рр.
18.	Василь Макович	селянин	27.10.1868– 21.5.1870 рр.
19.	Михайло	селянин	20–29.5. 1867 р.

	Дзялошинський		
20.	Василь Цалковський	селянин	15.9.1870–10.8.1871 рр.
21.	Михайло Демків	селянин	15.9.1870–10.8.1871 рр.
22.	Амвросій Яновський	шкільний інспектор, директор гімназії	15.9.1870–10.8.1871 рр. 27.12.1871–7.9.1873 рр. 4.11.1873–22.5.1879 рр.
23.	Матвій Кашевко	селянин	27.12.1871–7.9.1873 рр.
24.	Йосип Завадовський	г-к священик	27.12.1871–7.9.1873 рр.
25.	Гайдамаха Федір	селянин	4.11.1873–22.5.1879 рр.
26.	Галька Гнат	г-к священик	4.11.1873–22.5.1879 рр.
27.	Геровський Юліан	працівник фінансової прокуратури	4.11.1873–22.5.1879 рр.
28.	Заклинський Олексій	г-к священик	4.11.1873–22.5.1879 рр.
29.	Качала Степан	г-к священик	4.11.1873–22.5.1879 рр.
30.	Ковальський Василь	юрист, радник суду	4.11.1873–22.5.1879 рр. 7.10.1879–23.4.1885 рр. 22.9.1885–23.1.1891 рр.
31.	Красицький Йосиф	г-к священик	4.11.1873–22.5.1879 рр.
32.	Крижанівський Гаврило	г-к священик	4.11.1873–22.5.1879 рр.
33.	Криницький Лук'ян	голова окружного суду	4.11.1873–22.5.1879 рр. 22.2.1894–22.1.1897 рр.
34.	Наумович Іван	г-к священик	4.11.1873–22.5.1879 рр.
35.	Озаркевич Іван	г-к священик	4.11.1873–22.5.1879 рр. 7.10.1879–23.4.1885 рр. 22.9.1885–23.1.1891 рр.
36.	Павликов Теофіл	г-к священик	4.11.1873–22.5.1879 рр.
37.	Петрушевич Антоній	г-к священик	4.11.1873–22.5.1879 рр.

38.	Шведзицький Яків	г-к священик	4.11.1873–22.5.1879 рр.
39.	Кулачковський Діонісій	адвокат	7.10.1879–23.4.1885 рр.
40.	Федорович Володислав	шляхтич	7.10.1879–5.12.1882 рр.
41.	Мандичевський Корнилій	г-к священик	22.9.1885–23.1.1891 рр. 9.4.1891–22.1.1897 рр.
42.	Охримович Ксенофонт	професор гімназії	в 22.9.1885–23.1.1891 рр. 9.4.1891–22.1.1897 рр.
43.	Сінгалевич Михайло	г-к священик	22.9.1885–23.1.1891 рр.
44.	Барвінський Олександр	професор учительської семінарії	9.4.1891–22.1.1897 рр.
45.	Брилинський Йосип	г-к священик	9.4.1891–10.9.1893 рр.
46.	Вахнянин Анатоль	професор гімназії	в 22.2.1894–22.1.1897 рр.
47.	Підляшецький Адольф	радник окружного суду	9.4.1891–22.1.1897 рр.
48.	Романчук Юліан	професор гімназії	в 9.4.1891–22.1.1897 рр.
49.	Телішевський Костянтин	нотар	9.4.1891–22.1.1897 рр.

Джерело: Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die erste Session 1861–1862. Wien, 1862. S. 104, 109, 119–123, 126, 128, 133, 137, 139;

Index nebst Redner-Berzeichniß zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die zweite Session 1863–1864. Wien, 1864. S. 88, 98, 102, 103, 108, 119;

Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die dritte Session 1864–1865. Wien, 1865. S. 131, 136, 137, 142, 156.

Index zu den stenographische Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die IV. Session. (I. Session, II. Wahlperiode), 1867–1869. Wien, 1869. S. 555, 563, 573, 574, 601, 602, 646;

Index zu den stenographische Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes für die V. Session. (II. Session, II. Wahlperiode), 1869–1870. Wien, 1870. S. 182, 190, 214.

Index zu den stenographische Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. VI. Session. (vom 15. September bis 10. Juli). Wien, 1871. S. 13, 17, 22, 51.

Index zu den stenographische Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben VII. Session. (vom 27. December 1871 bis 24. April 1873). Wien, 1873. S. 25, 95, 102, 232.

Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben VIII. Session. (vom 4. November 1873 bis 16. Mai 1879). Wien, 1879. S. 124, 125, 142, 143, 186, 188, 189, 204–208, 212, 214, 258, 270, 272, 275, 418, 468, 469.

Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. IX. Session. (vom 7. Oktober 1879 bis 22. April 1885). Wien, 1885. S. 98, 220–222, 229, 304, 305.

Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. X. Session (vom 22. Septemer 1885 bis 18. Dezember 1890). Wien, 1891. S. 179, 180, 214, 215, 266, 268, 269, 270, 344, 345.

Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. XI. Session (vom 9. April 1891 bis 22. Jänner 1897). Wien, 1897. S. 33, 34, 73, 346, 347, 389, 493, 530, 580, 581, 700, 744, 745.

Зразки заяв для участі у виборах до Палати послів. 1883 р.

Święte c. k. Starostwo!

Przebiegając na wybranych liście wybor-
czych na posła do Rady państwa
niemowladnie mego narwiska; - a
jako imigrans dany krajowy, prze-
szedłem wszystkie podatkowe, - a tym sa-
mym przyszedłem mi prawo wybor-
cze przez pana Świątka c. k. Sta-
rostwo w tym przedmiocie listy wy-
borcze w przysiężnym liście
Starostwa dnia 9 Marca 1883.

Andrzej Krawczyk

Świątku Magistracie!

Przebiegając, wybranych do listy
wyborczych do Rady państwa
niemowladnie, ponieważ że mam
prawa do k. k. dnia 1883 i jako
listy gminny w tym, - a tym sa-
mym przyszedłem mi prawo wybor-
cze przez pana Świątka c. k. Sta-
rostwo w tym przedmiocie listy wy-
borcze w przysiężnym liście
Starostwa dnia 9 Marca 1883.

Andrzej Krawczyk

A3

Świątku Magistracie!

Przebiegając, wybranych do listy
wyborczych do Rady państwa
niemowladnie, ponieważ że mam
prawa do k. k. dnia 1883 i jako
listy gminny w tym, - a tym sa-
mym przyszedłem mi prawo wybor-
cze przez pana Świątka c. k. Sta-
rostwo w tym przedmiocie listy wy-
borcze w przysiężnym liście
Starostwa dnia 10 Marca 1883.

Andrzej Krawczyk

A7

Święte c. k. Starostwo!

Przebiegając, wybranych do listy
wyborczych do Rady państwa
niemowladnie, ponieważ że mam
prawa do k. k. dnia 1883 i jako
listy gminny w tym, - a tym sa-
mym przyszedłem mi prawo wybor-
cze przez pana Świątka c. k. Sta-
rostwo w tym przedmiocie listy wy-
borcze w przysiężnym liście
Starostwa dnia 10 Marca 1883.

Julian Lisiewicz

Джерело: Держархів Івано-Франківської області. Ф.64. Оп.1. Спр. 7. Арк. 3, 5, 14, 15.

Титулка та сторінка стенографічних протоколів (1874 р.)

Haus der Abgeordneten. — VIII. Session. Eröffnungs-Sitzung.
am 2. November 1873.

Inhalt:	Allen die hohe Versammlung freundlich zu begrüßen und mich ihrem Wohlwollen zu empfehlen.
Einführung des Alterspräsidenten durch den Minister des Innern Freiherrn v. Lasser.	Ich lade von den jüngeren Mitgliedern des hohen Hauses die Herren Dr. Barentzer, Dr. Promber, de Franceschi und Dr. Krzyzjanowski ein, das Amt der Schriftführer provisorisch zu übernehmen. <i>(Geschlecht.)</i>
Ansprache des Alterspräsidenten, und Berufung der Schriftführer.	Nach den Bestimmungen der Geschäftsordnung des hohen Hauses schreite wir zunächst zur Angelobung der Herren Mitglieder. Ich erlaube die Herren Schriftführer, die Angelobungsformel in der deutschen, italienischen, polnischen und ruthenischen Sprache zu verlesen.
Angelobung der Mitglieder.	<i>(Abgeordneter Dr. Vošnjak meldet sich zum Worte.)</i>
Mittheilung des Ministers des Innern betreffs der festlichen Eröffnung des Reichsrathes. (1 der Beilagen: Ehrenrede.)	Alterspräsident: Herr Dr. Vošnjak hat das Wort.
Beginn der Sitzung: 11 Uhr 30 Minuten.	Abgeordneter Dr. Vošnjak (Steiermark): Ich erlaube, die Angelobungsformel auch in slowenischer Sprache vorlesen zu lassen. <i>(Zustimmung.)</i>
Auf der Ministerbank: Ministerpräsident Fürst Adolph Kautsky, Minister des Innern Freiherr von Lasser, Handelsminister Dr. Bauhaus, Minister für Cultus und Unterricht Dr. von Stremayr, Justizminister Dr. Glaser, Minister Dr. Huger, Ackerbau-Minister Ritter von Gismmedy, Finanzminister Herr de Pretis, Minister für Landesverteidigung Ritter von Gurth, Minister Dr. Hirtzthaloweki.	Abgeordneter Vitezich (Kriem): Ich bitte, die Angelobungsformel auch in der dalmatinischen oder kroatischen Sprache vorlesen zu lassen.
Minister des Innern Freiherr von Lasser: Von Seiner Majestät dem Kaiser bin ich beauftragt, entsprechend den Bestimmungen des Gesetzes für die Geschäftsordnung des Abgeordnetenhauses, den Alterspräsidenten zur beginnenden Session des Reichsrathes in diesem hohen Hause einzuführen. Nachdem das älteste anwesende Mitglied wegen unzureichender Kenntniß der deutschen Sprache diese Function ablehnen zu sollen glaubt, erscheint der Herr Reichsrathsabgeordnete aus Brünn, Christian Ritter v'Elevert, als zu dieser Function berufen.	Alterspräsident: Da eine Eidesformel in der von dem Herrn Abgeordneten genannten Sprache nicht vorliegt, so erlaube ich, das Gelöbniß in italienischer Sprache zu leisten.
Ich erlaube mir, denselben einzuladen, vorerst in meine Hände das geistliche Angelobniß abzuliegen. <i>(Der Kanzleidirector des Abgeordnetenhauses, Regierungsrath Kypko, liest die Angelobungsformel, Alterspräsident Ritter v'Elevert leistet die Angelobung.)</i>	Ich erlaube ein Mitglied des hohen Hauses, welches der slowenischen Sprache mächtig ist, die Angelobungsformel auch in dieser Sprache zu verlesen. <i>(Schriftführer Dr. Promber liest die Angelobungsformel in der deutschen, Schriftführer de Franceschi in der italienischen, Schriftführer Dr. Krzyzjanowski in der polnischen und ruthenischen, Dr. Vošnjak in der slowenischen Sprache.)</i>
Ich erlaube nunmehr den Herrn Alterspräsidenten, zeitweilig die Leitung dieses hohen Hauses zu übernehmen. <i>(Alterspräsident Ritter v'Elevert besteigt den Präsidentsenat.)</i>	Ich werde nun zur Vereidung der Namen der Herren Mitglieder schreiten und ich bitte die betreffenden Herren, über Namensanruf die Angelobung mit den Worten: „Ich gelobe“ in der ihnen beliebigen Sprache zu leisten.
Alterspräsident: Nachdem ich geschäftsordnungsgemäß das Präsidium des hohen Hauses auf eine kurze Zeit übernehme, habe ich die Ehre, vor	<i>(Hierauf leisten folgende Abgeordnete die Angelobung: Agopowicz, Apfaltrern, Arsin, Alesch, Aulich, Baumstein, Bauhaus, Barvo Bagossia, Barentzer, Baum, Bejant, Beer, Bezás, Benella, Bertolini, Blumencron, Brandis, Brandtner, Breitel, Canabal, Carneri, Gismmedy, Gismmedy, Gyzanowski, Giani, Glanbi, Coronini, Grefferi, Gyarosky, Daubel, Demel, Dinkl, Dittes, Dobilhoff, Dorbi, Dornmayer, Dubsky, Dürenberger, Dumda,</i>

Stenographische Protokolle
über die
Sitzungen
des
Hauses der Abgeordneten
des
österreichischen Reichsrathes.

VIII. Session.
I. Band.
(1. bis 34. Sitzung)

Wien.
Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei.
1874.

Джерело: Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. VIII. Session I. Band. (1. bis 34. Sitzung). Wien, 1874. 1158 s.

Додаток К

Активність в Палаті послів окремих депутатів у каденції 1873–1879 рр.

№ п/п	Ім'я та прізвище депутата	Фракційна приналежність	Промови	Петиції	Інтерпеляції	Промови як члена комітету
1.	Герbst Едуард (Herbst Eduard)	Вірноконституційний клуб	90	5	3	3
2.	Короніні Франц (Coronini Franz)	Вірноконституційний клуб	13	4	4	23
3.	Черкавський Евзебіус (Czerkawski Eusebius)	Польське коло	20	0	0	0
4.	Черкавський Юліан (Czerkawski Julian)	Польське коло	11	0	0	0
5.	Каллір Натан (Kallir Natan)	Вірноконституційний клуб	9	0	1	1
6.	Смолька Франтішек (Smolka Franz)	Польське коло	6	0	0	1
7.	Зюсс Едуард (Sues Eduard)	Вірноконституційний клуб	45	7	1	105

Джерело: Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. VIII. Session. (vom 4. November 1873 bis 16. Mai 1879). Wien, 1879. S. 52, 53, 55, 56, 157–160, 190, 191, 377, 413–415.